

Kars'ın Kurtuluşunun 50. Yıldönümü Dolayısıyla :

KARS İLİ ve ÇEVRESİNDE ERMENİ MEZÂLİMİ

(1918 - 1920)

— Erzincan - Erzurum - Kars - Revan - Nahçıvan - Ahılkelek ile Borçalı'daki Ermeni Vahşetleri ve Mezâlimi üzerine, 1918 - 1921 arasında basılmış Türkçe ve Fransızca 7 risalenin asılları —

“Sonsöz” ile Notları ekleyen ve Sadeleştiren :

Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin

Kardeş Matbaası

1970 — Ankara

S U N U Ş

“Türkiye’nin Doğu - Kilidi Kars İli”mizi türlü yönleri ile tanıtmak üzere, 5 Ağustos 1954 te Kars’ta kurulan Derneğimiz, bununla, 6. eseri yayınlamış oluyor. Öteki yayınlarımızın ve çıkaracaklarımızın adları ile nitelikleri, kapak arkasında belirtilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın “NUTUK”ta belirttikleri gibi, 30 Ekim 1920 de Kars’ın Kurtuluşu, “Yeni-Türkiye’nin ilk askerî zaferi” sayılır. Bundan 906 yıl önce “Anadolu Fâtihî” Selçuklu Sultan Alp - Arslan da, “İlk - Batı Seferi” sırasında Bizanslıları yenerek, 16 Ağustos 1064 te Kars İlinde Türkiye’mizin kuruluş temellerini uğurlu eliyle bu kutlu topraklarda atmıştı. Demek ki, Kars, Anadolu’nun ebedî “Türk - Eli” olarak kuruluşunda ilk açılan mutlu ve kutlu bir yurt bucağı olduğu gibi, I. Dünya Savaşı sonunda yıkılan Türkiye İmparatorluğu Anayurdunda yayılan : Fransız, İngiliz, İtalyan, Yunan, Ermeni ve Gürcü gibi 6 türlü dış düşman işgalinden sonra 23 Nisan 1920 de Ankara’da kurulan “Yeni - Türkiye”nin “İlk - Askerî Zaferi” ile ve kahraman XV. Kolorumuzun başındaki “Şark Cephesi Kumandanı” rahmetli Kâzım Karabekir Paşa’nın eliyle kurtulmuştur. Bu yıl Kars, bu büyük bayramın 50. Yıldönümünü kutluyor.

1807 - 1917 arasındaki 111 yılda 5 Türk - Rus Savaşı’na sahne olan Kars, bu arada 3 Rus işgali (1828, 1855, 1877) ile, 3 korkunç Rus kırgını (1828, 1877, 1915) görmek felâketine uğramış; maddî ve manevî varlığından çok nesnelere yitirmişti. 3 Mart 1878 Yeşilköy Antlaşması ile “savaş taminatı” yerine Çarlığa bırakılan ve 3 Mart 1918 Brest - Litovsk Antlaşması ile Bolşevik Rusya’dan geri alınan Kars ili, “Büyük - Ermenistan” hayali ile Ruslar’ın ortaya çıkartıp şımarttığı Ermeniler’in fesat ve tecavüzü ile de 1905’ten beri karşı karşıya kalmıştı. Kasım 1917 başlarında Bolşevik idaresinin Rusya’ya hâkim olması ile, geniş bir silâhlî teşkilâta kavuşup, yüze çıkmaya başlayan Ermeniler, Doğu - Türkiye’deki yerli Türkleri kırarak azaltıp yoketmek suretiyle bir “Ermeni çokluğu kurma” gibi pek kanlı ve vahşî bir siyaset güttüler. Erzincan’dan Ahalkelek ve Borçalı’ya kadar ki, 1918 Ermeni Mezâlimi arasında, Kars İli’nin başına gelen korkunç ve acıklı felâketler ile, 1919 - 1920 arasındaki bu gibi faciaların belge-

lere dayanan anlatımını, bugün nüshaları resmî kütüphanelerimizde bile bulunmayan ve 1918 - 1921 arasında : İstanbul, Erzurum, Batum ile Kars'ta basılmış 7 risaleden Karşlılar'ın ve gelecek nesillerimizin öğrenmesi için, bu derleme eseri yayımlıyoruz (1). Bunları sadeleştiren, izah noktalarını ekliyerek yayıma hazırlayan ve "Sonsöz"ü yazan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Öğretim Görevlisi Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin, Derneğimizin Kurucu Üyesi olarak bize, her zaman yardımda bulunmaktadır.

Kars Kurtuluşu'nun 50. Yıldönümünü Bayramını aziz ve büyük milletimizce kutlarken, bugün artık gövdesindeki derin düşman yaraları iyileşerek, gelişme ve ilerleme yolunda hız alan Kars İli'mizin ve çevresinin 1918 - 1920 de "Ermeni eşkıyası"ndan gördüğü korkunç vahşetlerle kıyıcılıkların da bilinmesinden fayda uman Derneğimiz, bu yayını ile de, eski yazılı belgelerimizi okuyamayan ve Fransızca bilmiyen okumuşlarımıza bir hizmet ettiğine inanmaktadır. "Su uyur, düşman uyumaz" atalarsözümün, her zaman için hatırdaki tutulması ve bilhassa 1945 ten beri "Sovyet S. Ermenistan Cumhuriyeti" ile, dünyanın öteki bucaklarında yaşayan Taşnak Komitesine mensup Ermeniler'in "Kars, Ardahan" ve bütün Doğu - Türkiye üzerindeki gülmüş iddialarının da unutulmaması, gerekir. Bu uğurda okunacak en son Türkçe eser, Sayın Emekli Tümgeneral Ahmet Hulki SARAL Paşa'nın bu yıl Ankara'da basılan 13 kromili, 52 resimli ve 518 s.lık "Ermeni Meselesi" adlı kitabıdır.

Kars Kurtuluşu'nun 50. Yıldönümünü kutlama hazırlıkları arasında bu 7 risaleyi bir arada bastıran Derneğimiz, 1918 ve 1920 de iki defa Karsı kurtaran Kolordumuzun muzaffer kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya olan saygısını da belirtmek için, İstanbulda Altın ve Gümüşten "KARS - KÂZİM KARABEKİR MADALYASI" ile, ayrıca "KÂZİM KARABEKİR ROZETİ"ni de yaptırmak suretiyle, birer güzel sanat eserini hatıra olarak ortaya çıkarmıştır. Bununla, son 115 yıl içinde "KARS" adına, şu dört madalya kesilip, dağıtılmış oluyor :

1) 29 Eylül 1855 günü yedibuçuk saat süren çok kanlı tabya savaşlarında 54 binlik Rus ordusunun, yarısı hastaha-

1) Her risalenin asıl sahife sırası, [] içerisindeki rakamla gösterilmiştir. [] içindeki izahlar veya eklemeler ise, Dr. Kırzioğlu tarafından konmuştur. KTTD.

nelerde yatan 12 bin asker ve kadınlı - erkekli Kars ahalimizin kahramanlığı ile yenilmesiyle kazanılan hicrî "1272 (1855) Kars Zaferi"nin hatırası olarak, Tanzimat Türkiyesinin çıkardığı Altın, Gümüş ve Bakırdan "Kars Nişanı";

2) 1919 Şubatında "Cenabigarbî Kafkas Hükümeti" merkezinin Kars'ta Kuyumcu Mehmet Tuğcu'ya yaptırdığı savatlı gümüşten dört adet "Khâdim-i Millet ve Vatan - 1919" yazılı madalya;

3) Derneğimizin 1964 te İstanbul'da Darphane'de yaptırdığı Altın ve Gümüşten "Kars - Alp Arslan Madalyası", 16 Ağustos 1064 te Selçukluların Kars İli'ni Bizanslılar'dan fethinin 900. Yıldönümünü hatırasıdır;

4) Yine Derneğimizin İstanbul'da yaptırdığı Altın ve Gümüşten "Kars - Kâzım Karabekir Paşa Madalyası"da (2), Kars Kurtuluşu'nun 50. Yıldönümünü hatırası, oluyor.

Kars'ın Kurtuluşu'nun 50. Yıldönümünü Bayramınızı kutlarken, Kars'ta yatan şehidlerimizin kutlu ruhları sevinçle yücelsin.

Kars - 30 Ağustos 1970

KARS TURİZM VE TANITMA DERNEĞİ

2) Karşlılar'ın, şehrin ve ilin kurtarıcısı rahmetli Kâzım Karabekir Paşa'nın 220 santim boyundaki tunçtan bir heykelini, "İstasyon Parkı"na 1967 de diktiklerine de işaret edelim. KTTD.

تاریخچه

ایکینجی ارzurum قلمه طوبی آلیک، آنکندز ائدار آج
اردوستان ارzurوی ائتدادی تاریخی ولان
۱۲ مارث ۱۹۱۸ء قدر احوالی حقیقه

T A R İ H Ç E

İkinci Erzurum Kale Topçu Alayı'nın, Teşekkülünden itibaren Osmanlı Ordusu'nun Erzurum'u geri alma tarihi olan 12 Mart 1918 e kadarki Ahvâli hakkında (*)

[s. 3]

Önsöz

Erzurum Rus İkinci Topçu Alayı'nın Harp Ceridesi olan bu Tarihçe'nin, Rusça ash mahfuzdur. Ermeniler'in Türkler'e yaptıkları acıklı işler ve zulümler, bu Ceridenin birtakım yerlerinde yazılıp tespit edilmiş ise de, Türkler'in uğradıkları zulüm ve kısıcılıkların derecesini öğrenmeyi arzu buyuran zatlar, Erzurum Rus İkinci Topçu Alayı Kumandam Yarbay Twerdo-Khlebof'un Hatıratı'nı ve bu belgelere dayanılarak neşrolunan öteki kitabı okumalıdır.

[s. 4] 1917 Aralık ayı sonlarında Rus Kafkas Ordusu, gerek Ordu ve gerek Başkumandanlığın müsaadesi olmaksızın, kendi kendine cepheden çekildi. Erzurum Deveboynu Müstahkem Mevkii Birlikleri ile, Erzurum Kale Topçu Alayı'ndan yalnız 40 Subay kaldı. Bu Subaylar, erler tarafından terkedilmiş bir halde bırakılan toprakların başında vazifeli olarak kalmışlardı. Öteki Subaylar da gittiler. Müstahkem Mevkilerde, 400 den çok top kaldı. Topların götürülmesi imkânı olmadığından, mecburî olarak, mevzilerinde kaldılar. Subaylar ise, gerek vazife ve gerek namus düşüncesiyle, Başkumandanlığın, kendilerine yeni er göndermesi veyahut toprakları terk eylemeleri emrini bekliyorlardı. Birinci Alay'ın gitmesiyle, kalan Subaylardan İkinci Erzurum Kale Topçu Alayı kuruldu. Ordunun çekilme-

(*) 21 Haziran 1918 günü Batum'da Binbaşı Mehmed Sadık'm Türkçe tercümesini bitirdiği bu "Tarihçe", 1918 de Erzurum (veya Trabzon)da basılmıştır. Tercüme baskısının aslı 1939 da Kâzım Karabekir Paşa'mın İstanbulda çıkan "Erzincan ve Erzurumun Kurtuluşu" adlı kitabında dercedilmiş; sadeleştirilmiş özeti de, 1970 te A. Hulki Saral Paşa'mın Ankarada basılan "Ermeni Meselesi" kitabına (s. 388-396) alınmıştır. Rusça aslı, Harp Tarihi Dairesi Arşivi, I. Dünya Harbi Dolabı 123, Göz 5, Dosya : 5 - A - 1/16, D. 1 dedir.

siyle Erzurum'da, ihtilâl yolu ile Ermeni Birliği kuruldu. Kendilerine Ermeni Asker Birliği adını verdiler. İşte o tarihte Ordu Kumandanlığı, hepsi acemi olarak 400 kadar Ermeni'yi, İkinci Kale Topçu Alayı'na verdi. Bunların bir kısmı kaçıp, dağıldı; kalanlar da, ancak nöbet yerlerini ve mevzideki batar-yaların korunmasını üzerlerine alabiliyordu.

Ordunun çekilmesinden bir müddet önce, Kuzey - Kafkas-ya'da iç - savaşları başlayıp, Mâverâyi - Kafkas'ın Rusya ile bağları kesilince, Tiflis'te bir geçici hükümet kurularak, Mâ-verâyi - Kafkas Komiserliği adını aldı; ve kendisinin müstakil bir hükümet olmayıp, işler düzelinceye kadar, geçici olarak Merkez Hükümetini temsil ederek, Rusya'nın ayrılmaz bir bölü-mü olduğunu ilân etti. Çekilen [s. 5] Ordu'nun yerine bu Komiserlik, 31 Aralık 1917 tarihli tamamiyle, yeniden Ordu kurulacağını ilân etti; ve yeni Ordu, milliyet esası üzerine : Rus, Gürcü, İslâm (Türk), Ermeni kolorduları ve Çerkes, Oset-li, Asuri (Nasturi) gibi diğer küçük milletlerden de ufak bir-likler teşkil edecekti.

Topçu Birliklerinin hangi milletten kurulacağı meselesi çözümlünceye kadar, Erzurum Deveboynu Müstahkem Mevki Topçusu, karma bir halde kaldı. Kumanda Heyeti hep Rus olup, erat Ermeni idi. Kumanda Heyeti gibi asıl kadrosu hep Rus olan bu Topçu Birliklerini, hiç kimse Ermeni farzedemez. Bunların Ermeni olduğuna dair, hiç kimse bir emir vermedi. İşbu Topçu Birlikleri daima Rus adını taşıdı. Biz, daima Rus Ordusu Topçusu'nda hizmetle, Rus Veznesinden maaş aldık ve Rus Kumandanları'nın emri altında bulunduk. Alay'da Rus Pa-pası'nın idaresi altında Rus Kilisesi vardı; Ermeni Kilisesi yok-tu.

Henüz Rus Ordusunun çekilmesi iki ay kadar olmuştu ki, öteki milletlerden ikmal erati gelmediği gibi, Erzurum'a baş-ka millî birlikler de gelmemiştir. Alay'da disiplin kurulamadı. Erler kaçıyor ve yağma ile uğrasıyor; ve Subayları tehdid et-meğe, hattâ açıkça emirlerini dinlememeğe başladılar.

Bulgar - Ermenileri'nden olduğunu işittiğim Albay Tor-kom, (Şubat 1918 de) Erzurum Merkez Kumandanı tayin olun-du. Bu yılın Ocak ayı sonunda Ermeni Piyade Birlikleri'nden birkaç er, Erzurum'un ileri gelen ve eşrafından birisini evinde öldürüp, malını yağma etmişler. Ölenin adını hatırlıyamıyo-rum.

Başkumandan (Gürcü soyundan Korgeneral) Odişelidze, bütün Birliklerin Kumandanlarını yanına toplayıp, mutlaka üç gün içinde kaatilin ortaya çıkarılmasını istedi. [s. 6] Bilhassa Ermeni Kumandanlara, kaatilin meydana çıkarılmasının, Er-meni haysiyetini ilgilendiren mesele olduğunu söyledi; ve Er-meni erati tarafından Şehirde yapılan zulümlere ve itaatsizliğe son verilmesini talep etti. Yahut, kendilerini koruyabilmeleri için, Türk ahalisine silâh dağıtmak mecburiyetinde kalacağım da ilâve etti. Albay Torkom cevabında : — Birkaç eşkiyanın zulüm ve yağma etmesiyle, bir milletin lekelenmesinin doğru olmadığı gibi, bütün Ermeniler'in de eşkiya olmadığı, öfkeli olarak bildirdi.

Birlik Kumandanları, Divaniharp teşkilini ve Ceza Kanu-nunun uygulanmasını, idâm ile cezalandırmayı, Başkumandan-dan talep ettiler. Bunlar hakkında teşebbüste bulunulduğunu söyledi. Ancak, kaatilin bulunup, bulunmadığını bilmiyorum. Hâtırimda kaldığına göre Albay Torkom, 10 Martta Erzurum Şehrindeki bütün birliklere bir geçit töreni yaptırıp, yirmi bir pare top atılarak, Şehirde oturanlara (Türlere), asker in gü-cünü göstermek istedi. Geçit töreninde (Başkumandan) Gene-ral Odişelidze'ye (Albay) Torkom, ermeni dili ile yazılmış bir nutku okudu. Tabii, ermenice bilmediğimiz için, hiçbirimiz, bir-şey anlamadık. Sonra söylediklerine göre : Ermenistan kurul-duğunu ve bizzât kendisinin de Hükümeti Yürütmeğe başla-dığını ilân etmiş! Başkumandan bunu öğrendiği vakit, Tor-kom'u Erzurum'dan kovdu.

(Tiflis'teki Azerbaycanlı - Gürcü - Ermeni'den kurulu ge-çici) Hükümet'in, her ne suretle olursa olsun, Ermeni istiklâ-li'ne meydan vermek istemediğini, bundan anladık.

Gerek Erzurum ve gerek civarındaki depolardan ve Cep-he'de Ermeniler'e verilmiş olan eşya, silâhlar ve malzeme, Er-meniler'in kendi malları olmayıp, başka birlikler mevcut bu-lunmamasından dolayı, bu nesnelere Ermeniler'e, geçici ola-rak muhafaza ve gerektiği sırada iade etmeleri şartıyla, veril-miş olduğunun, Kurmayhktan birçok defalar ihtar [s. 7] edil-diğini işittim. Bu sırada Ermeniler'in, Erzincan'da silâhsız mu-ti, Türkler'i, her türlü vahşetle kırarak, o çevreye Osmanlı Birlikleri'nin yaklaşmasından dolayı Erzurum'a doğru kaç-makta oldukları haberi geldi.

Başkumandanlığın haber almalarına ve vak'a yerinde bu-lunup geri dönen Rus Subayları'nın anlattıklarına göre : Er-

zincan'da Ermeniler tarafından sekiz yüz Türk öldürüldüğü halde, ancak kendini koruma sırasında yalnız bir tek Ermeni telef olmuş. Erzurum yakınındaki Ilıca köyünde de, biçare Türkler'in katledildiği anlaşıldı. (1918 de) Şubatın 20 sinde (Erzurum'da) öğleden sonra sokaklarda milisler ve askerler tarafından birçok (Türk) erkekler toplanıp, belirsiz bir yöne gönderilmekte olduğu, dikkat nazarımı çekti. Bunun sebebini sorduğumda, —“Demiryolunda biriken karların temizlenmesi için ırgat olarak gönderilecekleri”ni söylediler.

Saat üçe doğru, Alay'ımın Subaylarından Teğmen Lipsky, bulunduğu [Yakutiye'de] Kışladaki Ermeni erattan birkaçı, sokakta beş Türk'ü tutup, kışlanın avlusunda bir kenara sıkıştırarak döğmekte olduklarını ve belki sonunda bunları öldüreceklerini, telefonla bana söyledi. Rus Subayı bunları kurtarmağa teşebbüs etmiş ise de, silâhla karşılık görmüş ve orada bulunan bir Ermeni Subayı da, bunların kurtarılması teklifine muvafakat etmemiş. Yakında bulunan başkaca üç Rus Subayımı yanıma alıp, bu zavallıları kurtarmağa koştum. Bana telefonla haber veren Rus Subayı ile, Belediye Reisi Stavrofsky, bana karşı çıkıp, yine Ermeniler tarafından sokakta yakalanan ve kendilerinin dostu bulunan bir Türk'ü aramakta olduklarını söylediler; Ermeni eratin, Kışla avlusuna girmeğe, silâhla engel olduklarını da ilâve ettiler.

Kışla'ya yaklaştığımız zaman, avlu kapısından on iki kadar Müslüman'ın korku [s. 8] ve dehşetle çıkıp, etrafa kaçıştıklarını gördük. Bunların birisini tutabildik; fakat, tercüman-sız konuşamadık. Muhalefet görmeden, Kışla avlusuna girdim. Sokaktan toplanan ahâlinin nerede bulunduğunu göstermelerini istedim. Ahâlden kimsenin Kışlada bulunmadığını, söylediler. Kışla'yı aradığım sırada, Kışlanın Hamamı'nda korku ve ürkü içinde yetmiş kadar Türk kapanmış olduğunu, gördüm. Hemen tahkikata giriştim. İşin tertipçisi olan altı eri habse derek, Türkler'i hemen salıverdim. Tahkikat sırasında, bilinmeyen bir Ermeni eri tarafından, Kışla'nın yakınındaki evlerden birinin damında görülen zavallı bir yoksulun, tüfekte öldürüldüğünü öğrendim. 12 Martta Osmanlı Birlikleri'nin Erzurum'u geri alması sırasında ne yazık ki, bütün resmî evrakım arasında, bu tahkikat varakaları ile, kurtardığım Türklerin adları bulunan liste de, zayi olmuştur. Fakat, bugün Erzurum'da sağ kalıp da, sokakta rast geldiğim sırada, hayatlarını kurtardığımdan dolayı minnetdarlıklarını, içten selâmları ile belirten Türkler'den sorularak, vak'a ortaya çıkarılabilir.

Erzurum Belediye Reisi Müsyö Stavrofsky'nin maiyetinde Yazışleri Kâtipliğinde bulunan Tercüman (Ahıskah) Ali Beğ Pipinof, tahkikat sırasında tutanak ve listeyi düzenlemiş bulunduğundan, o şahısları tanıyabilir.

Tahkikat sırasında, Topçu Alayı'na bağlı Piyade Birliği içindeki Ermeni Yedeksubayı Karagudayef'in vak'a tertipçisi olup, ahâliyi evlerinden topladığı sırada, birçok eşyalarını da, bu uğurda tecrübe sahibi olan Ermeni neferler vasıtası ile, gasbetmiş olduğu, anlaşıldı. Bu da, öteki Ermeni erlerle birlikte habsedildi. Akşamüstü, Bölge Komiseri Zlatof ve Yardımcısı Starofsky'nin yanında, Başkumandan'a durum [s.9] haber verildi. Bugün içinde Ermeniler, ötede-beride birkaç kişiyi yoketmiş ve Türk Çarşısı'nda yangın çıkarmışlardır.

Umumî olarak bugünlerde, gerek Erzurum ve gerek çevresinde tek tek öldürmeler olduğu, haber alınmakta idi. Tafta Tabyası yanında bir Türk'ü öldürdüğünden dolayı bir Ermeni'yi bizzat kendim yakalayıp, Merkez Kumandanı'na teslim ettim. Amele sıfatıyla işe sevk edilen Türkler'den birçoğu, izi kaybolarak (Şehrin doğu kuzeyinde ve Dekovil yolu güneyindeki Yanıkdere'de toptan ve büyük vahşetlerle şehid edildiklerinden), bir daha geri dönmekte olduğu, ahâli tarafından söyleniyordu. Belediye Heyeti, bunu Başkumandan'a bildirdi.

Büyük rütbeli Topçu Subayları hep birleşerek, Başkumandan'a verdiğimiz Rapor'da : Müstahkem Mevki'den (Erzurum'dan) hepimizin ayrılmasına müsaade edilmesini; çünkü, burada hiçbir yolda fayda sağlyamadığımız gibi, Ermeni Mezâlîmi'ne karşı da hiçbir şey yapamayıp, ancak bu eşkıya yüzünden adımızın lekelenmesini hiçbir zaman istemediğimizi, bildirdik. Bunun üzerine Başkumandan : “Osmanlı Ordusu Kumandanı General Vehib Paşa'dan aldığı telsiz-telgrafta, Osmanlı Ordusu'nun Erzincan'ı işgal edip, ileri harekâtına devam emrini aldığı; ve Ermeniler'in bu bölge (Türk) ahâlisine yaptıkları mezâlîme başka türlü son verilemeyeceğine hükmettiğini; ve bu ileri harekâtın, Rus Birlikleri ile temasa gelinceye kadar devam edeceğini bildirdiğini”, söyledi.

Bu yüzden Mâverâyi Kafkas Komiserliği, Osmanlı Hükümeti'ne barış teklif etti. Bu teklife, telsiz-telgrafla alınan cevapta, Osmanlı Ordusu ve Kumandanı, barış teklifini memnunlukla kabul ettikleri; fakat, meselenin çözülmesi için Mâverâyi Kafkas Komiserliği teklifinin, Osmanlı Hükümeti'ne duyurulduğu bildirilmiştir.

Bizim müracaatımız üzerine General Odişelidze, (Tiflis'teki) Komiserlik Reisi [s. 10] (ve Hâriciye Komiseri, Gürcü soyundan) Kekeçkuri ve Başkumandan General (Rus soyundan) Lebedinsky ile, telgraf muhaberesi yaptı. Alınan cevapta : Ermeni Millet Meclisi'ne bir ulti-matom verilerek, Ermeni rezaleti'ne son verilmesi, kat'î surette talep edilmiş olmakla; Erzurum'daki Yolsuzluklar'a son verilmek üzere Ermeni Meclisi tarafmdan Doktor Gavriyef ve (Taşnak çete reisi, Türk cellâdı) Antranik gönderilmiş olduğu; ve Subayların isteklerine keskin cevap verilmesi, Osmanlı Hükûmeti'nden barış üzere alınacak cevaba bağlı bulunmakla, Subayların o zamana kadar Erzurum'da kalmaları gerekeceği bildirilmiş; ve buna ilâve olarak, Subayların şimdiye kadar yaptıkları vazifeye teşekkürle beraber, Rusya'nın yeniden bir tehlike karşısında bulunduğu bu sırada, bütün Subayların son dakikaya kadar vazifeleri başından ayrılmıyacaklarına güvenildiği bile, zikredilmiştir.

Bundan başka, Ordu Kumandanı yazılı emirnâmesinde, bütün Subayların vazifelerinden ayrılmamalarını tenbih ettiği gibi, Subayların haksız yere telef ve adlarının kötüye çıkma-larına hiçbir vechile müsaade etmiyeceğini ve eldeki bütün kuvvetiyle buna engel olacağını, bildirdi. İşte bu yüzden biz, ancak Rus Kumandanı'nın emri ve yalnız Rusya'nın menfaati maksadiyle Erzurum'da kaldık. Bu sırada Osmanlı Hükûmeti'nin Mâverâyi Kafkas Komiserliği'nin teklifine râzı olduğu, Barış Görüşmelerinin Trabzon'da ve 2 Mart'ta (1918) başlamacağı anlaşıldı.

Erzurum ve çevresinde Osmanlı Birlikleri ile savaşmayı tasavvur etmediğinden, Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar Erzurum'da kalınacak ve bu Antlaşma gereğince bütün silâhlar ve malzeme, ya Rusya'ya taşınacak veyahut hepsi Osmanlı Hükûmeti'ne teslim edilecek; ve aksi takdirde Barış imzalanmadan Osmanlı Birlikleri Erzurum'u geri almaya teşebbüs ettiği halde, toplar tahrip edildikten sonra, mürettebat ve Subaylar da, [s. 11] Rusya'ya çekilecek; ve bunlar için herhalde yedi gün önceden kat'î emir verilecek olduğunu, bütün Subaylar'a Ordu Kumandanı ağızdan söyledi.

Subayların Erzurum'da kalıp kalmaması meselesi kat'î surette çözülmünceye kadar, Kürtler'in muhtemel olan taarruzlarına karşı müdafaa mecburiyeti gerektiği belirdi. Çünkü, Osmanlı Hükûmeti tarafından, "Kürtler'in söz dinlemeyip, kendi

kendilerine hareket ettikleri", (17 Aralık 1917 de imzalanan Erzin-can'daki) Mütâreke sırasında, resmen bildirilmişti. Bu yüzden, daha Şubat'ın ikinci haftası başlarında Erzurum - Erzin-can menzil hattına gereği kadar top gönderilmesi ve Kürtler'in bu hat üzerinde Anbarlar'dan erzak yağmalamak üzere vâki olan hücumlarının dağıtılması için, Ordu Kumandanlığı'na kararlar alınmıştı. Buna göre, her Menzil Noktası'na, bir Subay ile bir yahut iki top yerleştirildi. Ermeni Birlikleri, Erzin-can'dan Erzurum'a çekilirken, bu toplar da bunlarla birlikte geri geldi. Yirmiiç Şubat tarihlerine doğru, aynı maksatla Trabzon Kapısı üzerindeki Büyükkiremitlik Mevkii ile Abdurrahmangazi Mevkii'ne ikişer top konmuştu. Ayrıca, şehrin müdafaa noktalarından bazılarında da, birkaç top daha kondu.

Palandöken yönünden Kürtler'in taarruzu ihtimaline karşı Kars ve Harput Kapıları arasına da top konacaktı. Halbuki bu toplar, bilhassa Kürtler'in taarruzuna karşı yerleştirilmiş olup, mürettebatı ile ancak bu hizmeti yapabilirse de, topçusu bulunan muntazam orduya karşı, bir - iki atışta hepsinin imha edileceği belli idi. Şubat sonlarında uzak mevzilerdeki topların kamaları, rasad ve nişangâh dürbünleri hep toplanarak, merkezdeki depoya yağılmış; yakın mevzilerdekilerin de nişangâhları çıkarılıp, sıra kamalarının alınmasına gelmişti. Palandöken'deki toplar için dahi bu emir verilmiş idiyse de, henüz yapılamamıştı. Yalnız Kürtler'in taarruzlarını püskürtmeye [s. 12] ayrılmış olan topların nişangâhları üstünde idi. Osmanlı Birlikleri'nin yakın zamanda taarruzu, beklenmiyordu. Osmanlı Birlikleri, yaz gelmeden önce, harekete iktidarı olmayan ve manevî kuvveti bozuk zannediliyordu.

25 Şubat'ta, tepeden tırnağa kadar silâhlanmış olan Ermeni eşkiyası, on - oniki kadar Türk'ü, İstasyon yanında kurşuna dizdiklerini gören iki Rus Subayı, bunları kurtarmağa teşebbüs etmişse de, bunlar da silâhla tehdit edildiklerinden, bu zavallılar kimse tarafından yardım göremeyip, öldürülmüşlerdir.

26 Şubat'ta Ordu Kumandanı, Örfî İdare ilân ve Divanı-harp teşkil ederek eski kanuna göre, idâm cezası uygulanmasını emretti. (13 Şubat 1918 de Erzin-can'ın kurtuluşu üzerine, oradan 11 günde Erzurum'a çekilmiş bulunan Ermenici ve Fransız soyundan) Albay Morel, Erzurum Müstahkem Mevki

Kumandanı ve Ermeniler'den birisi de, Divanharp Reisi tayin olundu. Başkumandan (Korgeneral Odişelidze) ile birlikte, Müstahkem Mevki Kumandanı General Gerasimof da bugün Erzurum'dan hareket ettiler. Bunlar, gerektiğinde topçu çekilirse, geride hangi mevkiye toplanacağını tayin edeceklerdi. Müstahkem Mevki Topçu Kumandanlığı vazifesini yapmak üzere, kaldım. Albay Morel'in Karargâhı, çoklukla Rus Subaylarından kurulmuştu. Alay Kurmayı, Kurmay Yüzbaşısı Şneör idi.

Ordu Kumandanı (Sarıkamış'a) gidince, Albay Morel başka bir tavır takındı : Erzurum son dakikaya kadar müdafa edileceğinden, Subaylar ile, eli silâh tutan erkeklerden kimse nin şehri terketmelerine müsaade etmeyeceğini söyledi. Erzurum'dan hareket etmek isteyen Subaylar hakkında Divanharp'e bilgi verdiğim zaman, Divanharp Azâsından (Ermeni) Sokhumyan, yüksek sesle bağırarak "Erzurum'dan çıkmak isteyenlerin hepsini bizzat kendisi vuracağını ve gizlice kaçanların ise, [s. 13] Köprüköy ve Hasankale'de yerleştirilen kuvvetli Ermeni Birlikleri tarafından, bizzat kendi vesikasını taşımayacaklarından, yakalamayı Divanharp'e gönderileceklerini", söyledi. Kurtulması güç olan bir kapana tutulduğumuzu, anladım. Örfî İdare ve Divanharp, Ermeni eşkıyası için olmayıp, bilhassa Rus Subayları için kurulduğu, belli oldu.

Şehirde zorbalık ve baskı, eskisi gibi devam etti. Her zamanki gibi, silâhsız ve müdafaasız oldukları halde taarruza uğrayan Türk ahâlisi'ni, Rus Subayları imkân dâiresinde korumaya çalıştılar. Maiyetimde bulunan Subaylardan birçoğu, sokakta yakalanıp, soyulmuş olan Türkler'i, zorla kurtarmışlardır. Fen Memuru vazifesinde bulunan Karayef, gündüz sokakta bir Türk'ü soyup kaçan bir Ermeni'yi, silâhı ile vurmuştur. Silâhsız muti' ahâliyi öldürenlerin cezalandırılacağı vadinden, hiçbir şey çıkmamıştır.

Divanharp, Ermeniler'den korktuğundan, hiçbir Ermeni'yi mahkûm edemedi. Halbuki, Divanharp'in kurulmasını, en çok Ermeniler istemişlerdi. Hiçbir zaman bir Ermeni'nin, öteki Ermeni'yi cezalandırmayacağını, Türkler ısrarla iddia ediyorlardı. Rus atalar sözünde : "Karga, karganın gözünü oymaz" derler ki, doğru olduğunu gözümüzle gördük. Eli silâh tutan Ermeniler, kaçmakta olan âilelerinin korunması kaygısıyla, hep birlikte firar ettiler. Mahbus bulunan Yedeksubay Karagudayef, haberim ve müsaadem olmaksızın, salıverilmiş.

Bunun tahliye sebeplerini Albay Morel'den sorunca, yeniden tahkikat yapılarak, suçsuzluğunun anlaşıldığını söyledi. Halbuki gerek ben, gerek bir-iki Subayım, vak'anın en mühim tanıklarından idik. [s. 14] Bize buna dâir hiçbir sorgu sorulmadı. Böyle iken, Alay'ca tahkikat ve soruşturma yaptırarak, dosyasını Albay Aleksandrof'a verdim. Tafta'da yakaladığım cânî bile, hiçbir cezaya çarptırılmadı.

Albay Morel, Erzurum Türk ahâlisi'nin ayaklanmasından korkmaya başladı. 2 Mart'ta Antranik, Erzurum'a geldi. Bununla birlikte, istilâ Edilen Bölgeler Komiser Yardımcısı Doktor Zavriyef de gelmişti. Ermeni meseleleriyle hiç uğraşmadığımız için, Antranik'in, Osman Hükûmeti'nce idâma mahkûm bir cânî sayıldığından haberdar değildik. Bütün bunları, 20 Mart'da Osmanlı Ordusu Kumandanı ile konuştuğum sırada öğrendim. Antranik, Rus Tuğgeneralisi formasiyle geldi. Dördüncürütbeden Sen - Vladimir ve İkincirütbeden Sen - Jorj Haçı Madalyalarını taşıyordu. Bunlardan başka, neferlere mahsus Sen - Jorj Haçı'nın ikincirütbesini de taşıyordu. Bunun maiyetinde, kendi Kurmay Başkanı olan Rus Kurmay Albayı Zinkeviç de, birlikte gelmişti. Antranik Erzurum'a gelmeden bir gün önce Albay Morel, Antranik'ten aldığı telgrafta, "Erzurum'dan kaçan korkakların hepsini yoketmek üzere, Köprüköyü'ne makineli tüfekler konulmuş olduğu" yazıldığını, herkese ilân etti. Antranik gelince, Albay Morel'in yerine, Erzurum Merkez Kumandanlığı'nı üzerine aldı; Albay Morel bunun emri altında kaldı. Biz de, her zaman Albay Morel'in kumandasında bulunduk.

Antranik'in geldiği (2 Mart 1918) günü, bölgem içindeki Tepeköy'de bütün ahâli kadın, erkek, çoluk - çocuk hep Ermeniler tarafından kırgına uğratıldığını, o bölgedeki Subayım vâsıtası ile haber aldım. İlk görüştüğüm sırada, hemen buna dair haberleri kendisine söyledim. [s. 15] Benim yammda emir verip Tepeköy'e yirmi ath gönderdi; hiç olmazsa suçlulardan bir kişi olsun, yakalanmasını emretti. Bundan ne sonuç çıktığını, bugün ben bilmiyorum.

Albay Torkom, yine ortaya çıktı. Antranik'in gelişinden bir-iki gün sonra, Ermeni Topçu Albayı Dolukhanof, Erzurum'a geldi. İlk önce kendisi, Topçu Müfettişi olarak benim âmirim olacağını, söyledi. Buna karşılık ben, kendim Tümen Kumandanı yetkisini taşıdığım için, âmire ihtiyacım olmadığını ve böyle olmazsa, hizmetten çekileceğimi bildirince; Dolukha-

nof'un, Erzurum Müstahkem Mevkii Topçu İşlerini Yürütme-ye Memur bulunduğu, ilân edildi. Buna göre, bana yolladığı kararlar, kendi adına olmayıp, Merkez Kumandanı Antranik nâmına gönderilmekte devam etti. Kumandan altındaki Topçu Taburu kumandanı Yüzbaşı vekili Ermeni Canbolatyan dahi, benim işlerime karışmağa yeltenmişti. Bütün topların ve projektörlerle dinamolarının, hep geri götürüleceğini söyledim; Ermeniler, her halde, Erzurum'da kalacakları için, bunların hepsinin kendilerine gerekli olduğundan bahisle, hiçbirinin geri gönderilmesine râzı olmayacağını anlatmıştı. Bundan anlaşılıyor ki, bütün Kumandanlık işlerini Ermeniler kendi ellerine alarak, Rus Subaylarına da, icrâ memurluğundan başka birşey bırakmak istemiyorlardı.

Rus Subayları'nın himmetiyle Ermeni İstiklâlî'ne çalışmaları ve fakat bunu kimseye sezdirmek istemedikleri, pek belli idi. Çünkü bu maksatlarını açıkça söyleseler, Rus Subayları'nın çoğu işten elçekince, Ermeniler Subaysız kalacaklardı. Topçu Subayları'nın hizmeti bırakmalarından, Ermeniler'in pek çok korktukları, Dağ Topçu Taburu Kumandan vekili [s. 16] Yüzbaşı Pilyat'ın aşağıdaki ifadelerinden, anlaşılmalıdır : 20 Şubat'da Dağ Topçu Taburunun Sarıkamış'a gideceğini haber alan Ermeniler, daha 18 Şubat'da Topçu Park Kumandanı'nı tutuklamışlar ve Ordu Kumandanı'nın emriyle salverilmiş; sonra üç defa daha yakalamışlar. Eğer Topçular Erzurum'dan çıkarsa, Erzurum'u kana boyayacaklarını söyliyerek, tehdide kalkışmışlardır. Hapsedilenler, Rus Karargâh Subaylarının teşebbüsü ile salverilmekte olduğundan, sonunda Ordu Kumandanlığı'nın emriyle, Topçuların gönderilmesinden vazgeçilmiştir.

Yedinci Dağ Topçu Taburu Kumandanı ile anlaşmak mecburiyeti hâsıl oldu : Rus Topçu Subayları'na Ermeniler doğrudan doğruya zorlamaya cesaret edip, Ermeni yararına çalışmaklığımızı açıktan açığa isterlerse, birbirimize yardım etmeğimizi, gizlice kararlaştırdık. Elimizde maddî kuvvet olarak top ve makineli tüfek ve bir de Rus Subayları vardı. Dağ Topçu Subayları, mümkün olduğunca birbirine yakın yerlerde oturmaya başladıkları gibi, Müstahkem Mevki Topçu Subayları da, ta işgalin başındanberi Karargâhımızın bulunduğu İslâm Mahallesi'nde (Yeğenağa'da), birbirimize yakın yerlere toplandık. Antranik'in gelişinden sonra Albay Morel'in (Erzurum Sultanisi şimdi Kız Ortaokulu binasındaki) Karargâh'ında, Erzurum ahâlisinin ayaklanacağı korkusu arttı. İhtilâl

tertipçileri yakalanacağı sırada gerçekten bir ayaklanma çıkarsa, bunların üzerine topçu ateşi açabilmek için, Mecidiye Tabyası'nda bu işi becerebilmek için Rus Subayı bulundurulmasını, Albay Morel emretti.

Bizim hepimize de Müslüman Mahallesi'nden çıkıp, Ermeni Mahallesi'ne nakletmeğimiz emredilmişti. İki yıldan beri Müslüman Mahallesi'nde (Yeğenağa Mahallesi'nde Münir Özşık Beyin konaklarında) bunlarla yanyana yaşamış bulduğumuz cihetle, Ermeniler'in bu hayalî korkularına güldük. Rus Topçu Subayları [s. 17] sözbirliği ederek : Namuslu bir düşmanla savaşmak için hizmette kaldıkları cihetle, kadın ve çocuk - çocuk üzerine topçu ateşi edilmesine hiçbir zaman uymayacaklarını, çok keskin bir dille bildirdiler. Çünkü Ermeniler, hiçbir sebep olmadığı halde, Türkler'in ayaklandıklarını farzederek, bu zavallıların üzerine topçu ateşi yapılmasını isteyeceklerinden şüphe kalmamıştı.

Ermeni Mahallesi'ne taşınma işi, aşağıdaki üç sebepten dolayı imkânsızdı : 1 — Belirtilen zamanda, taşınabilmek, mümkün değildi. 2 — Rus Subayları'nın Türk Mahallesi'den ayrılmaları, Ermeniler'in burada serbestçe kırgın yapmalarına müsaade olacaktı. 3 — Rus Subayları, her hususta son zamanlarda hiçbir suretle güvenemedikleri Ermeni çevresine kendi kendilerini düşürmüş olacaktı. Müstahkem Mevki kadrosuna girmeyen Dağ Topçu Taburu Subayları da, aynı suretle bu teklifi reddettiler. Sonunda Ermeniler, kendi işlerini kendileri görmek mecburiyetinde kalıp; ayaklanma kışkırtıcıları diye birtakım kimseleri yakalamaya başladılar. Albay Morel'in, "şehre top ateşi" teklifi, dikkati çektiğinden, maiyetimdeki Subaylarla toplantı yapmak mecburiyetini duydum. Bir gün ara ile, iki toplantı yaptık. Birinci Toplantı'da, Erzurum'da bulunan bütün Topçu Subayları ile, birkaç gündün beri Erzurum'a gelen iki İngiliz Subayı, Albay Morel, (Antranik'in Kurmay Başkanı Kurmay Albay) Zinkeviç, Dolukhanof, Torkom, Antranik ve Dr. Zavriyef hazırdı.

İngiliz Subayları'nın bu toplantıya çağrılmasındaki biricik maksadımız, Rus Subayları ile Ermeni Kumandanı arasındaki münasebeti görmeleri; ve Rus Subayları'nın Ermeni vahşeti'ne ne dereceye kadar engel olmaya muktedir bulduklarını anlayıp, birkaç gün sonra geri dönüşlerinde, gördüklerini ve mütalaalarını bu vak'a ile doğrulayabilmeleri idi. [s. 18] Çünkü, doğrudan doğruya emrim altında telgraf ve telefon hatla-

rına malik olmadığımın, yazdığım telgrafların yerlerine verilmediğine (kaani) olduğumu, gördüğüm ve haber alarak öğrendiğim her türlü Ermeni vahşeti'ni, bütün acıklıkları ile ortaya koydum. Ermeni itaatsizliğinin son haddini bulduğunu, bizzat Ordu Kumandanı Odişelidze'nin ağzından işittiğim vak'alarla izah ettim. Bütün bu anlattıklarımı, şu cümlelerle bitirdim : "Erzurum'da kalan bütün Rus Subayları, kendi haysiyet ve formları ile, Ermeni mezalimi'ni örtmek için kalmayıp; ancak, âmirlerine itaate, yalnız Rusya'ya hizmet için kaldık ve Erzurum'da bulunduğumuz müddetçe, Ermeni vahşet ve rezaleti'ne son verilmesini; böyle olmazsa, bütün Rus Subayları'nın yerlerini bırakarak, geri gitmelerine müsaade edilmesini, ısrarla istediğimizi", bildirdim. Benden sonra söz alan Subaylar da, hep benim görüşümü doğruladılar.

Antranik buna verdiği cevapta : "Ermeniler, Rusya'ya son derecede minnetdar olup, Büyük Rusya Ahâlisi'nin ayrılmaz bir bölümü olduklarını ve şimdi de, Rusya'ya yardım etmekten başka bir gaye gütmediklerini; Ermeni kırgını denilen nesnenin, yüzyıllardan beri Ermeni - Türk arasındaki husumetin sonucu olmakla beraber, bundan sonra hiçbir türlü yolsuzluğun olmamasını sağlamak için kendisinin Erzurum'a geldiğini; ve eğer burada Ermeniler'e sözgeçirip, kırgın'ın önünü almağa muvaffak olamazsa, bizzat kendisinin ilk olarak Erzurum'dan ayrılacağını", anlattı. Konuşmalar, hep tercüman aracılığı ile oldu. İsteyen Subaylar'ın Erzurum'dan çıkabilmeleri imkânı sorulunca : "Cesaretine güvenemiyenlerin çıkmaları daha iyi olacağı cihetle, bunların çıkmalarına imkân dâiresinde müsaide davranacağımı", söyledi. Albay Zinkeviç ise, bütün oradakilerin önünde : "Burada yapılacak hizmet, yalnız Rusya'ya [s. 19] hizmet vazifesi olduğuna inanarak, bizzat kendisinin de ancak bu kanaatle Erzurum'da bulunduğunu"nu söyledi.

En sonunda, bütün Subaylar, on gün daha bekliyerek, Antranik'in söylediklerinin doğru olup, olmadığım görmeğe ve neticeye göre bir hareket hattı izlemeye karar verdiler. Bu toplantı, beş veya altı Mart'da yapıldı. Toplantı bittikten bir müddet sonra Albay Dolukhanof, Rus Subayları'nın Ermeniler'e bu derecede nefret duygusuyla bakmakta olduklarını, hiçbir zaman tasavvur edemeyip, hayrette kaldığını gerek bana ve gerek öteki Rus Subayları'na çok şaşarak söylemiştir. Ertesi gün Antranik tarafından sokaklara (ve Câmillerle çeşme duvarlarına) astırılan Türkçe beyannâmelerde : "Öldürülen Müslüman olsun, Ermeni olsun, mutlaka fâili bulunup ay-

ni cezaya çarptırılacağı; ve Müslümanlar'ın hiçbir nesneden korkmayıp, dükkânlarını açarak ticaretleri ile uğraşmaları; ve (demiryolunda karları temizleme bahaneleriyle) çalıştırmak için toplanıp gönderilen Müslümanlar'dan birinin yok olması halinde, bunları toplayıp göndermeye memur olan birliğin hepsinin kendi hayatları ile sorumlu tutulacakları ve saire", yazılmıştır. (Erzurumlu olan bu cânî Antranik, ayrıca Çifte minareler önündeki meydana, Türkçe nutuklar vererek, Erzurum'luları evlerinden dışarı çıkmaya ve böylece kolayca yakalanmaya teşvik edici ve yeminle inandırıcı sözler de söylemiştir).

Ertesi günü, maiyetimdeki Taburlardan birinin Kumandanı olan Yüzbaşıvekili Canboladyan ile birlikte at üstünde bir sokaktan geçerken, birkaç kişinin duvardaki ilâm okumakta olduklarını gördük. Canboladyan bunlara türkçe izah ederek : "Müslüman ahâli tarafından bir ayaklanma olmadığı takdirde, Ermeniler tarafından hiçbir türlü kötülük zuhura gelmeyeceği"ni anlattı. Buna karşılık : "İki yıldan beri Müslüman ahâli'nin hiçbir kötülük yapmak teşebbüsleri görülmediği gibi, bundan sonra da böyle bir fenalık yapmak niyetinde dahi olmayıp; ancak, silâhsız ve müdafaasız kalan Müslümanlar'ın, sebepsiz yere öldürülmemelerini rica ettikleri"ni, söylediler. [s. 20] Benim Rus Topçu Kumandanı olduğumu, gerek benim ve gerek benim arkadaşlarım Rus Subayları, Müslüman ahâlinin hiçbir vechile zarar görmelerini arzu etmeyip, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da ellerinden geldiği kadar bu zavalıları koruyacağımızı, kendilerine anlatmasını Yüzbaşıvekili Canboladyan'dan rica ettim. Orada bulunan Türkler'den birçoğu ve bilhassa içlerinden bir - iki tanesi, 20 Şubat Vak'asında bizzat benim kendi hayatlarımı kurtardığımı söyleyerek, sözümü doğruladılar. Canboladyan, Ermeni Komitesi (Taşnak) Azâsı'ndan idi.

İkinci Toplantı, yalnız Rus Subayları'ndan kurulu olup, dışarıdan ancak Dr. Zavriyef vardı. Bu toplantıda : "İkinci Erzurum Topçu Alayı'nın, Ermenilerin sandığı gibi, Ermeni Topçu Alayı olmayıp, dâima Rus Topçu Alayı'dır ve Subaylar'dan hiçbirisi, Ermeniler'e gönüllü yazılmamıştır; yazılmak da istemiyor. Ermeniler'e hizmet için, hiçbirimiz imza vermemiş ve mukavele yapmamıştır. Ve gerçek olarak Hükümet, bu Alayı'nın Rus yahut Ermeni Alayı olduğunu keskin olarak belirtmelidir. Eğer Rus Alayı ise, bize Rus erleri göndermeli; eğer Ermeni Alayı ise, Rus Ordusunda hizmet etmek arzu eden

Subaylar'a bu Alay'dan ayrılma müsaadesi verilmelidir. Kafkas Cephesi'nde hizmet etmek istemiyenleri de, başka cepheye hizmet etmek üzere geriye gönderilmeli. (Erzurum'da) ilân edilen Örfî İdare'nin, yalnız buna engel olabildiği görülmüştür. Bu aralık ortalağa yayıldığına göre, Mâverâyı Kafkas, Rusya Hükûmeti'nden ayrılacaksa, Rus Subayları'na mutlaka izin verilmelidir ki, bunlar burada yabancı subayı durumunda kalacaklardır", yollu konuşmalar olmuş ve neticede, mevcut tamimlere dayanarak, ya Harbiye Bakanlığı emrine, yahut [s. 21] Rus Kolorduları'ndan birine naklolunmak için, her arzu eden Subayın resmen müracaat edebileceği anlaşılmıştır. Bana verilecek bu gibi dilekçelerin, uygun görülerek, gereken makamlara gönderileceğini ilân ettim. Bu toplantı sırasında bunlar görüşülüp münakaşa edilirken, Yedinci Kafkas Dağ Topçu Taburu'ndan Yüzbaşivekili Yermolof, yeni kurulan Ermeni Taburu'na gitmek istemiyerek, ayrılma dilekçesi vermiş; önce vazgeçmesi için kandırmağa çalışmışlar. Fikrinde direndiği anlaşılınca, Albay Morel, dilekçesinin altına yazdığı mütalaasında, bu subayın işe yaramadığından dolayı, Cephe Kurmaylığı emrine iade edildiği kaydını koyarak, 24 saat içinde Erzurum'dan çıkması için sıkıştırılmış. İşte böylece, pek fedakâr bir savaş subayı olan Yermolof, bilhassa Ermeni Birlikleri'ne hizmet etmek istemediğinden ve bir de, Albay Morel'in Ermeniler'e hizmet ettiğini açıkça söylemek dikkatsizliğinde bulunmasından, böyle haksız yere lekелendiği anlatıldı.

Dr. Zavriyef de, tıpkı Antranik'in söylediklerini tekrar ederek : "Barış yapıncaya kadar Erzurum'da kalmaklığımızın, Rusya'nın menfaati gereğinden bulunduğunu ve medenî yaşayan bir millete mensup Subay olduğumuzdan, —Ermeniler, siz Türkler'le hesaplaşınız! Birbirinizi kesiniz. Şeytan al-sın, sizin içişlerinize biz neden karışalım! diyemeyeceğimizi", ileri sürdü. En sonunda— : "Eğer insanlık âlemine hizmet etmek arzu ederseniz, Erzurum'da kalarak, bundan böyle Ermeniler'in Türkler'i kırmamasına çalışmanın da bir insanlık vazifesi olduğunu", söyledi. Zavriyef'in sözü, gerektiği gibi tesir edemedi. Toplantıdan sonra bizzat Doktor kendisi, artık hiçbir düzelme umudu kalmamış olmakla, belki bütün Subaylar ayrılacaktır, dedi.

Osmanlı Ordusu'nun Erzurum'u geri almasından on gün sonra (22 Mart 1918 de) bazı vesikaları [s. 22] okumak fırsatı düştü. Bu belgelerde Dr. Zavriyef, açıktan açığa Ermeniler'e Muhtariyet verilmesinden bahsetmiş; ve bunun için de,

Rus Subayları'nın hizmetinden istifade edilmek icab edeceği yazılı olup; Dr. Zavriyef Erzurum'a gelmeden (Tiflis Ermeni Meclisi tarafından) kaleme alınmıştır. Dr. Zavriyef'in, Rus topluluğunun ruh hallerini pek iyi anhyabilmiş olduğu, belirmişti. Biz, daima asker idik, politika ile uğraşmak isteği, hiçbirimizde yoktu. Ermeni partizan savaşını dahi, Rus Subayları hiçbir zaman kendilerine benimsememişlerdir. Antranik'in vada, vaat biçiminde kaldı. Ahâli, bunların hiçbirisine inanmıyordu.

Çarşılar kapalı, herkes korkuyor, İslâm Mahalleleri'nin sokaklarında hiç kimseler yoktu. Yalnız, Belediye Dairesi yanında bir - iki dükkân açık olup, ancak gündüzleri birkaç Türk buralarda toplanabiliyordu. Hiçbir Ermeni, ceza görmedi. Hiçbir suçlu Ermeni ortaya çıkarılmadı. Suçsuz Ermenilere nasıl ceza verilebilir ki! Ermeniler'in o konuşmalarına karşı, Rus Subayları şimdiye kadar birçok suçlu Ermeniler'i ortaya koyduğu halde, bunların hiçbirisinin ceza görmediği söylenince, susuyorlardı. Münferit kırımların arkası kesilmemiş, fakat biraz gizli tutmağa çalışmışlardır. Cinayetler, şehirden uzakça köylerde ve Rus Subayları'nın gözünde uzakta yapılmaya başladı. Şehre yakın köylerdeki Türkler kayboldu, fakat nereye gittikleri bilinemedi.

Uzak köyler de, silâhla kendilerini korumaya başladılar. Şehirde ayaklanma korkusu bahanesiyle tevkifler çoğaldı. Tutuklananların ne durumda buldukları, Erzincan'daki gibi boğazlanma tehlikesi ve hayatları hakkında Albay Morel'e sordüğüm imah sorguya, tutuklar emniyetli karakol vâsıtası ile gönderilip muhafaza [s. 23] edilmekte; ve kısmen Tiflis'e gönderilmekte olduğu; bir takımının da, rehin olarak Erzurum'da ahkonulmakta olduğu, cevabım vermiştir.

İaşe hususunda yolsuzluklar başgösterdi. Topçu Alayı için yağ isteyince, Anbar Memuru Ermeni vermez. Halbuki Elek-trik denilen Ermeni Bölükleri için Başçavuş gidince, Antranik ile eskiden tanışıklığı olması yüzünden, hemen yağ verilir. Şeker isterlerse, bizzât Antranik şekerini kendi yanında biriktirip, dağıtımını herkese eşit olarak yapacağından bahisle, verilmez hale geldiğini, raporlardan anlamağa başladım. (Erzincan - Erzurum arasındaki) Menzil Hatları'nı takip ederek gelen Rus Subayları, çektikleri sıkıntıdan bahisle şikâyet ettikleri halde, Ermeni Subayları her yerde sıcak yer ve yemek bulurlardı. Şubat sonlarında Topçu Subayları'na (dekovilden) iki va-

gonet verilerek, bununla eşya ve kısmen de ailelerini geriye göndereceklerdi. Daha üç vagonet verilmesi hakkındaki müraacaate Kurmaylık, henüz Erzurum'dan ayrılmadan önce, muvafakat cevabı vermişti. Kurmaylık gittikten sonra, vagonet verilmesi uzadı. Bunun üzerine, Albay Zinkeviç'e yazı ile başvurmakla, buna memur olan Ermeni, iki günden önce cevap veremeyeceğini söylediği halde, bütün Subayların gözü önünde, kaçan Ermeniler'e her türlü taşıma vâsıtası tedarik edilmekte idi.

Yollarda ise, silâhlı firarî Ermeniler sürülerle kaçarken, uğradıkları her şahıstan, korkularından yahut paralarına göz-koyarak öldürüp soydukları, dâima olagelen hallerden bulunduğu, eşya ve ailelerin muhafazasızca gönderilmesi, pek çok tehlikeli idi. Geriden ikmal eratı gönderilmediği gibi, eldeki az miktar piyade eratı da, hiç kimsenin emrine itaat etmemekte idi.

[s. 24] Antranik gelmeden önce Piyade Bölükleri, cepheye gitmekten kaçmıyorlardı. Antranik geldikten sonra, her ne kadar cepheye gönderilebilmişlerse de, son derecede rezillikle kaçmakta idiler. Antranik, bizzat at üstünde olduğu halde, kılıçla yahut yumrukla firarileri toplayıp, cepheye göndermeğe uğraşıyordu. Rus Subaylarının zorla buldukları birlikler ise, ufak çeteler haline geldi (1). Antranik askerleri idare hususunda, belki meharet sahibi olabilir; ancak, Albay Dolukhanof aracılığı ile alınan emirleri, saçmalık ve değersizlik bakımından beni hayrete düşürdü.

Başlarında Antranik olduğu halde, Ermeniler'in biricik umudu, Rus Topçusu'nda idi. Halbuki Müstahkem Mevkideki toplardan istifade edebilmek, talimli erata ve yeter sayıda itaatli ve talimli piyadeye mâlik olmakla mümkün olacağını, hiç düşünmüyorlardı. Asıl maksat, çok belli idi : Kaçarken topların himayesine sığınmak ki, sonuç tamamıyla böyle çıktı.

Trabzon'da Barış Görüşmeleri'nin başlaması, her gün başka tarihe bırakılmakta idi. Önce 2 Mart, sonra 5 daha sonra 10 Martta başlanacağı Erzurum Birlikleri Kurmaylığı'ndan

1) 30 Ekim 1920 de Karsın Son - Kurtuluşu sırasında da, savaştan ve bilhassa Türkün süngüsünden korkarak, müdafaa hatlarından durmadan kaçan Ermeni neferlere emrini dinletemiyen 1. Alay Kumandanı Marzmanof'un, bu duruma çok kızarak, küfürler savurduktan sonra, intihar ettiği biliniyor.

öğreniyorduk. Karargâhının her ikisi de, şehrin türlü yönlerinde idi. Müstahkem Mevki Karargâhı'ndaki telefon hemen hiç işlemez derecede kötü olduğundan, günde iki defa bizzat oraya gitmek mecburiyetinde idim. Albay Morel ile onun Kurmayından aldığım bilgilerde : Erzurum çevresinde nizâmî Osmanlı Birlikleri bulunmayıp, Kürt Çeteleri ile aralarında, Osmanlı Ordusu'nun Erzurum'dan çekildiği 1916 yılından kalma talimli erat bulunan silâhlı komşu köylüleri ile savaşıldığı anlaşılıyordu. Gerek çeteler ve gerek aralarında asker bulunan köylü toplulukları, bu çevreye gelen birtakım Osmanlı [s. 25] Subayları'nın, bilhassa Türkler'in canlarını korumak için yapıları teşkilattan ibaret bulunduğu farzediliyordu. Taarruz edenlerde, ancak Ermeniler'in Erzincan'da bıraktıkları iki dağ topu vardı, Bunlar Erzincan Oltu ağız istikametlerinden taarruz edebilirlerdi. Geriden, Kars ve Palandöken taraflarından dahi gelmeleri muhtemeldi. Albay Morel, nedense yalnız Oltu tarafından hücum edilecek sanıyordu.

Keşif işleri, Ermeniler tarafından pek bilgisizce yapılmakta idi. Süvariler ise, köylerde kırgın ve yağma ile meşguldü; keşif yerine, köylülerin hayvanlarını sürüp götürmekle vakit geçirirlerdi. Raporları ise, hep uydurma idi. Keşif Müfrezesi'ne taarruz eden düşman kuvveti iki bin gösteriliyorsa, gerçekte mutlaka iki yüz kişiden az çıkardı. Üçyüz - dört yüz kişi tarafından sarıldıkları halde kurtulmağa muvaffak olduklarını söyledikleri sırada, ancak bir yaralı ile bir telef verdiklerini de ilâve etmekten sıklıkla vaziyetlardı. Bir gün Ermeni Subayları'ndan birisi, kumanda ettiği bölgeye dört yüz kişilik bir müfrezenin taarruz etmeğe başladığını telefonla bildirmiş ve hakikatte ise, karşı köyden iki silâhsız adamın çıkıp, sonra geri dönmelerinden başka birşey olmadığı, ortaya çıkmıştı. Ermeniler Erzincan'ı terkettiler zamanın Osmanlı Birlikleri'nin Erzurum'u işgali tarihine kadar geçen müddet içinde, Ermeni Keşif Kolları tarafından Türk Ordusu'ndan yalnız bir süvari yakalanmıştı. Tahminime göre, bu biçarenin ya ayakları donmuş olacak, yahut bir başkasının yardımı olmaksızın yürümeğe mecali olmayacaktır.

İkinci Subaylar Toplantısı'ndan sonra birtakım subaylar, başka birliklere nakilleri için dilekçe vermişlerdi. Bunların dilekçelerini Albay Morel'e götürdüğüm sırada, çok köpürerek : Divan Harp Kararı ile bunların ayrılmasına şiddetle engel olacağını [s. 26] söylemişti. Halbuki, toplar henüz Rus Subayları'nın elinde bulunmakla, baskı ve şiddete karşı, top ateşi ile

mukabele edebileceklerini bildirdim; ve subaylar kendi kendilerine mevkilerini bırakmayıp, Kanun uyarınca değiştirilmelerini istediklerinden, isteklerinin kabul edilmesinin zarurî olduğunu anlattımsa da; ayrılmak isteyen bütün subaylara, Yüzbaşivekili Yermolof'a verilen belge gibi, kendilerini lekeliyecek belgeler vereceğinden, arzu edenin denemesini söyledi. Albay Dolukhanof, Tiflis ile Batum'da söylediği gibi, istemiyen subayların işbaşında kalmasında fayda olmayacağını ileri sürdüğüm sırada; zaten bunun için altmış İngiliz Topçu Subayı'nın Erzurum'a gönderilmesini isteyip, (Tiflis Hükümeti emrinde Sarıkamış'ta bulunan Başkumandanlık'tan) vaad aldığımı, bildirdi.

Erzurum İstasyonu Başmemurluğu vazifesinde bulunan bir Rus veyahut Polonez erin, hizmette kalmak istemediğinden dolayı, tutuklanarak zorla vazife yapmaya gönderildiğini, bu sırada işitmiştim. Emirlerin iyi yapılmasında çabukluk olsun bahanesiyle ve gerçekte, her ihtimale karşı, bütün subayların gerektiğinde birbirine yardım edebilecek surette yakın yerlerde oturmaları için, gereken emirleri verdim. Yüzbaşivekili Yermolof, 10 Martta hareket etmişti. Giderken yolda Sarıkamış'a uğrayıp, orada bulunan Kurmay Başkanı General Vişinsky ile, Topçu Kumandanı General Gerasimof'a, Ermeniler arasındaki kötü durumumuz üzerine, gördüğünü ve bildiğini söylemesini ve mümkün olduğu kadar çabucak şu halden kurtarılmağımızı rica etmesini tavsiye ettim.

9 Martta bir Osmanlı uçağının gelip çevreyi keşfetmesinden, Osmanlı Birliklerinin Erzincan'da ve hattâ Mamahatun'da bulduklarına hükmetmiştim. Bu sırada, Erzurum'un boşaltılması hakkında (Kolordu Kumandanı Albay Kâzım Karabekir imzası ile) Türkler'den bir teklif mektubu aldığımı, Albay Morel söylemişti. [s. 27] Osmanlı Birlikleri'nin Erzurum'u işgalinden sonra, bizzat Kolordu Kumandanı Kâzım (Karabekir) Bey'den öğrendiğime göre, boşaltma hakkındaki kâğıt, belirsiz bir teklif varakasından ibaret olmayıp, bizzat kendi imzasını taşıyan bir mektup olduğu, anlaşılmıştır (2). Albay

2) I. Kafkas Kolordusu Kumandanı Albay Kâzım Karabekir, Erzurum'daki Ermeni İzcilerinden olup, casusluk için gönderilen ve Kavurmaçukuru'nda yakalanan 13 yaşındaki bir Ermeni çocuğunu, iyi yedirip baktıktan sonra, 7 Mart 1918 günü, "Erzurum'daki Ermeni Reisleri'ne" başlığı ile yazdığı bir resmî mektupla Erzurum'a geri göndermişti. "Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir" imzalı bu mektupta, şöyle deniyordu ("Erzincan ve Erzurumun Kurtuluşu", 1939 İstanbul, s. 176-177) :

Morel ise, meseleyi ehemmiyetsiz görüp, bizzat Kolordu Kumandanı'nın imzasını taşıyan resmî mektubu, imzasız bayağı bir propaganda varakası gibi göstererek, beni aldatmaya çalışmıştır.

9, 10 Martta cephede korkulu bir hal görülmediği, Müstahkem Mevki Kurmaylığından bildirilmiştir. Yalnız, Tekederesi yanlarında Kürtler'in toplandığı haber alınmakla, o yöne bir Müfrezeye gönderilerek, bunların ileri yürütmesine engel olunduğu, biliniyordu. Erzurum'dan gönderilen bir Müfrezeye ise düşmanı, Ilıca'dan birkaç verst (3) geri attığı söyleniyordu. 11 Martta Tekederesi'ndeki Ermeni Müfrezesi sarılımsız ve kaçabilenleri, Erzurum'a koşmakta; ve Ilıca'daki Müfrezeye de bozulup, aynı istikamete kaçmakta oldukları haber alındı.

Taarruz edenlere karşı topçu ateşi açılması hakkında Albay Morel'den sözlü emir almıştım. Ancak, hiçbir yerde taarruz eden hedef göremedim. Harput Yolu üzerinde panik halinde Erzurum'a kaçan Ermeni askerlerinden başka bir nesne görülüyordu. Trabzon Yolu üzerinde ise, manevra alanında yürüyüş yapar gibi toplu yol kollarında Ermeni Birlikleri, Erzurum'a geri çekilmekte idi. Öğleden sonra yakındaki Gez köyünün çevresinde düşman birlikleri bulunduğu, anlaşıldı. Bunların sayısını, bin beşyüz kişi tahmin ettim. Bu Müfrezeye, talim görmemiş Kürt Çetesine benzemeyip, düzgün yürütülüp idare

"Rusya Cumhuriyeti ile Barış imzalandı. Ruslar, bu antlaşmaya göre, 93 Seferi'nde ellerine geçen topraklarımız da dahil olmak üzere, bütün yurdumuzu boşaltmaya söz verdiler ve çok yerlerini büsbütün boşaltarak, çekildiler. Öte yandan birçok Birliklerimiz, Batum'a çıkmaktadır. Bunlar, Kars'a doğru yürüyeceklerdir. Biz Rusların esirlerini, Ruslar da bizim tutsaklarımızı geri vermeye başladık. İlk esirler kafesini, birbirimize verdik. Ruslar'ın boşalttığı yerleri teslim almak üzere, Kolordularımız Erzurum çevresinde toplandı. Bu hareketimiz sırasında karşımıza çıkacak her silâhlı, pek tabii olarak âsi sayılacak ve hakkında, Kanunun emrettiği en ağır ceza uygulanacaktır."

"Erzurum'da, medeniyet ve insanlığa büsbütün aykırı olan davranışlarda bulunmadan vazgeçerek, nihayet 9 Mart 1918 akşamına kadar Erzurum'u ve sonra da bütün topraklarımızı bırakarak, Kafkasya içine çekilmenizi ihtar ediyorum. Bu ihtarıma uygun davranmadığınız takdirde, dökülecek kanların, pek ağır olacak olan mes'uliyeti, tamamiyle size râci olacaktır".

3) Rus uzunluk ölçülerinden 1 verst = 1067 metredir.

edilen bir Alay'a benziyordu. Ancak, aralarında bulunan süvari döküntüleri bunlara, biraz düzene konulabilmiş Kürt Müfrezesi biçimini veriyordu. Geri çekilenlerin hali [s. 28] ve görünüşü, pek acıklı ve umutsuzdu. Geri çekilen Ermeniler, arasında kısa uzunlukta seyrek avcı halinde yayılıyorlar. Gâh şosenin yanlarında ufak kümeler halinde toplanıp, sersem sersem yürüyorlardı. Bunların yüzlerinde, korkudan başka birşey görülüyordu. Antranik, bunları birazcık düzene sokmak için, avcı hattına doğru gitti ve bu hattı bir miktar ileri göndermeğe muvaffak olduysa da, korkak Ermeniler, bir kere yatınca, bir daha kalkmadılar. Bizim tarafta topçu ateşi, gece karanlığına kadar devam etti. Kürt eşkiyasının taarruzları başlamasından dolayı, bunların püskürtülmesiyle uğraşılmağa başlanıldığı zamandan itibaren bütün Rus Subayları, ayrılma kararından vazgeçip, üzerlerine düşen vazifeleri hakkiyle yapmaya çalışmışlardır. Çünkü, böyle zamanda ayrılma arzusu gösterenler, korkaklıkla suçlanacaktı.

Ermeniler'in topçu hakkındaki düşüncelerini, bugün öğrendim. Büyük Kiremitlik yanındaki bataryamın korunmasına memur edilen Ermeni Piyadesi'ni, ileri sürmek imkânı olmadı. Tersine bunlar, Bataryayı bırakıp Harputkapısı'na doğru daima geri çekilmekte idiler. Tekederesi köyünden kaçan Ermeniler, kaçarken bile yanlarda bulunan hayvanları sürüp götürmeğe ve yalnız, gördükleri silâhsız ahâliyi öldürmeye çalışmışlardır.

Türkler'in şehre yaklaşmaları, Rus Kurmayı'nca beklenmedik bir zamanda oluvermiştir. Çünkü, gereken muharebe emri bile verilmemişti; verilmiş olsa bile, bana kadar ulaşmamıştır. Dışarıdan silâhbaşı ve baskın borusu çalındığı sırada, Piyade Birliklerinin tutacakları yerler önceden belirtilip tamim edilmiş olduğunu, işitmiştim. Fakat, bu emir de, bana kadar gelmemiştir.

Benim vazifem, pek kolay idi : Şehrin müstahkem hatlarının top ateşi [s. 29] dışındaki düşman oradan geçirmemek için, top ateşi altına almak; ileri mevzilerde ise, Piyade ile birlikte, benim emrim altında bulunmayan Dağ Topları vardı.

Bugün akşama kadar Şehir Milisleri Ermeniler, şehir içindeki Müslüman erkeklerin bütünü, hattâ yaşlı ve hastaları bile toplamağa devam ettiler. Sebepleri sorulduktaki, "Demiryolu boyundaki karları temizlemek için amele topladıkları'm, söylüyorlardı. Oturduğum evin kapısında adım yazılı olduğu

halde, bir Ermeni Üniversite Öğrencisi, maiyetindeki devriye ile sözde arama yapmak için evime girmiş olduğunu bu akşam haber almıştım. Ailemin karşıkoyması ile eve girmeğe cesaret edemediği gibi, ev sahibi olan yaşlı bir Türk ile, birkaç Kürt hizmetkârı alıp götürmemiş; fakat, ağzına geleni söylemiş. Bu yolsuzlukların Antranik'in emriyle yapıldığını, Üniversiteli kendisi söylemiş. Ahâliyi toplamak için bir daha ev sahibi ihtiyarı almağa geldikleri sırada, bana sığınabilmesi için, benim oturduğum yere geçilebilecek bir kapı açturdum.

Son zamanlarda, benim Antranik ve Kurmayları ile olan münasebetime tanık olması için, her gidişimde yanıma Seferberlik Kısmı Müdürü Yüzbaşı Jultkeviç'i de aldığımdan, bu akşam da (11 Mart 1918 Pazartesi) Subaylar Toplantısı'na yine birlikte gitmiştik. Komisyon'a vardığımızda, bizim gelmekliğimizi beklemeden, oturum açıldığını öğrendik. Odada, aşağıdaki kimseler vardı : Antranik, Dr. Zavriyef, Albay Zinkeviç, Morel, Dolukhanof ve öteki birkaç kimseler. Beni gördükleri gibi, Başkumandan Odişelidze'nin (Sarıkaş'dan gönderdiği) telgrafını, Albay Zinkeviç, şöylece okudu : [s. 30]

"Osmanlı Ordusu Kumandanı Vehib Paşa, Erzurum'un işgali için birliklere emir verdiğini telsiz - telgrafla bildirdiğinden, Müstahkem Mevki'de bulunan topların tahribiyle, birliklerin geri çekilmesi, İmza : Odişelidze." Bu emir biraz geç kaldığından, iki - üç gün kadar bir zaman isteyen tahrip işlerini, tabii yapamadık.

Antranik yüksek sesle birisine Ermenice söylüyor; Dr. Zavriyef, bunu yatıştırılmaya çalışıyor ve Antranik'in söylediklerini bize tercüme ediyordu : "On - onbeş bin kişi gönderdik; Erzurum'u koruyacakları yerde, geride oturup Ermeni milletini ve Ermenistan'ı batıran Ermeni Başkanları'na lânet ettiğini; elde bulunan birkaç bin Ermeni'nin de, hiçbirisinin cepheyne gitmek istemediğini" bağıra - çağıra söylemekte imiş. Bundan sonra Antranik, kararını bize şöyle söyledi : "İki gün daha Erzurum'da dayanarak, mümkün olan tahripleri yaptıktan sonra, boşaltılması." Sonra da, odada hiç kimse yokmuş gibi, soyunup yatağına yattı.

Şehrin ötesinde, berisinde çıkan yangınların söndürülmediğini; ve gece vakti (Ermeni) Milisler tarafından İslâmlar'dan yaşlı ve hastaların bile evlerden toplanıp, bilinmeyen bir yere götürülmekte olduğunu Doktor Zavriyef'e söylediğim zaman; yangınların söndürülmesi ve İslâmlar'm toplandırılması

ması için emirler verildiğini bildirdi. Dr. Zavriyef ile önceden geçen konuşmalarımızda : Kendisi Hükümet Üyelerinden bulunmak sıfatı ile, hiçbir türlü yolsuzluğun yapılmamasını son derecede arzu ettiğini ve buna bütün gücü ile çalışacağını söylediler. Gerek bu ve gerek bunun benzerleri Ermeni aydınlarından, hep bu yolda uygun düşünceler işitirdim. [s. 31] Gönüllerinde ve düşüncelerinde ne maksat beslediklerini, bilmem. Ancak dillerinden, Ermeni düşünürleri arasında kırıncı ve yağma fikrinin iğrenç olduğunu açıktan söyleyenlerin varlığı inkâr edilemez. Dr. Zavriyef'in, Ermeni düşüncelerini benden daha iyi bilmesi gerekir.

Antranik tarafından verilen kararın yerine getirilmesi üzerinde birtakım görüşlerden sonra, herkes evlerine dağılmıştı. Erzurum'da iki gün dayanmak meselesine gelince; ileri hatta tahkimatın kuvveti ve koruyanların çokluğu bakımından, yalnız Kürtler'e karşı değil, nizamî birliklere karşı bile kırk iki gün müdafaa edilebilirdi. (17 Aralık 1917 de biten Erzincan'daki) Mütareke görüşmeleri sırasında, , Kürtler'e söz geçiremeyeceklerini Türkiye Hükümeti resmen bildirmiş olduğundan, Kürtler'in hücumuna karşı her türlü tedbirleri almak bizim borcumuz idi.

Gece (11 Mart Pazartesi) evime dönerken, yangınların sönmüş ve her türlü yolsuzluklardan iz kalmadığı görülüyordu (çünkü artık, Ermeniler Erzurum'dan kaçmaya ve canlarının kaygısına düşmeğe başlamışlardı). Karargâhı'na dönünce, topların tahribi için gereken emirleri verdim. İki gün içinde bunlar bozulabilirdi. (Ermeni) Piyadelerin, gece karanlığından faydalanarak siperleri terkettiklerini, subaylarımın raporlarından anlıyordum. Birçok uğraşmalardan sonra, telefonla Albay Morel'i bulup, aldığım haberleri kendisine söyleyebilirdim. Buna karşı, tedbirler alarak takviye birlikleri gönderildiğinden, bu husustan dolayı hiçbir tehlike mevcut olmadığını bildirdi (böylece Ermenisever Morel, Rus Subaylarının işbaşında kalmasını sağlamak için, onu aldatıyordu). Evime gidip gece (12 Mart Sah) saat birde yattıktan sonra, (saat) iki ile üç arasında, şehirde tek - tük silâh sesleri işitilmeğe başladı.

Tıpkı geçen günlerde olduğu gibi, sokaklarda Ermeni sesleri, balta sadâları, kapıların kırılması, ahâlinin zorla götürülmesi gürültüleri işitilmeğe başladı. İki düşünce, beni pek sıkmağa başladı : Önce, içinde bulunup da meseleyi gözleriyle görmiyenlerin, bu Hürriyet Mücahidleri Ermeni eşkıyasının yap-

tıkları vahşet ve rezaleti, [s. 32] Rus Subaylarının müsaadesiyle yaptıklarını sanarak, Rus Subaylarının da Ermeniler ile birlikte lekelenmesi; ikincisi, şehre taarruza başlayan topluluk arasında muntazam Osmanlı Birlikleri'nin de bulunması ihtimalinden. Halbuki Başkumandan'ın (General Odişelidze'nin) kararı, emri ve arzusu muntazam birlikler ile savaşmak olmayıp, şehrin boşaltılmasından (ve böylece 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Muahedesi hükümlerine uymak) olduğundan, bu yüzden de bir yanlış anlama ihtimali. Bu iki mühim sebebe karşı, şu kararları aldım :

Sabahleyin erkence Albay Morel'e gidip, iki keskin teklifte bulunmak; önce, Ermeniler'in eşkıyalığını durdurmak iktidarında değilse, topların bir kısmını Ermeniler'in üstüne çevirip; önce teklif etmek, sonra ateşle buna icbar etmek. İkincisi, hemen konuşma memurları göndererek : Savaş hareketlerini durdurmak ve iki gün içinde kan dökülmeksizin Erzurum'un boşaltılıp teslim edileceğini, Osmanlı Birlikleri'ne bildirmek; ve Erzurum'un boşaltılması sırasında Ermeniler'in kırıncı yapmamaları için, Rus Subayları'nın kumandası altında Ermeni'siz müfrezeler kurarak, kırıncı silâhla engel olmak vesairedir.

Erkenden Yüzbaşı Jultkeviç ile birlikte Albay Morel'e giderken yolda, Topçu Cephanesi'nin önünde buna memur olan Teğmen Bagratunyan'a rastladık. Geri çekilme emri verildiği için cephanenin patlatılmasını istiyorsa da, bu uğurda benden emir alınması gerektiğini söyledi; buna şaşım. Çünkü, Cephane Deposu Albay Dolukhanof'a ait idi. Böyle iken, Cephanenin patlatılması hakkında Topçulara hiçbir emir verilmemiş olduğundan, bu patlamadan, bütün Rus Subayları ile birlikte şehirde oturanlar da zarar göreceğinden, patlatılmaması gerektiğini söyledim; inandırarak cephaneyi kurtardım.

Albay Morel'in Karargâhı'na (Sultanî Mektebi'ne/Lise'ye) yaklaştığımda, herkesin kaçmakta olduklarını [s. 33] gördüm. Karargâh'ın karşısındaki Amerikan Konsolosu'nun evinin büsbütün tutuşmuş ve yanmakta olduğunu gördüm. Albay Morel ile Torkom atlarına binmişler ve eşyalarını bir otomobil ile birkaç arabaya tamamiyle yüklemişler, kaçmaya hazır bir halde bulunuyorlardı; (12 Mart 1918 Salı günü) saat sabah yedi idi. Durumun ne merkezde olduğunu sorduğumda : "— Sabah beşte ricat emri verildiği halde, henüz bu emrin bana ulaşmamasından birşey anlıyamadım", söyledi.

Korktuğum başıma geldi : Rus Subayları ve Topları hi-mayesinde Ermeniler kaçmaya muvaffak oldu. Rus Subayları

toplarnı bizzat kendileri idare etmek şartıyla taarruz edenleri (Türk Ordusunu) durdurmaya çalışırken, Ermeniler geride rahatça kırgın yapıp, kaçmaya muvaffak olmuşlardır. Kendim gelmeseydim, geri çekilme emrinden hiçbir Rus Subayının haberi olmayacaktı. Önce olup bitenler üzerine mümkün olduğu kadar az bilgi verdikleri halde, bana hiç gerekiniyen tamimleri ve emirleri de gönderiyorlardı. İlk isim, piyade mermilerine karşı koruyucu ceketlere bürünüp, Kars şosesinde rahatça kaçmakta olan yiğit (!) Ermeniler'e son teşekkürlerimi etmek üzere Mecidiye Tabyası'na koşup, bunları şarapnel ile güzelce bir selâmlamak olacaktı. Ancak, kaçanlar arasında hiç suçlu olmayan birtakım kimselerin de zarar göreceklarini düşündüğüm için, bu düşünmeden vazgeçtim. Erzurum'da daha birçok ahali ve çoluk - çocuk kalmıştı.

İşte Ermeni fâtiplerinin (!) böylece Rus Subaylarını aldatmalarından dolayı, toplar tahrip edilememiş idi. Hemen Karargâh'a dönüyorduk; yolda, korkularından akılları başlarında kalmıyan birçok Ermeni kaçkınlara rastlıyorduk. Yollar, kaçanların attıkları eşya ve malzeme ile dolmuştu. Yollar geçilmez bir hale geldiğinden, sokakların biraz daha tenhasına sapsmıştık. Burada, birçok insan çığlıkları ile yaylım ateşe tesadüf ettik. Sokakların dönemeç yerlerinde, ileride ne [s. 34] olduğu görülmüyordu. Yalnız, karların üzerindeki kan lekelere, bu çevrede muharebe yapılmakta olduğuna hükmederek, geri döndük. Dörtyol ağzına gelince, arabadan inip yaya yürümeye başladık. Sokakların birinden, Milis Kumandanı Ermeni'nin at üstünde olarak çıktığını görünce, tahminimde aldanmadığıma hükmettim.

Karargâh'a dönüşümde, Piyade ile birlikte ricat etmeleri için Bataryalarına emir verdim. Topçu subaylarının ayrılması için, nakliye arabalarının verilmesini de emrettim. Nakliye-deki arabacıların, daha gecedan toptan kaçmış olduklarını öğrendik. Tepeden turnağa kadar fişekli Ermeni kaçkınları, hayvanları arabadan söküp, bir ata ikişer kişi binerek, Kars'a doğru kaçmaya başlamışlar. Benim arabamdaki hayvanları da sökmek istedikleri sırada, seyisim engel olunca üzerine ateş etmişler; hayvanlarımdan birisi yaralanmış, fakat alıp götürmemişler. Elli arabalık bütün nakliyeden ancak iki - üç araba ele geçirebildik. Bu arabalardan ancak birkaç subay istifade edebiliyor, çarçabuk eşyalarını yükleyip, gittiler. Birkaç arabadan daha faydalanma imkânı vardysa da, sokaklarda gelişigüzel öteye - beriye şiddetli tüfek ateşi yapan korkak Erme-

ni kaçkınlarnın kör kurşunlarından korunma kaygısı ile, evlere girmeğe mecbur olmuştuk. Türk ahâli, gerek bizl, gerek ailelerimizi Kürtler'in sataşmasından koruyacaklarını güvenle söylediler. Ermeniler'in sersemce ateşine bakmıyarak sokaklardan geçmeğe çalışsaydık bile, Karskapısı'm Türkler tutmuş olduğundan, buradan geçmek mümkün olmayacakmış. Yüzbaşıvekili Mitrofan, o civara yakın olduğu halde bile, bu kapidan geçmeği başaramıyarak, geri dönmüştü.

Biraz zaman sonra Osmanlı Birlikleri'nin şehre girdiğini öğrenince, taarruz edenlerin yalnız Kürtler'den ibaret olmayıp, muntazam [s. 35] birliklerin varlığını da öğrenmiş olduk. Cesur Ermeni Piyadeleri (!), gecedan faydalanarak, fırtına çabukluğu ile Erzurum - Kars Şosesi'nde kaçmaya başlamışlar. Eğer gerçekten fırtına olsaydı, bu kadar az zamanda Erzurum'u Ermeni pisliğinden temizliyemezdik.

Gerek siperlerde ve gerek şehirde, hiçbir yaralı veya ölü Ermeni kalmamıştır. Ne kadar direnerek müdafaada buldukları bununla da bellidir! Erzurum'da esir olan bilhassa Rus Subayları olmakla, bu da Ermeniler'in ne kadar büyük fedakârlık ettiklerine bir doğru tanıktır! Osmanlı Birlikleri'nin Erzurum'u işgalini öğrenince, Yaverimle birlikte müracaat ederek, varlığımız üzerine bilgiler verdim. Rusya'nın Türkiye ile barış yapmış olduğunu, ancak bu dakikada öğrendim. Yollar da gidip - gelirken bana rastlayan Türk ahâli, ellerime sarılarak hayatlarını kurtardığımdan dolayı, teşekkür etmekte idiler. Öteki Rus Subayları için de, aynı şekilde teşekkür ediyorlardı. Çünkü, eğer Rus Subayları olmasaydı, Osmanlı Birlikleri Erzurum'u işgali sırasında, hiçbir sağ kalmış Türk bulamıyacaktı.

Romalı Petroni, Ermeniler için : "Ermeniler de insandır, fakat evlerinde dördayaklı yürürler", diye yazmıştı. Rus Şâiri Lermontof da bunlar hakkında : "Sen kölesin, sen korkaksın, sen Ermenisin", demişti.

12 Mayıs 1918 - Erzurum.

Erzurum ve Deveboynu Müstahkem Mevki Kumandanvekili ve İkinci Erzurum Kale Topçu Alayı Kumandanı, Savaş Esiri

TWERDO - KHLEBOF

خاطرہ

روس اختلالی بدایتدن اعتباراً ۲۷ شہادت ۱۹۱۸ء

عثمانی قطعاً ارضرومی استرداد ایندکلی

تاریخہ قدر ارمنیوں ارضروم شہری

وحوالیسی ترک سکنہ سنہ قارشی

طور وحرکتیہ دائر

بو خاطرہ الحی روس ارضروم قطعہ طویحی

الاینک تاریخہ سنہ علاوہ اولہرق یازیش ایسہ

باشو باشہ بروینہ ماہیتی دخی حازدر

H A T I R A

[s. 1]

Rus İhtilâli başından itibaren 12 Mart 1918 de Osmanlı Birlikleri'nin Erzurum'u geri aldıkları tarihe kadar, Ermeniler'in Erzurum şehri ve çevresi Türk ahalisine karşı durumu ve davramşları üzerine (*).

—Bu Hâtıra II. Rus Erzurum Kale Topçu Alayı'nın TARIHÇE'sine ekleme olarak yazılmışsa da, başlı - başına bir belge mahiyetini de taşır—.

Ö n s ö z

[s. 2]

Erzincan ve Erzurum şehirleri ile, Erzincan - Erzurum yolunun her iki yanında oturan İslâm ahalinin uğradıkları zulüm ve kıyıcılıkların, genişlik derecesini bütün çıplaklığı ile bu belge tesbit ile belirtmiş oluyor. Yarbay Twerdo - Khlebof'un elyazısı ile yazılan bu belgenin Rusça ashı, saklıdır.

[s. 3] Eskiden beri Avrupa'da ve Rusya umumî efkârınca bilinen Türk - Ermeni düşmanlığı, bu Umumî Harp'teki belirtileri derecesinde, hiçbir zaman tasavvur edilememiştir.

Ermeniler'in, Türkleri, görmek istemedikleri eskiden beri bilinir. Ermeniler kendilerini, her zaman zulüm görmüş ve ezilmiş derecesinde göstermişler; medeniyetteki ilerlemeleri ve dinleri dolayısıyla, pek ağır işkencelere uğrayan bir millet biçiminde görünmekte, daima muvaffak olmuşlardır. Ermenilerle bir dereceye kadar teması çok olan Ruslar, Ermeni medeniyeti ve yararlığı üzerine, biraz başka türlü düşünce hâsıl etmişlerdir. Bunları : Oldukça elisiki, şaşırı, ağgözlü ve ancak başkasının sırtından geçinebilir bir millet olarak tammişlar-

(*) Bu belgenin ashı, Harp Tarihi Dairesi Arşivi — Dolap : 123, Göz : 10, Dosya : 2 - 5 tedir. Bunun sadeleştirilmiş metni Sayın A. Hulki Saral Paşa'nın 1970 te Ankara'da basılan "Ermeni Meselesi" kitabına [s. 396 - 402] alınmıştır.

dır. Rus köylüsü, Ermeniler'e başka türlü hüküm verirdi. Rus Erlerinden birkaç defalar, şu sözleri işittim :

“— Ermeniler, hoş millet! Türkler bunları becerdiler, fakat iyi kesemediler; bir tane kalmayınca kadar kesmeliydiler!”

Rus Birlikleri arasındaki Ermeni Erat, her hususta daima en aşağılık sayılmıştır. Ermeniler daima, perakende hizmeti ve Cepheye gitmemeği tercih etmişlerdir. Ermeniler'den birçok asker kaçakları ve kendi kendini yaralamalar, Savaşın başından beri bunlar hakkındaki bu düşünceyi belgelemiştir. Fakat Türkler'in Erzurum'u geri almalarına kadar geçen iki [s. 4] ay içinde Ermeniler'den bizzat gördüğüm ve işittiğim haller, bunlar hakkındaki her türlü kötü faraziye ve tasavvurun üstündedir.

1916 (Şubat 16) da Erzurum'un Rus Birlikleri tarafmdan işgalinde, gerek şehre ve gerek çevresine hiçbir Ermeni yaklaştırılmamıştır. Birinci Kolordu Kumandanı General Kalitin, Erzurum ve çevresi Kumandanlığı'nda kaldıkça, aralarında Ermeni erleri bulunan birlikler, bu çevreye gönderilmediydi. İhtilâl'den sonra her türlü tedbirler kaldırılınca, Ermeniler Erzurum ve çevresine saldırdılar. Bu saldırıyla birlikte, gerek şehirde ve gerekse yakın köylerde evler yağlanmak, sahipleri toptan kırılmak gibi kıyıcılıklar başladı. Rusların bulunuşu, Ermenilerin bu kıyıcılıkları açıktan yapmalarına engel oluyordu. Öldürme ve yağma, eşkiya biçiminde gizlice yapılmaktaydı.

1917 yılında, bilhassa erlerden kurulan Erzurum İhtilâl Yürütme Komitesi, (Türk) ahâlden silâh toplamak bahanesiyle, her tarafı aramağa başladı. Aramalar düzgün bir surette yürütülmediğinden, biraz sonra yağmacılığa döndü. Erler tarafından pek geniş olarak yağmacılık devam etti. Yağmacılıkta en ileri gidenler, savaşta korkak olan Ermeni erleri olmuştur.

Bir gün at üstünde şehir sokaklarından birinden geçerken, birçok Rus erleri yığını, başlarında bir Ermeni neferi olduğu halde, yetmiş yaşındaki iki Türk'ü bir yere sevk [s. 5] ediyorlardı. Ermeni neferinin elinde telörgüsünden bir kılıbık bulunup, kızgınlığından benzi atmıştı; yollar pek çamurlu idi. Ermeni neferleri bu zavallı yaşlı Türkler'i, çamurların içinde sokağın bir yanından, öbür yanına sürüklüyorlardı. Neferleri kandırmak için, çok çalıştım. Bu yaşlılara insan gibi davran-

malarım söyledim. Kalabalığın başında bulunan Ermeni nefer, elindeki telörgüsü kılıbık ile üzerime yürüyerek :

“— Siz bunları koruyorsunuz, öyle mi? Onlar bizi kesiyor, bunlara yardımcı çıkıyorsunuz, değil mi?” diye bağırdı. Toplanmış olan öteki Ermeniler de, onun tarafım tuttular. O zamanda Rus neferleri o derecede şımarmışlardı ki, her yerde subayları döğmekte ve hattâ öldürmekte idiler. Durumum, kötüleşmişti. Subay Kumandasında itaatli bir Devriye Kolu çıkınca, ahvâl değişti : Ermeniler nemen ortadan savuştu; Rus neferleri de, yaşlıları hakaretsiz götürmeye başladılar.

Rus Birlikleri'nin (7 Kasım 1917 Bolşevik İhtilâli üzerine) Cephe'den kendi kendilerine dağıldıkları sırada, Cephe'de kalan veya buralara koşuşan Ermenilerin, geriden öteki milletlere mensup birlikler gelinceye kadar, Türk köylülerine pek çok vahşetler yapmak korkusu belirmişti. Ermenilerin ilerigelenleri, böylece bir hal zuhur etmiyeceğini pek kuvvetle güvenip söylüyorlardı. Türk - Ermeni arasında tam barışmaya çabışıp muvaffak olacaklarım ve bu uğurda her türlü teşebbüslerde bulduklarımı, [s. 6] ortaya atıyorlardı. Geceleri bu durgunluk ve sessizliğin kurulabileceği, düşünülebiliyordu.

Gerçekten de önceleri, bu sözvermeye inanacak haller belirliyordu. Meselâ Rus neferleri tarafmdan kışla (ve tavla) haline getirilen (Erzurum'daki) Câmiler, boşaltılıp temizleniyor ve bir daha oturulmaya ayrılmıyordu. Türk ve Ermeniler'den kurulan Şehir Milisleri teşkil olunuyor, adam öldüren ve yağma edenlerin muhakemesi için Divaniharpler kurulmasını, Ermeniler, yüksek sesle istiyorlardı.

Bunların hepsinin, hile ve tuzak olduğu sonradan anlaşılırdı. Milis Teşkilâtı'na giren Türkler, pek çabuk bundan vazgeçtiler. Çünkü, Milis Teşkilâtı'na giren Türkler'in pek çoğu, gece karakollarından dönmemeğe ve ne olduklarına dair bilgi alnamamaya başladı. Şehir dışına, “çalıştırılmağa götürülen” Türkler de, geri dönmüyordu. En sonunda kurulabilen Divaniharp, kendisini idama mahkûm edeceği suçlulardan korkarak, hiç kimseyi cezalandıramıyordu. Tek - tek yağmalar ve öldürmeler, çoğalmağa başladı.

Şubatın ortalarına doğru yağmacılar tarafmdan, Erzurum'un tanınmış kişilerinden Hacı Bekir Efendi bir gece kendi evinde öldürüldü. (Rus Başkumandanı Gürcü soyundan Korgeneral) Odişelidze, üç gün içinde kaatilin ortaya çıkarılmasını

Birlik Kumandanları'na emretti. Başkumandan, Ermeni Birlikleri Kumandanları'na, erlerin itaatsizliğinin son dereceyi bulunduğunu söyleyerek, pek ağır tahkirlerde [s. 7] bulundu. Eski-yaca zulüm ve tecavüzler ile, "yollarda çalıştırmak" bahanesiyle kira götürülen Türkler'in hemen yarıyarıya geri dönmemesi hususunu Ermeniler'e (Ermeni Subay ve Kumandanlara) anlatarak; eğer işgal altına alınan topraklarda Ermeniler hâkim olmak istiyorlarsa, kendilerinin düzgün ahlâk sahibi olduklarını göstermeleri gerektiğini ve işledikleri cinayetler ile kendi milletlerinin adını lekelemekte olduklarını, Ermeniler'in aydın kısmına pek acı bir dille hatırlattı. Ayrıca, henüz Umumi Harp sona ermeyip, Umum Barış Kongresi, bu çevrenin Ermeniler'e verilmesini kabul ve tasdik etmemiş olduğu bir zamanda Ermeniler'in, bilhassa Kanuna daha çok bağlı ve hürriyete lâyık bir millet olduklarını göstermeleri gerektiğini, söyledi.

Ermeni Kumandanları ve Ermeni militanları : "— Birtakım Ermeni azlığının vahşet yapmalarının, bütün Ermeni milletinin namusunu lekeliyeceğini keskin dille bildirip; birtakım Ermeniler'in, Türkler'in eski zulümlerinin öcünü almakta olduklarını; fakat aydın Ermeniler'in buna engel olmaya pek çok çalıştıklarını; bunun için de sert birbirler alınacağını" anarak, yürürlüğe koyacaklarını söylediler.

Bundan bir müddet sonra, Erzincan'da Ermeniler'in Türkleri kırdıkları haberi geldi. Bunun tafsilâtını, bizzat Başkumandan Odişelidze'nin ağzından işittim ki, şöyledir : "Kırgın, Doktor ve Müteahhit tarafından tertip edilmemiştir. Bu Ermenilerin adlarını iyice bilmediğim için, burada anamıyacağım. Her türlü müdafaadan yoksun ve silâhsız sekiz yüzden çok Türk, öldürülmüştür. Büyük çukurlar açılmış ve zavallı Türkler, bu çukurların başına götürülüp hayvan gibi boğazlanmış ve bu çukurlara doldurulmuş. Herhangi bir Ermeni sayarmış : Yetmiş mi oldu? On kişi daha alır; kes! deyince, on kişi daha keserler ve çukura atıp, üzerlerine toprak örterlermiş. Bizzat Müteahhit, eğlenmek için, seksen kişi kadar zavallıları bir eve doldurup, kapıdan çıkarırken birer birer kafalarını parçalamış."

Erzincan Kırgını'ndan sonra mükemmel silâhlarla donanmış Ermeniler, Erzurum'a doğru geriçekilmeye başladılar. (Erzincan - Erzurum şosesi boyundaki) Menzil Hattı'nı Kürtler'in sataşmasından korumak için, birkaç topla birlikte Menzil ile

ricate mecbur olan bir Rus Topçu Subayı, bir gün savaşın icaplarından olarak, Ermeni Birlikleri'nden birtakımını mevzi sokmak istememiş. Düzgün savaşmak Ermeniler'in hoşuna gitmediğinden, bir gece Rus Subayları evlerinde uyurlarken, evleriyle birlikte yakmak istemişler, evi tutuşturmuşlar. Rus subayları, pek güçlükle yangından kurtulmuşlar; çoğunun eşyası büsbütün yanmıştır.

Erzincan'dan Erzurum'a çekilen Ermeni eşkıya sürüleri, yolları üzerinde bulunan İslâm köylerini, ahâlisi ile birlikte mahvetmişlerdir. Menzil'deki arabaları ve Topçu Cephesini götürüp taşmak üzere, silâhsız ve muti ahâleden, [s. 9] Kürtler'den kira ile arabacılar tutulmuştu. Bunlar Erzurum'a yaklaştıkça yollarda, Rus subaylarının evlerine girdikleri zamanlardan faydalanılarak, Ermeniler, bu Kürtler'i öldürmeğe başlamışlar. Dışarıdaki çığlıkları işitip, yardım için dışarıya çıkan Rus subayları, Kürtler'i korumak için müdafaa edince, onların akıbetine kendilerinin de düşürüleceği tehdidiyle ve silâhla karşılık görmüşlerdir. Bu kırgın, canavarca ve vahşetle yapıyordu.

Erzurum şehrinde Rus Topçu Subayları Gazinosu'nda Topçu Teğmeni (Gürcü soyundan) Midivani, şöyle bir vak'aya tanık olduğunu açıkça söylemiştir : "Bir Ermeni, arabacıardan bir Kürt'ü öldürmek için vurmuş; fakat Kürt daha ölmemiş, sırtüstü düşmüş. Ermeni elindeki sopayı, can çekişen Kürt'ün ağzına sokmak istemiş. Dişleri kilitlenmiş olduğundan, sopayı ağzına sokamayan Ermeni, Kürdü, karnını tekmeleme tekmeleme öldürmüş."

İlca kasabasında kaçamayan Türkler'in hepsinin öldürülmüş olduğunu ve kör baltalarla enselerinden kesilmiş birçok çocuk cenazeleri gördüğünü, (Erzincan'dan Erzurum'a dönüşünde) bizzat Odişelidze söyledi. İlca Kırgını'ndan üç hafta sonra 11 Mart'ta (Pazartesi 1918 de) oradan dönen Yarbay Griyaznof, gördüklerini şöylece anlattı :

"Köylere giden yollarda, uzuvları tahrip edilmiş birçok cenazelere rastlamış. Her geçen Ermeni, bu cesetlere bir kere söğür ve tükürürmüş. 12 - 15 sajen (25,5 - 31,9 metre) karelik Câmî avlusunda [s. 10] iki arşın (142 santim) yüksekliğinde cenaze yığılmıştı. Bunların arasında her yaşta kadın, erkek, çoluk, çocuk ve yaşlılar vardı. Kadın cenazelerinde, zorla ırza geçme izleri, pek belli bir halde idi. Birçok kadın ve kızların tenasül yerlerine, tüfek fişegi sokulmuştu."

Ermeni Birlikleri yanında telefon hizmetini göre Ermeni kızlarından bir - ikisini Yarbay Griyaznof, Cami avlusuna çağırması; ve Ermeni marifetlerini görüp, öğünlmelerini sitem yolu teklif etmiş ve götürmüş. Akhçiklerin (Ermeni kızlarının) o hali gördükleri zaman üzüleceklerine, tersine, sevinçle gülmeye başlamaları, nefretle karışık hayretini mucip olmuş; ve pek çok üzülen Griyaznof, bunları azarlamaya ve tekdire başlamış; ve "Ermeniler'in, hattâ kadın bile olsalar, en alçak ve vahşî bir millet olduklarını ve savaşmış, nice kıyıcılıklar görmüş bir subayın bile tüylerini ürperen bu vahşilik levhası karşısında : Öğretim, eğitim ve mektep görmüş genç kızların sevinçle gülmeleri, buna dedildir", deyince; birazcık sıkılmak gerektiğini duyan kızlar, "sinirlerinin gevşemesinden güldükleri"ni ileri sürmüşlerse de, kan içici fikirlerini tevil edememişlerdir.

Alaca Menzil Kumandanlığı Müteahhidi olan bir Ermeni, 12 Mart'ta Alacada yapılan vahşet üzerine şunu anlattı : "Ermeniler, bir kadını canh olduğu halde, duvara çivilemişler; sonra kalbini oyup, başının üstüne asmışlar!" [s. 11]

Erzurum'da ilk toplu kırgına, 20 Şubat'ta teşebbüs etmişler. Şimdi söylendiğine göre, Topçu Erleri, sokaklarda ahâli-den 270 kişiyi yakalamışlar, bunları iyice soyduktan sonra, bilinen maksatlarını tatmin etmek (öldürmek) için, hepsini (Yakutiye'deki) Kışla'mın Hamamı'na doldurmuşlar. Bizzat benim son derecede gayretim yüzünden, bunlardan ancak sağ kalan yüz kişi kurtulmuştur. Ötekilerin, sözde benim işi duymam dolayısı ile, neferler tarafından önceden saliverilmiş olduğunu söylediler. Bu işi tertip eden, Topçu Birlikleri'ne bağlı Piyade Ermeniler arasında Yedeksubay Karagudayef adında bir vahşî olduğu, anlaşıldı. Bugün, sokaklarda birkaç Türk öldürülmüştü.

25 Şubat'ta Erzurum Demiryolu İstasyonu'nda birtakım Ermeniler, silâhsız ve muti İslâm ahâli'den on kişiden çoğunu kursuna dizmişler. Bunları korumak ve saklamak teşebbüsünde bulunan Rus subaylarını, ölümlle tehdit etmişlerdir. Bu sırada, hiç suçu olmayan bir Türk'ü öldürdüğünden dolayı bir Ermeni'yi hapsedtim. Umum Kumandan, Divaniharp kurulmasını emretmişti. Eski Kanun'a göre, cinayet işleyenler, idam edilecekti. Ermeni subaylardan birisi, bu tutuklanan Ermeni'ye, cinayetin cezası olarak asılacağını söylediği zaman; tutuklu Ermeni kızarak : "— Bir Türk için, bir Ermeni asıldığı nerede görülmüş?" diye bağırması.

Erzurum'da Ermeniler, Türk Çarşısı'nı yakmağa başladılar. [s. 12] 2 Mart'ta, Topçu Alayı'nın bölgesi içindeki Tepeköy'ün, kadın - erkek, çoluk - çocuk bütün ahâlisinin öldürülmüş olduğunu işittim. O günü Antranik Erzurum'a geldiğinden, bu kırgından bahsederek, yapanların ortaya çıkarılması-m söyledim. Ne netice çıktığı, henüz belli olamadı.

Antranik, Topçu Subayları Gazinosu'nda, herkesin önünde, disiplinin kurulacağını vaadetti. Fakat yapılanlar, vaad biçiminde kaldı. Halbuki, Mâverâyî Kafkas Hükümeti tarafmdan, bilhassa disiplinin kurulması için Antranik ile Dr. Zavriyef, Erzurum'a gönderilmişlerdi. Şehirde, bir dereceye kadar gü-rültü azaldı. Halkı sağ kalmıyan köylerde de, tabii olarak sessizlik hâsil oldu!

Savaş hareketleri Osmanlılar'ın Ilıca'ya doğru geldiklerini gösterince, Erzurum şehrinde Ermeniler tarafından Türk ahâlinin yakalanmasına tekrar başlanıldı. Bilhassa 10 - 11 Mart'ta tevkifler, göze çarpacak dereceye çıktı. 11 - 12 Mart (1918 Pazartesi - Salı gecesi) Ermeniler, Rus Subayları'nı aldatarak, kırgın yapıp, Türk askerinin korkusundan kaçtılar. Kırgın, tesadüff değil, tertipli olup; önce tutuklananlarla birlikte hepsi iyice yakalanıp, sonra birer birer öldürülmüştür ki, o gece öldürülenlerin sayısı üç bine ulaştığı, yine Ermeniler tarafından öğünülererek söylenmişti.

Erzurum'u koruyan Ermeniler o kadar azdı ki, iki top ile bin beşyüz kişilik [s. 13] Türk askerine karşı duramayıp, kaçtılar. Fakat, yalnız bu gecede yaptıkları kırgın, pek çoktur. Kırgın'ın önüne geçmek, tamamiyle Ermeni ilerigelenlerinin elinde idi. Buna göre, kırgında yalnız eşkiya değil, aydın Ermeniler'in de eli vardır. Ermeniler'in aşağı tabakası, ilerigelenlere ve bilhassa içlerinde bazı temayüz etmişlerin emirlerine son derecede itaatlidir. Benim Alay'ımın Subayları hep Rus olduğu halde, erleri hemen hep Ermeni idi. Elimizde bunlara karşı hiçbir kuvvet olmadığı halde, emirlerimizi daima yerine getirebildik. Bu erler, hiçbir zaman açıktan cinayete girişmedi. Hattâ, Kırgın Gecesi, Alay Nakliyesinin bulunduğu Kışla'da yalnız bir Rus Subayı nöbetçi olduğu halde, seyislik yapan Kürtler'den hiç birisi öldürülmemiştir. Dikkate değer ki, silâhsız Kürt Seyisler, yalnız kırk kişi olup; bunların yanlarında bulunan Ermeni Topçu Erleri yüzlerce olduğu halde, hiçbir Müslüman'ın burnu kanamamıştı.

Ayrıdetmeden, bütün Ermeni aydınlarının cinayette eli olduklarını ileri sürmek istemiyorum. Hayır, bu halin uygun

olmadığını, Ermeniler'in tuttuğu yolun çıkmaz olduğunu itiraf eden Ermeni aydınlarına rastladım. Hattâ, yalnız sözle değil, davranışı ile de öldürmelere engel olan birtakım Ermeni aydınları da görülmüştür. Ancak, bunlar, çocukluk arasında pek azlıkta kalıyorlar. Bunlar da, Ermeni [s. 14] düşüncesine aykırı sayılarak çoğu, Ermeni vahşilerinin gözünde, her zaman kahrolası diye görülmüştür. Birtakımı da, görünüşte cinayetin aleyhinde görünerek, gerçekte, fırsatını bulunca, hemen öldürmede kusur etmemişlerdir.

(Ermeniler'in) birtakımı, konuşmamayı yeğ bulur; birtakımını da Ruslar'ın başakakmalarına karşı : “— Siz Rus’sunuz, hiçbir zaman Ermeni milletinin ülküsünü anlıyamazsınız!”, derlerdi. Vicdan azâbı nedir, bilmezler. İnsanların vicdanı, değerli elmas gibi lekesiz yaratılmıştır; lekesiz kalmalıdır.

Türkler'in öldürülmesi yüzünden yapılan azarlama ve başakakmalara birtakım Ermeniler de, şu yolda cevap vermişlerdir : “— Türkler de Ermenileri imha için, böyle davranmıyorlar mı? Yaptığımız, öcalmadan başka nedir?”

Yukarıdaki vak’alar, Ermeni milletinin ve Ermeni aydınlarının düşüncelerini pek açık olarak gösterir. Hiç kimse, olan işleri, olmamış bir hale koyamaz.

Ermeniler, rüzgâr ektiler. Fakat, rüzgâr ekenin, fırtına biçeceğini unuttular!

29 Nisan 1918 — Erzurum. Erzurum Deveboynu Mevzileri Geçici Kumandanvekili ve İkinci Erzurum İstihkâm Topçu Alayı Kumandanı, Savaş Esiri Yarbay TWERDO - KHLEBOF.

[s. 15] ZARFLI MEKTUBUN TERCÜMESİDİR. (Yarbay Twerdo - Khlebof'a) 30 Nisan 1918 — Erzurum.

Saadetli Efendim Hazretleri,

Rusya Koşulu Topçusunun biricik temsilcisi sıfariyle, Rus Subaylarına karşı gösterdiğiniz iyilikten dolayı, teşekkürlerimi sunarım. Birinci Kolordu Kumandanı'nın (Ceneral Kalitin'in) size haber verdiği Yüzbaşı Pilyat adını hatırlamanızı diliyerek, vaktinizi almaya cesaret ediyorum.

Ben, Şubat (1918) ortalarında 12 parça çabuk atış yapan koşulu ve dağ topları ile makineli tüfekleri, Erzurum (Bakü İslâm) Cemiyeti Hayriyesi Reisi (Yüksek tahsil görmüş ve 22 yaşındaki Genceli D.) Seyidof Efendi'ye, Erzurum'da Er-

meni kuyucuklarını durdurmak üzere emirlerine hazır ve hizmette bulunmayı teklif eden iki Rus Topçusundan birisiyim (1). O zaman, Yedinci Kafkas Dağ Topçu Taburu Kumandanı olduğumdan, Ermeniler'i zorla çıkardıktan sonra, (Başkumandan Ceneral) Odişelidze'nin muvafakatiyle, Erzurum'un geri alınmasında savaşılmamasını sağlamak için, Osmanlı Birlikleri ile anlaşabileceğime güveniyordum.

Türk Birlikleri ile savaşmak, Odişelidze'nin planında yok idi. Fakat talih, hükmünü başka türlü yürüttü : Seyidof, Türkleri vaktiyle silâhlendirmede; ayaklanma olmadı. Seyidof ile, Yüzbaşıvekili Yermolof'un öldürülmüş olmalarından korkuyorum. Ben, Ermenilerin kıyımından kendimi koruyabildim ve Ulu - Tanrı'ya [s. 16] çok şükür ki, Ermenilere değil, Türklerle teslim oldum. (Sağlığımı belirten bu mektubumun, Kiyef'teki aileme gönderilmesini dilerim).

Yüzbaşı

IVAN GOKILAVIÇ PİLYAT

—ooOoo—

(1) Bu Türk Hayır Cemiyeti ve D. Seyidof için, Ebülhindi köylü Cafer Erçikan'ın “Erzurum” dergisinde çıkan Nisan 1918 tarihli “Mektub”una bakınız.

[s. 1] İSLÂM AHÂLİ'NİN UGRADIKLARI
MEZÂLİM ÜZERİNE BELGELERE
DAYANAN BİLGİLER (1)

İkinci Basım - Şubat 1335/1919

[s. 2]

Önsöz

Aşağıda anlatılan olaylar üzerine, gerek kısaca anlatma ve gerekse olduğu gibi alınan belgelerin asılları saklıdır.

(1) Bu belgeler kitabının 1918 de I. Baskısını Ermeniler para ile piyasadan, hattâ kütüphanelerden toplattıkları için, Osmanlı Genelkurmayında görevli İsmet (İnönü) Bey, Şubat 1919 da İstanbul'a gelen Kâzım Karabekir Paşa'nın öğütlemesiyle II. Baskım yaptırmıştır. (69 klişeli) "Millî Kongre", 1919 da bunun Fransızca tercümesini "Documents relatifs aux atrocités commises par les Arméniens sur la population musulmane" adı ile 73 sahife halinde İstanbulda bastırmıştır. Türkçe II. Basımdaki korkunç Ermeni vahşetlerini gösteren fotoğraflar ile bahislerin birtakımı, bu yıl çıkan Sayın Emekli Tümgeneral Ahmet Hulki SARAL'ın "Ermeni Meselesi" kitabına, Harp Tarihi Dairesi Arşivi'ndeki asıllarından da faydalanılarak, aktarılmış (s. 357-371 ve 27 klişe) olup, ayrıca, bu eserin Fransızca başkısının tam tercümesi (s. 447-478) de alınmıştır.

Bu yüzden, eski harflerle Türkçe olan ve 1919 da da Fransızcası basılan bu eserin, A. Hulki SARAL Paşa neşrinden yeni kuşakların istifadesi mümkün olduğundan biz, 1878 Sımrı doğusundaki Ermeni vahşetlerini bu eserden aktarmayı uygun gördük. () içinde anılan köy adları, yeni ve resmî olanları göstermektedir.

اسلام اھالینک دوچار اولدقلری مظالم
حقنہ واثاقہ مستند معلومات

ایکنجی طبعی

شباط ۳۳۵ - ۹۱۹

KARS İLİ VE ÖTESİNDE ERMENİ BİRLİKLERİNİN ZULÜM VE VAHŞETİ

Ermeni Birlikleri, 1878 yılındaki Rus Sınırı gerisine çekildikten sonra, o çevredeki İslâmlar da, aynı mezâlîm ile korkunç kıyıcılıklara uğramışlardır.

Sarıkamış'ta (Ruslar'ın Anadolu Cephesinden yakalamalarından sonra yol yapımında) çalıştırılmakta olan 1 800 Türk esiri (askerimiz)in arka - arkaya öldürüldüğü anlaşılıyor. Sarıkamış, Kars, Gümrü, Kağızman, Ardahan ve Ahılkelek bölgeleri, birer fecaat alanı oluyor. Sarıkamış ile Kars şehrinin yakıldığı görülüyor. Anılan bölgelerde tesbit edilen Ermeni zulüm ve vahşetlerinin özetleri, 31 Sayılı Belge'ye göre aşağıdadır : [s. 56]

1) 29.IV.1918 de Gümrü'den 500 araba ile Ahılkelek'e götürülmekte olan 3 000 kadar kadın, ihtiyar, çocuk ve erkek öldürülerek yokediliyor.

2) Bin er, iki makinelitüfek ve iki toplu bir Ermeni kuvveti, Kağızman doğusundaki Kulp (Tuzluca) ve Erivan bölgesindeki İslâm köylerini basıp yıkarak, kadın, çocuk ve erkeklerini kırıyorlar.

3) 1.V.1918 de yüz kadar Ermeni atlısı, Şiştepe ile Düzkent ve çevresinde almış çocuk, kadın ve erkeği kırıyorlar. 25.IV.1918 günü de, Kars'ın doğusundaki Subatan köyünde, irili - ufaklı 750 İslâm nüfusunu balta ve bıçakla öldürüp, ateşte yakarak şehid ediyorlar. Magasbert ve Alaca köylerinden yüzden artık kadın ile çocuk, aynı acıklı biçimde öldürülüyorlar. Tekneli, Hacıhalil, Kaloköyü (Derecik), Külveren, (Karakas), Yılanlı, Kinegi (Yalçınlar) köylerinin halkı, büsbütün yokediliyorlar (2).

(2) Sarıkamış'ın Asbuğa (Tansuk) köyünden evli olup, 1917 de sürgünden dönen Divrigili Piroğlu Fahrettin Erdoğan Bey, sonradan Kars

4) 1.V.1918 de, Ahılkelek çevresindeki köylerden Acaraça, (Kür ırmağı boyunda ve Tümük kalesi doğusundaki) Dangal, Mulams, Murcahet, Padigna, Havur ve Kumrus köyleri yakılarak, ahâlisi kırılarak yokediliyor. Arpaçayı üzerindeki Köhne - Ergine kuzeyindeki Bugutulu ile, Erivan kuzeydoğusundaki Şamran ve çevresindeki köylerin halkı, Ermeniler tarafından kırılarak, [s. 57] köyleri yakılıp yıkılıyor.

Kars'taki Türk esirlerinden bir takımı Kars'ta ve birtakımı da Gümrü'de süngülenerek, pek acıklı biçimde şehid ediyorlar.

Millî - Şûrâ Hükümeti'nde "Hâriciye Mümessili" olmuştur. Bunun "Türk Elleri Hâtıralarım" adı ile 1954 te Ankara'da basılan kitabında (s. 137 - 157), 1918 de Kars'ın ilk - Kurtuluşu ile, bu sıradaki Ermeni Mezâlîmi, bir tanık olarak anlatılmaktadır. Burada anlatılan mezâlîmin özeti şöyledir :

Ruslar'ın bıraktığı Gediksatılmış ve Başgedikler'deki "4 000 mecutlu" Türk esiri askerimizi, Erzurum'dan kaçan Ermeniler, Gümrü ile Karakılıseye götürerek, yokettiler. Sarıkamış'tan gelen 400 erlik bir Ermeni kuvveti : Yenigazi'den 35, Karahamza'dan 250 çoluk - çocuğumuza kırdı. Katranlı köyüne toplaşan Türkmen köylülerinden bin dört yüzünü, çoluk - çocuğa da tecavüz ederek, yakmışlardır. Cavlak'tan 38 ve Alisofu, Akpınar ve Karaçayır köylerini de toptan sürüp Dölbentli'de samanlıklara doldurup yakarak, şehid etmişlerdir. Berne (Koyunyurdu) köyüne götürülen Taht - Düzü köylülerinden 1500 çoluk - çocuğu da, makinelitüfekle kırıp, ot ve samanla yakmışlar. İğdir köyünden 50, Tozluca'dan 242, Oluklu'dan 200, Çilehane'den 300, Hacıhalil'den 800 kişiyi şehid etmişlerdir.

Kars'ın doğu kesimindeki Şüregel (Başgedikler ve Kızılçakçak/Akyaka Bucaklarındaki) köylerinde 1918 Nisan'ında Ermenilerin yaptığı korkunç mezâlîmin şehid sayısını da, Kars Millî - Şûrası Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey, 1919 da Malta Adası'ndaki sürgünlüğü sırasında yazdığı ve henüz basılmamış olan "Hâtırat"ında anlatmıştır. Bunun aslı, Kars Özel İdare Müdürü olan büyük oğlu İsmail Aydın'da ve sureti, Samed Ağaoğlu ile Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin'de bulunmaktadır.

İsmail Aydın Kars'da yaşıyor
Şehirde

[s. 58] Bunlar arasında, (Tiflis İli'nin) Borçalı İlçesi merkezinden (Şulaver'den) Matveyef imzasıyla 3. Gürcü Piyade Tümeni Kumandanlığı'na yazılıp, aslı ele geçirilen 30 Nisan 1918 tarihli Rapor'da, Ermeni Mezâlimine ait şu cümleler, aynen görülüyor : [s. 59]

“Ermeniler, (Tiflis Seym Hükümeti'ne bağlı oldukları halde, buradan verilen) emre ve disipline bakmıyarak, birkaç İslâm köyünü yaktılar. Bunu yapanlar, bulunamadı. Abastuman'dan ve Borcom'dan telgraf ve telefon görüşmeleri kesilmiştir. Bir yana çıkmak, mümkün olmuyor. (Ahâlisi Karapapak/Terekeme - Türkü olan köylüler, benden imdad istiyor; bende imdada gidecek kuvvet yoktur” —28 Sayılı Belge—.

Bundan başka, Bakû (İslâm) Cemiyeti Hayriyyesi'nin, 36. Kafkas Tümeni Kumandanlığı'na gönderdiği ve elimizde 29 Sayılı Belge olarak bulunan Mektup'ta da :

“Erivan İli içindeki İslâmlar'ın kırılıp yokedilmekte oldukları; otuzdan çok İslâm köyünün yakılıp, ahâlisinin kırıldığı; ve Erivan'dan kaçarak gelen yaralı ve hasta göçmenler sayısının gündün güne çoğalmakta ve yokluk ile perişanlık içinde bunaldıklarından, bunlara sığınak ve barınma yeri gösterilmesi, istirhâm” olunmaktadır.

Ermeni Birlikleri'nin bu gibi yabanî davranışlarına karşı, Türk Birlikleri'nin durum ve davranışları üzerine Kutayıs Valisi Çıkvışvili'nin Kutayıs Vilâyeti ile mülhakatına yazdığı telgraflardan aşağıdaki fıkralar, dikkati çekmeğe değer — 30 Sayılı Belge — :

“Türkler : kesiyor, öldürüyor diye yaygaralar çıkıyor. Ben size bildiririm ki, bu, doğru değildir. Türk Hükümeti ve Türk Askeri, kendi halinde duranlara, hiç birşey yapmaz ve ilişmez; mal ve mülkünü de koruyarak, kendilerine yardım eyler. Ahâlinin yerlerine gelmesini, ıssız kalan evlerindeki eşyasına sahip olmasını ve bunların zâyi olmakta bulunduğunu, Türk Hükümeti bize bildiriyor.”

[s. 61] Bundan başka, Borçalı İslâm ahâlisi'nin uğraya-gelmekte olduğu zulüm ve kısıcılıkları, Tiflis'te çıkan “Albayrak” gazetesinin özel sayısı iyice ortaya koyuyor ve ahâlinin gönderdiği yardım dilekçeleri de, olup bitenleri, her bakımdan anlatıyor — 32 Sayılı Belge —.

AHİLKELEK'TEKİ TÜRLERE ERMENİLERİN YAPTIĞI VAHŞET VE KIRGINLAR

Aralık 1917 - 21 Mayıs 1918

(Aşağıdaki belgenin Rusça aslı, çizgili bir esericedit kâğıdın iki yüzüne mürekkeple ve elyazısıyla yazılı olup, Kars Millî - Şurası Hâriciye Mümessili Piroğlu Fahrettin ERDOĞAN'ın, Ankara'da "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi"ne verdiği belgeler içinde 74. dosyadaki 5 Rusça belge arasında 17571 sayıdadır. Bu belgenin Rusça bir sureti, 1918 Mayıs'ında Ahılkelek Sancağını kurtaran Türk Birliği Kumandanına da verilmiş ve bunun Türkçe tercümesi, İstanbul'da basılan "İslâm Ahâlî'nin Duçar oldukları mezâlim hakkında vesâika müstenid malûmat" adlı kitabın —"İkinci Tabrı Şubat 335/1919"— 61 - 63. sayfelerinde neşredilerek, "21 Mayıs 334 (1918) de Ahılkelek civarında Okam İslâm köyünde Ermenilerin taarruz ve katliâmına uğrayan ma'sum Ahâlî - İslâmiyye'den bir kısım şühedâyı gösterir" fotoğraftan "yüzlerce cesedlik bir levha"nın kışesiyle birlikte neşredilmiştir. TİTE Arşivi 74/17571 sayıdaki Rusça aslından, Sayın Kemal Ortaylı'nın tercümesini aşağıda sunuyoruz).

Aralık 1917 den itibaren 8/21 Mayıs (8 Rumî, 21 efrenci) 1918 tarihine kadar Ermenilerin Ahılkelek Sancağı'nda yerli ve muti Müslüman halkına yaptıkları vahşetlerden bahsedeceğim. Gerek yerli Gürcüler'in bana anlattıklarına dayanarak, gerekse kendi gözlerimle gördüklerimi, gözlerim yaşla dolu olarak yazmaya başlıyorum :

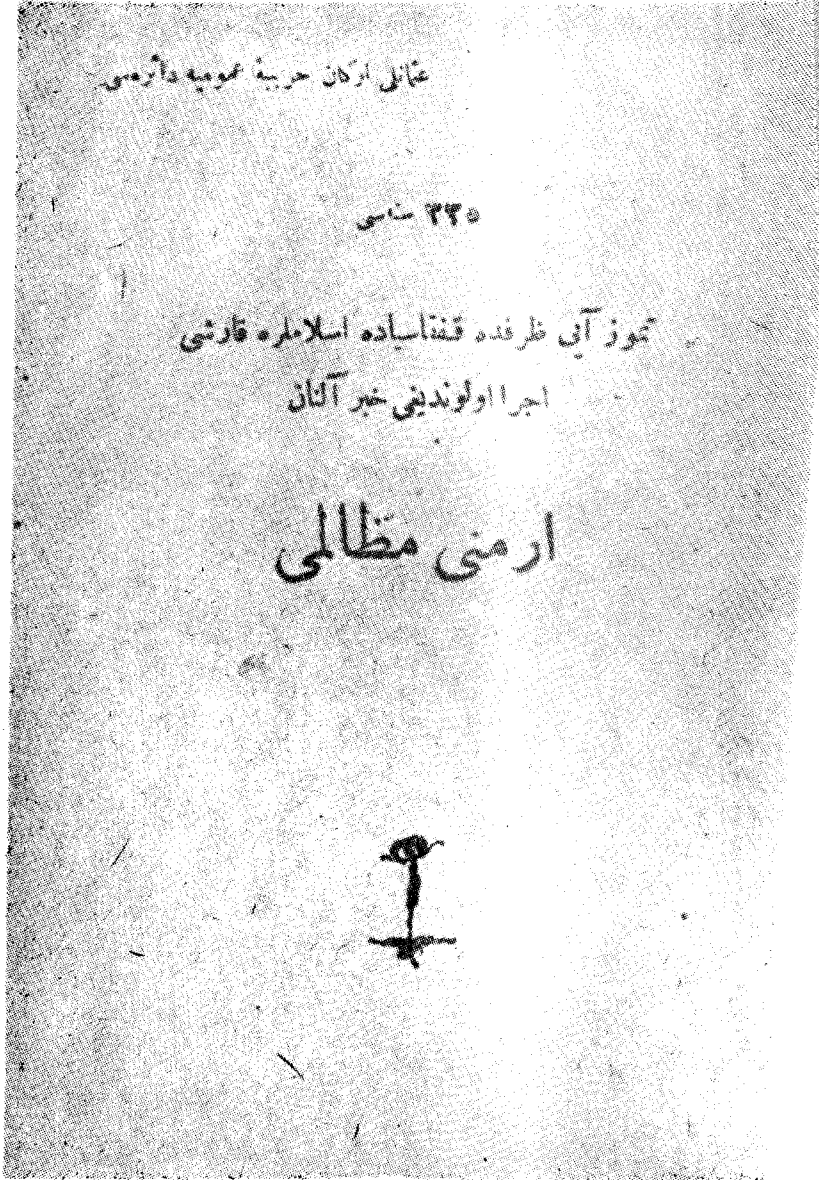
Geçen (1917) yılın Aralık ayı ortasına doğru Akbabalı (Arpaçay başlarındaki Akbaba bucağından) sekiz Müslüman, (Ahılkelek güneyindeki Khançarlı gölü doğusunda bulunan Rus kolonisi köylülerin oturduğu) Bogdanofka köyünde yaşayan Duhoborlar'dan kurut satın almak için buraya gelmişlerdi. Şunu da baştan belirtelim ki, o sıralarda güvenlik çok yerinde olduğundan, adigeçen Müslümanlar'ın yanında silâh adına hiçbir nesne yoktu. (Komşu) Hocabek köyünün Ermenileri'ni bunu haber alınca, hemen oraya gelerek bu sekiz Müslüman'dan dördünü hançerliyerek öldürdükten sonra, gözlerini oymuşlar ve dilleriyle gövdelerinin öteki kısımlarını da kesip, vücutlarını parça parça ederek, türlü hakaretiler yapmışlardır. Kalan dördünü de, tüfikle vurarak öldürmüşlerdir. Bundan sonra, parçalanmış cesetleri ateşte yaktılar; tüfikle öldürülen dördünün cesetlerini de, sonradan Akbabalı'lar'a verdiler.

1918 yılı Ocak ayından başlayarak Ermeniler, Müslümanlar'ın yaşadıkları köylere saldırmağa başladılar. Önce : "Silâhlarınızı bize teslim ederseniz sizlere asla dokunmayız" diyerek, sözverdiler. Ermeniler, bu (yeminli) sözlerine kanan İslâmlar'ın ellerindeki silâhları aldıktan sonra, Müslümanlar'ın köyelerine saldırmağa, onları öldürmeğe, köyelerini yakıp yıkmaya, mallarını ve eşyalarını yağmalamağa başladılar. Böylelikle : Khorenya, Kokiya, Vareban, Tog, Okam, Kulahs, (Khançarlı gölü doğusundaki) Patkana, (Tuman/Duman gölü doğu - kuzey kıyısındaki) Sagamo, Kuvaşa, Alaca ve Gümrıs adlı köyleri yaktılar, yaktılar; dirliklerini, hayvanlarını ve bütün eşyalarını alıp götürdüler; buralarda oturanların birtakımını yerlerinde öldürdükten sonra sağ kalan erkeklerle bütün kadınları da, tutsak olarak, Ahılkelek kasabasındaki kampta topladılar. Ahılkelek Kampı'nda tutsak edilmiş Müslümanlar'a, yirmidört saatte bir funt (400 Gr.) ekmele sudan başka, hiçbir nesne vermediler. Soğuk kamplarda aç ve sağlığı bozucu şartlar içinde bulunan Müslümanlar arasında tifo hastalığı çıktı. Doktorlar, esirlerin daha iyi yedirilmesi ve temiz tutulması için ısrarla müracaat etmişlerse de, Ermeniler, buna kulakasmıyarak, Müslümanlar'ı soğuk ve pis kamplarda aç bırakmağa devam ettiler. Neticede, Müslümanlar hergün ölüyorlardı. Müslümanlar'a yapılacak yardımlara bile Ermeniler engel oluyor; hattâ, dışarıdan onları ziyarete gelenlerin de, esir kamplarına yaklaşmasına müsaade etmiyorlardı (bu durum, dört aydan çok sürdü).

Fakat, 1918 yılı (Rumî) 8 (Efrenci) 21 Mayıs'ta Türk Silâhlı Kuvvetleri (Çıldır gölü kuzeyinde ve bugün ortasından devlet sınırı geçen Kenarbel/Khozapın gölünün kuzey - doğusundaki büyük) Karsak köyüne geldiği sırada, bütün Ermeniler, kaçışmağa başladılar. Kaçarken de, akşam saat beşte, tutsak Müslümanlar'ı (Ahılkelek içindeki kamplarda) hançerle ve tüfikle öldürdükten sonra, onların kaldığı evlerin damlarını üzerlerine yıkarak, cesaretlerini de bu evlerin yıkıntılarında bıraktılar. Birçoklarının cesetlerini de, üzerine kireç dökerek çukurlara attıktan sonra, üstlerine gazyâğı dökerek yaktılar.

İşte, 20. yüzyılın "Ermenistan"ında yaşayan medenî (!) Ermeniler'in yaptıkları vahşet.

I. AKSİĞİN DAİRESİ MUFETTİŞİ
(Dr.) Khoreşnof (ve imza)

Osmanlı Genelkurmay Dairesi

1919 Yılı Temmuz Ayı İçinde

Kafkasya'da Türkler'e Karşı Yapıldığı Haber Alınan

ERMENİ MEZALİMİ

[İstanbul 1919 Ağustos]

[s. 2]

Önsöz

Son zamanlarda Ermeniler'e karşı yeni mezâlim yapıldığı ve Kafkas Ermeniliği himayesiz bırakılırsa yokolacağı ve Kafkas'daki kırgınların kaynağının, Osmanlı sınırı içi olduğu gibi haberler, yabancı basında görülmektedir.

Önce, Osmanlı sınırı içinde Türkler tarafından öteki unsurların hiçbirisine karşı zulüm yapılmadığı, resmî bilgiler ile sâbittir. Sınırımız dışındaki olup - bitenlere de Türkiye hiçbir zaman karışmış değildir. Tersine olarak, Kafkasya'da hemen sınırımız yanlarında Ermeniler tarafından Türkler'e karşı pek büyük kırgınlar düzenlendiği, her gün haber alınmaktadır. Bunlara bir örnek olmak üzere, 1919 yılı Temmuz ayı içinde Kafkas Ermeniliği'nin (Kars ili ve çevresindeki) yerli Türkler'e ve Osmanlı sınırına karşı saldırımlarının ayrıntılarını gösteren aşağıdaki liste düzenlenmiştir ki, içindekiler, yapılan yayınlara karşı açık bir cevap sayılır.

[s. 3] **1919 Yılı Temmuz Ayı İçinde Kafkasya'da Ermenilerin İşledikleri Cinayetlerin Özetidir :**

1 — Haziran sonunda Karakurt Kaymakamı Moses'in, Karapınar'da Türkler'e verdiği beyanları ve gerekse onun yanındaki Rum Jandarma Erinin anlatması Kazıkaya, Armutlu, Kızıl (Şehidhalid), Hamamlı, Gülantep (Beşyol) köyleri ahâlisine baskın yapılacağını sezdirir bir nitelikteydi.

2 — Ermeniler'in sınırı aşmaları :

a) 24.VI.1919 da Doğubayazıt'ın Diyadin bölgesinde Hamadağ'ının kuzeydoğusunda Ermeniler'in üç Süvari ve bir Piyade Eri sınırı geçmiş ve kovulmuştur.

b) 5.VII.1919 da Küstiyân'a otuz Piyade gelmiş ve Karağullarımız tarafından tardedilmiştir.

c) 5.VII.1919 da otuz Ermeni Piyadesi ve 7.VII.1919 da otuz beş Süvarisi Sarıbıyık'a gelerek, sınırı geçmeğe girişmiş ve atışma yapılarak, kovulmuştur. Bu ikinci çarpışmada bir Erimiz yaralanmıştır.

ç) 11.VII.1919 da Musun (Suluçam) Bucacağının Zor (Karaçomak) yönünden yirmi kişilik bir Müfreze sınırı aşmak istemişse de, birbuçuk saatlik atışma sonunda, tardolunmuştur.

[s. 4] e) 13.VII.1919 da, yine ç fıkrasında yazılı yönden Ermeniler, ilkin altmış neferle ve ikinci defasında onbeş kişilik kuvvetlerle sınırı geçmeye yeltenmişlerse de, tard edilmişlerdir.

3 — Temmuz sonundaki haber almalarına göre Ermeniler, Kars ve Sarıkamış bölgelerinde Türkler'in ilerigelenleri ile gençlerini toplayarak, birtakımını hapsedmekte ve sürmekte; birtakımını da öldürmüş oldukları; ayrıca, bundan başka, "savaş yükümleri" adı ile Türkler'in at, araba, dirlik ve hayvanlarını toplamakta oldukları; ve bunun için de, asker kuvveti gönderdikleri anlaşılmıştır. Kars ve Sarıkamış bölgelerinden birtakım ahâli, bu yüzden Allahüekber Dağı'na çekilmek zorunda kaldıkları gibi; bu mezâlim, Nahçıvan ile (Karabağ'daki) Zengezor ve (Nahçıvan bölgesi kuzeyindeki Dere - Elegez) Daralagaz bölgelerinde daha geniş ölçüde yapılmıştır.

4 — Ermeniler, türlü bölgelerde Türkler'e karşı yaptıkları yabanilik ve kıyıcılıkları, 4 Temmuz 1919 dan başlayarak arttırmışlardır :

a) (Selim'de Allahüekber dağları güneyindeki) Akçakale'ye bağlı dört köyü, 4.VII.1919 da basarak; bir köyün halkını bütün ve öteki köylerden altmışar adam götürüp öldürmüşlerdir. Bozkuş köyünden bir Müslüman'ın kardeşi ile eşini ve kızını alıp götürmüşlerdir.

b) Mescitli ve Gülantep (Beşyol) köylerine 5.VII. 1919 da taarruz ederek, birinci köyde Türkler'den dört şehid ve dört yaralı verdirmişler ve ikinci köyde ise, on Türkü öldürmüşlerdir.

Kızıl (Şehidhalid), Hamamh ve Kağızman yakınlarındaki Çürük [s. 5] köylerine de saldırarak, zorla alma, yağma ve kıyımlar yapmışlardır. Bunlara karşı Ermeniler, top ve maki-nelitüfek de kullanmışlar; ve top sesleri, sınırdan işitilmiştir.

c) Kurudere'yi o günlerde basarak, sekiz kadın ile erkeği öldürmüş ve biri gelin, biri de kız olmak üzere, otuzbeş kişi ile, dörtüyz kırk hayvanı alıp götürmüşlerdir.

ç) Kağızman'daki cinayetlere ait tafsilâttan olarak : 5.VII.1919 da bu kasabanın eşrafından (Kadioğlu) Mustafa Efendizâde Arslan Bey ile eşi ve (Kars Geçici Hükümeti'nde Dahiliye Mümessili iken, 13 Nisan 1919 da İngilizler'in Kars Parlamentosu'nu basarken tevkif edip Batum'a götürdükleri amucası Ali Rıza Ataman Bey'i aramaya giden) İsmail Efendizâde (Ömer Beyin oğlu) Ahmed Efendi, Kağızman ile Kars arasında (pusu kuran) Ermeni Karağul Erleri tarafından ahkonulup, Berne (Koyunurdu köyü) yanında, pek korkunç bir biçimde öldürülmüşlerdir. Sonradan bunların cenazesi Kağızman'da halka gösterilmekle, Türkler bu durumdan korkarak, dağlara kaçmağa mecbur kalmışlardır.

d) Erivan, Kars ve Kağızman bölgelerinden birçok Türkler, bu cinayetler üzerine sınırmıza sığınmışlardır.

5 — (Sarıkamış Karakurt Bucacağı'ndaki) Başköy'ü 10.VII.1919 da Ermeniler işgal ederek, Armutlu batısındaki sırtlara top yerleştirmişler ve çevredeki köylerin Türkler'ine saldırmışlardır.

6 — Cinayetlere uğrayan yerlerin ahâlisinden alınan birçok yardım dileği yazıları ve mektuplar, mezâlimin derecesini çok dokunaklı bir dille bildiriyordu.

7 — Sonraki günlerde :

a) 12.VII.1919 da Kağızman ile Kars'a giden iki [s. 6] Türk ile ailesini, Tiknis (Büyükdere köyü) ile Ağadeveler arasında Ermeniler öldürmüşler; ve göksü ile yanlarında açtıkları ceplere el, kulak ve burunlarını kesip doldurmuşlardır.

b) 13.VII.1919 da Çürükler, Antep (Beşyol), Armutlu, Başköy köylerine saldırılarak, Türkler'in malları yağmalanmıştır. O gün, sınıra ikibuçuk saat uzaktaki Kazıkaya adlı Türk köyünü basmak isteyen Ermeniler ile, köy Türkleri arasında atışma olmuştur.

c) Bugünler içinde Nahçıvan ile Şerür çevresindeki kırkbeş köye Ermeniler Asker Birlikleri ile hücum etmişler ve demiryolu boyuna yakın köyleri, zırhlı vagonlardan ateş altına almışlardır. Türkler'i, Aras ırmağına dökmek ve yok etmek için Birlikler'e emirler verilmiş olduğunu, elegeçen evrakta anlatılanlar gösteriyordu.

8 — 19.VII.1919 da (Erzurum'un Horasan ilçesindeki) Iğırbiğir köyünün doğusunda ve sınır dışındaki Kozan köyüne bir Ermeni Müfrezesi baskın vermekle, köy ahâlisi sınırimıza sığınmıştır. O gün, Pasınlar - Karakilisesi yanında ve sınırın dışındaki Bulaklı'ya, yüzelli kişilik bir Ermeni Müfrezesi saldırmış, köylülerden iki yaralı ve şehid vukubulmuştur. Bu sırada sınırimız içine, onbeş top mermisi düşmüştür.

(Iğdır doğusundaki) Navruzlu yanında Aralık köyünde bir kadın ve bir erkek şehid edilmiştir. Dörtüyz Piyade ve üç top ile Suçıvank [s. 7] köyüne yapılan Ermeni taarruzu, kendilerinden altı ölü ve Türkler'den de birkaç şehid düşmesine sebep olmuştur. Ermenilerin bu köye yenilene saldırışları sonunda, Türkler de buradan kaçmışlardır.

9 — Karakurt güneydoğusundaki Zaraphane (Çayarası) adlı köye 30.VII.1919 da yüz kişiye yakın bir Ermeni Kuvveti baskın yaparak, köyü işgal ile makinelitüfek bile kullanarak; oradan dağlara kaçmakta olan Türkler'i, şehid etmişlerdir.

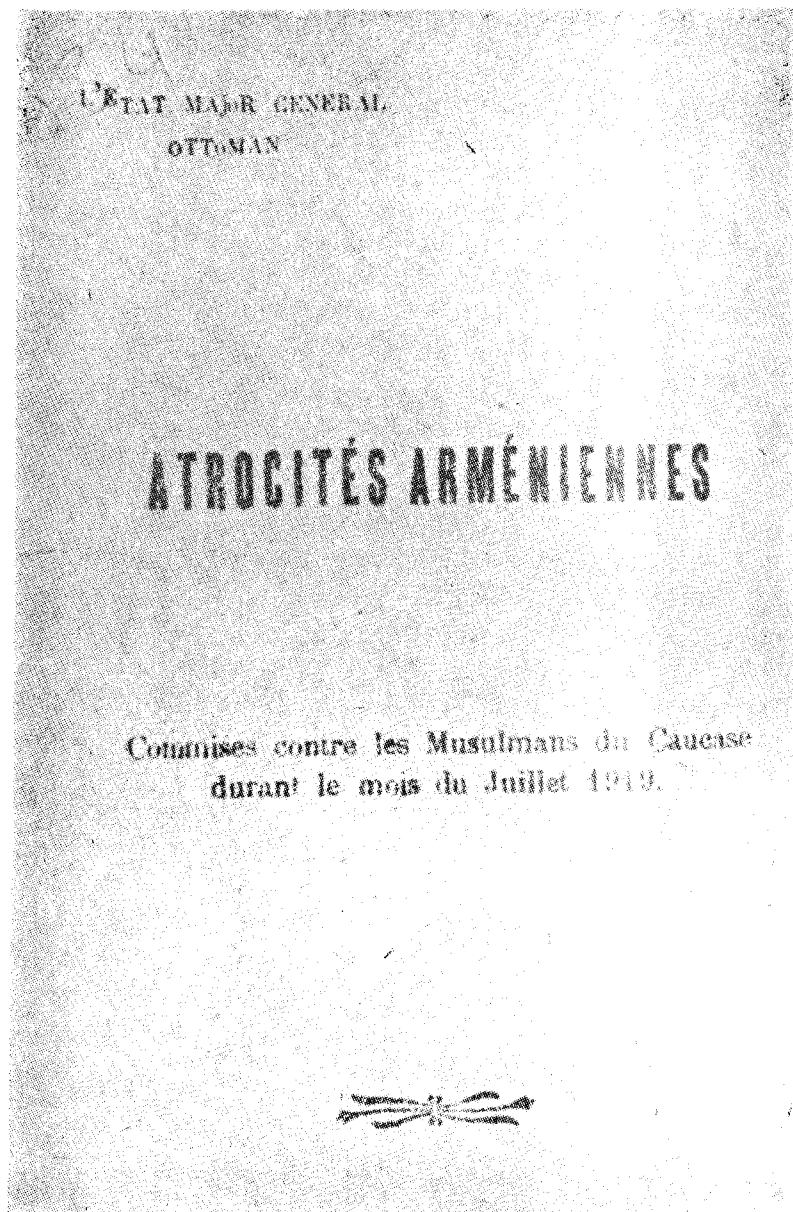
Köyde kalanlardan sekiz kadın ve yedi çocuğu birlikte alıp götürdükleri gibi, köy evlerinin bütün eşyalarını ve bundan başka kırkbeş öküz ve üçyüz yirmi koyun ile, bulabildikleri dirlikleri kapıp almışlardır.

Ermeni Hükümeti'nde bir Tümen Kumandanı olan Arşak adlı kişinin, (Sarıkamış'ta Kaskanlı Uzun) Eyüppaşa denilen

Aşiret Reisine az önce gönderdiği Mektub'un, Ermeni Kıyıcılıklarını itiraf eden bir fıkrası, aşağıdadır :

“..... Buna göre, vaktin gelmesiyle, Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı fâciaların aynısına karşılık olarak harekâta bulunmak mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Osmanlı Hükümeti, bugün, yaptığının cezasını görmektedir. Bu çevrelerde karşılıklı birtakım saldırışlar ve tecavüzler olmuşsa da, bunlar birkaç kıskırtıcının kıskırtmasıyla yapılmıştır.....”

—ooOoo—

[p. 1]

L'Etat Major Générale Ottoman

ATROCITES ARMENIENNES

Commises contre les Musulmans du Caucase
durant de mois du Juillet 1919

[p. 2]

PREFACE

Dans les feuilles étrangères on rencontre, ces jours-ci, des nouvelles où l'on parle de nouvelles atrocités contre les Arméniens, que les Arméniens seraient anéantis dans les cas où ils seraient laissés sans protection et que la source des meurtres dans la Caucase se trouve à l'intérieur des frontières Ottomanes.

Tout d'abord, par les rapports officiels il est déjà prouvé qu'aucune atrocité n'a été commise par les Musulmans contre aucune des autres nationalités en deçà de la frontière Ottomane.

La Turquie n'est point impliquée dans les événements qui se passent au delà de notre frontière. Au contraire, on reçoit chaque jour des nouvelles de très grands massacres organisés par les Arméniens contre les Musulmans du Caucase tout près de notre frontière. Comme exemple nous avons préparé la liste suivante, qui montre les détails des agressions et des attaques dirigées par les Arméniens du Caucase contre les Musulmans y habitant et contre la frontière Ottomane, et dont le contenu forme une réponse claire contre les publications ci-haut mentionnées.

[p. 3] Extrait des crimes commis par les Arméniens au Caucase pendant le mois Juillet 1919 :

1 — A la fin du mois de Juin, les déclarations faites de la part de Mosés, Kaimmakam de Karakourte, aux Islames se trouvant à Karapınar ainsi que celles de son gendarme Grec, étaient d'une nature de faire allusion qu'une surprise et agression étaient tendues vers la population des villages Kazykkaya, Armoudlou, Kyzyl. Hamamly et Gulantep.

2 — Franchissement de la frontière par les Arméniens :

a) Le 24.VI.1919 trois soldats de cavalerie et un fantassin Arméniens ont franchi la frontière au Nord - Est de Hamadaghi dans la zone nommée Diadin de Bayazid, mais ils ont été repoussés.

b) Le 5.VII.1919, 30 fantassins vinrent à Kuchtian et furent repoussés par nos gardes.

c) Le 5.VII.1919, 30 fantassins Arméniens, le 7.VII.1919, 33 cavaliers vinrent à Sarybyiyk et cherchèrent à franchir la frontière; mais ils furent repoussés à la suite d'une rencontre. Dans cette seconde rencontre un de nos soldats a été blessé.

d) Le 11.VII.1919, un détachement composé de 20 personnes venant de la direction de Zor [p. 4] du commun de Mousoun a voulu franchir la frontière. Mais à la suite d'une rencontre qui dura 1 heure et demie il a été repoussé.

e) Le 13.VII.1919, les Arméniens venant de la direction décrite dans la paragraphe (d) ont cherché une première fois avec 60 soldats et une seconde fois avec des forces composés de 15 hommes, à franchir la frontière. Mais ils ont été repoussés.

3 — D'après les informations obtenues au commencement du mois de Juillet, les Arméniens ont ramassé les notables et les jeunes gens Musulmans se trouvant dans les contrées de Kars et de Sarykamych, qui ont été en partie emprisonnés ou expulsés et en partie massacrés. En outre les Arméniens ont ramassé sous prétexte de contribution de guerre, les chevaux, les voitures, les provisions et les bestiaux des Musulmans et dans ce but ils ont employé des forces militaires. A cause de ces événements une partie de la population de Kars et de Sarykamych a été obligée de se retirer au mont Allahuekber. Ces atrocités ont été pratiquées dans les régions de Nakhdjivan, Zenguésor et Daralagaz dans une mesure plus vaste.

4 — Les Arméniens ont aggravé et augmenté leurs sauvageries ainsi que les crimes qu'ils commettaient contre les Musulmans à partir du 4 Juillet : [p. 5]

a) Ils ont surpris 4 villages dépendant du Akdjakalé, dans la journée du 4.VII.1919. Ils ont massacré la population entière d'un village et de chacun des autres ils ont pris 60

hommes et les ont tués de même. Du village de Bozkouch ils ont enlevé la soeur, la femme et la fille d'un Musulmans.

b) Ils ont attaqué le 5.VII.1919 les villages de Mésdjidli et Gulantap. Dans le premier de ces village ils ont tué 4 et blessé 4 autres Musulmans et dans le second ils en ont tué 10.

Ils ont attaqué ainsi les villages de Tchuruk situés aux environs de Kyzyl, Hamamly et Kaghyzman où ils ont fait des pillages et commis des crimes contre eux. Les Arméniens ont fait usage des canons et des mitrailleses dont les coups ont été entendus de la frontière.

c) Dans la même époque ils ont surpris Kouroudéré où ils tué 8 femmes et hommes et ils ont emmené ensemble 35 personnes parmi lesquelles se trouvaient une nouvelle mariée et une fille et 440 bestiaux.

d) Comme suite des détails des crimes commis à Kaghyzman, Arslan Bey, fils de Moustapha Effendi, un des notables du sus - dit village et sa femme, Ahmed Effendi, fils de Ismail Effendi, ont été retenus par les soldas de la garde arméniene se trouvant entre Kaghyzman et Kars [p. 6] et ont été tués tragiquement aux environs de Berné. Comme leurs cadavres ont été exposés en plein public à Kaghyzman, beaucoup de Musulmans ont été affrayés de se fait et ont prie la fuite vers les montagnes.

e) Sur ces crimes, beaucoup de Musulmans des régions d'Erivan, Kars et Kaghyzman se réfugièrent à notre frontière.

5 — Le 10.VII.1919 le Arméniens ont occupé Bachkeuy et installé des canons sur les hauteurs situées à l'Ouest d'Armoudlou et ont attaqué les Musulmans habitant les villages environnants.

6 — Les nombreuses lettres de plainte obtenues des habitants des régions qui servaient de scien aux crimes décrivant le degrés des atrocités avec un langage très touchant.

7 — Durant les journées suivantes :

a) Les Arméniens ont tué le 12.VII.1919 deux familles musulmanes entre Tiknis et Aghadévélér et leur ont coupé les mains, les oreilles et les nez qu'ils remplirent dans les poches qu'ils ouvrirent sur la poitrine et sur les côtés des cadavres.

b) Le 13.VII.1919 ils attaquèrent les villages de Tchuruklér, Antap, Armoutlou, Bachkeuy où ils pillèrent les biens des Musulmans. Le même jour il y eut un combat entre les [p. 7] Arméniens qui cherchaient à surprendre le village de Kazykkaya se trouvant à une distance de deux heures et demie de la frontière et les Musulmans du village.

c) Dans ces jours-là, les Arméniens ont attaqué avec des forces militaires 45 villages se trouvant aux environs de Nakhdjivan et Chérur et ont bombardé avec des wagons cuirassés les villages, se trouvant le long de la ligne de chemin de fer. Les documents qui sont tombés dans nos mains prouvent qu'ils voulaient anéantir les Musulmans et les précipiter dans la fleuve d'Aras.

8 — Le 19.VII.1919 un détachement Arménien ayant surpris le village de Kozan, se trouvant à l'est du village Yghyrbyghyr en dehors, de la frontière, ces habitants se sont réfugiés à notre frontière. Le même jour un détachement arménien de 150 personnes dirigea une attaque contre Boulakly situé aux environs de Passinler - Karakilissessi et en dehors de la frontière. Ils ont tué deux personnes et blessé deux autres. Pendant ce temps là 15 boulets de canon sont tombés au dedans de notre frontiers.

Dans le village de Aralyk, aux environs de Navrouzlou une femme et un homme ont été tués. A la suite de l'attaqué arménienne faite avec 400 fantassins et 3 canons contre le village [p. 8] Soutchyvank il y eut 6 morts de leur côté et quelques morts de nous. A cause des attaques répétées des Arméniens contre le village les Musulmans se sont enfuis de cet endroit.

9 — Une force arménienne composée de 100 personnes environ a surpris le 30.VII.1919 le village nommé Zarakhané au Sud - Est de Karakourt et l'a occupé. En faisant usage des mitrailleuses ils ont tué les Musulmans qui s'enfuyaient vers les montagnes. De ceux qui sont restés dans les villes ils ont pris avec eux 5 femmes et 7 enfants qu'ils ont emmené ensemble et ont pillé tous les meubles des maisons du village et en outre 45 boeufe, 320 moutons et les vivres qu'ils ont pu trouver.

Un paragraphe d'une lettre qui avoue les tragédies arméniennes et qui est écrite à Eyoubpacha, chef d'un tribut, par un certain Archak, commandant Arméniens comme suit :

“....Par conséquent c'est le temps d'user de représailles contre les atrocités du gouvernement ottoman. Le gouvernement ottoman subit aujourd'hui la punition de ses actes. Dans ces contrées il y eut des agressions et des attaques réciproques; mais elles n'ont été provoquées qu'à la suite des excitations de quelques insitigateurs....”

—ooOoo—

[p. 1]

L'ETAT DU SUD - OUEST DU CAUCASE

publié par le Comité Central pour défense des intérêts
de la population du Sud - Ouest du Caucase

—ooOoo—

Batoum - Imprimerie H. Shmaivsky

1919

[p. 3] **Comité Central pour la défense des intérêts de la
population du Caucase du Sud - Ouest**

Messieurs,

Les territoires du Sud - Ouest du Caucase forment un pays
situé sur les routs courts qui s'étendent de la Mer Noir à la
Pers d'un côté d'Anatolie Orientale de l'autre à Caucase.....
[p. 4] Notre pays qui, vers le dix - neuvième siècle, était com-
plètement devenu une province Turque, a été occupé par les
Russes à la suite des guerre successives qui s'étaient déroulées
entre les derniers et les Turcs au XIX. siècle.

Pour des raisons politiques très compréhensibles les Rus-
ses, ayant complètement négligé l'instruction et l'éducation des
peuples habitant ce pays, n'avaient pu exercer aucune influence
sur leur culture et leurs conceptions et leur avaient ainsi
fourni l'occasion de se développer d'après les traditions
turques et musulmans. La grande et récente revolution russe
a libéré les peuples de la domination lourde de la Russie
Impérialiste et leur a accordé le droit de disposer d'eux-même.
A la suite du plébiscite organisé par les Turcs, les populations
des provinces de Batoum, de Kars et d'Ardahan ont voté à
l'unanimité l'annexion de ces contrées à la Turquie.

Sur l'abrogation du traité de paix de Brest-Litovsk et
après l'évacuation turque, notre pays s'est trouvé en face d'une
question nouvelle résultant des principes de Monsieur Wilson.

VOX POPULIS-VOX DEIS

L'ETAT DU SUD-OUEST DU CAUCASE

publié par le Comité Central pour la défense des intérêts
de la population du Sud - Ouest du Caucase

30-11-940

BATOUM

Imprimerie H. Chmaivsky

1919

La situation de pays a empiré après l'évacuation turque jusqu'à l'occupation anglaise, étant donné que dans cette intervalle relativement court, les Arméniens d'un côté et les Géorgiens de l'autre ont occupé tour à tour une grande partie de nos contrées et se sont disputés à mains armées le butin qui leur avait été abandonné sans défense et c'est sur l'intervention des forces d'occupation anglaises que la lutte prit fin contre les envahisseurs. Les plus grandes privations et les plus grands dommages durent être supportées par la population musulmane qui était restée étrangère à ces luttes de conquête.

Les Arméniens, soit au cours de l'évacuation du Caucase par les Russes, soit pendant la guerre qu'ils soutenaient contre les Géorgiens, soit après livraison de Kars par les autorités anglaise, massacrèrent systématiquement et sans pitié nos frères musulmans comme s'ils égorgeaient des moutons. Les Géorgiens qui avaient injustement occupé Akhyska et Akhylkelek — en Russe Akhaltzykh et Akhalkalaki — ne négligeaient pas non plus de massacrer de leur côté nos coreligionnaires pour les obliger à accepter leur domination et [p. 5] leur faisaient subir de lourdes pertes au cours des batailles qui leur étaient imposées autour d'Ardahan. Ainsi l'oeuvre d'extermination de la population musulmane entreprise par les Arméniens et continuée par les Géorgiens suivrait son cours.

Devant une situation pareille il se pose une question d'une extrême importance : Que désire les musulmans de ces contrées ? Voulent-ils leur indépendance, ou bien continueront-ils à subir le joug des oppresseurs sanguinaires ?

L'Assemblée Nationale, représentant les contrées du Caucase Sud-Ouest, a solennellement répondu à cette question en proclamant catégoriquement leur indépendance (30.XI.1918).

Le Comité Central juge utile et nécessaire de reproduire intégralement une des parties les plus saillantes de cette déclaration :

“Le basant sur les Principes Wilsoniens qui reconnaissent aux peuples le droit de libre-disposition, d'eux-mêmes, l'Assemblée Nationale considère que les territoires situés au Sud-Ouest du Caucase sont les propriétés légitimes des peuples qui l'habitent et qui s'y sont attachés par des liens d'intérêts sans se préoccuper des droits historiques et préhistoriques qui puissent être allégués.”

L'Assemblée Nationale qui comprend même les représentants des éléments constituant la minorité comme les Russes, les Grecs etc, a pris la décision suivante :

“1 — L'Etat du Sud-Ouest du Caucase qui comprend les provinces de Batoum, (avec Artvin), de Kars, les districts d'Akhyska et Surméli (Touzloudja, Yghdyr et Aralyk), ainsi que les parties occidentales des districts d'Akhylkélék et d'Etchmiadzine peuplés en grande partie par les musulmans, est un état indépendant. Elle proclame la République dans ces contrées jusqu'à la réunion de la Constituante. L'Assemblée Nationale ne renonce pas non plus à la décision antérieure prise par les populations de Batoum, de Kars et d'Ardahan, concernant leur annexion à la Turquie. De plus dans le cas où les résultats du plébiscite précédent seraient reconnus ou la Conférence de Paix déciderait de recourir à un nouveau plébiscite, l'Assemblée Nationale souhaite que ce plébiscite se fit aussi pour Surméli et pour les parties occidentales d'Akhylkélék et Etchmiadzin (Valarchabad/Utchkilissé)”

“2 — Il sera procédé pour l'envoi à la Conférence de la Paix à Paris d'une délégation chargée d'exposer aux représentants des [p. 6] Puissances Alliées et associées les décisions prises par l'Assemblée Nationale aussitôt qu'une telle possibilité pourra être envisagée.”

“3 — L'Assemblée Nationale informe le Gouvernement provisoire, le peuple, ainsi que les Etats voisins des décisions prises par elle.”

Le Comité Central a la ferme conviction que la paix et la concorde générale ne pourront s'établir au Caucase et dans le Proche-Orient que si les Puissances Alliées et associées reconnaissent officiellement l'indépendance des peuples qui vivent dans ces contrées et il croit qu'à un avenir prochain ces petits peuples conscients de leurs intérêts réciproques finiront par s'unir définitivement en vue d'exploiter avec plus de succès les richesses naturelles et spécialement les mines qui sont en abondance dans leur pays et aux quelles les capitaux européens ne sont pas étrangers.

Le Comité Central confiant en votre équité et votre impartialité, espère que les décisions de l'Assemblée Nationale qu'il a eu l'honneur de vous faire parvenir et qui se trouvent corroborées et justifiées par la carte ethnographique et les sta-

tistiques russe, publiées officiellement dans les almanachs "Kavkaski Kalender" de 1915-1917, obtiendront votre bon accueil et vous prie humblement de ne pas négliger la cause d'un peuple opprimé.

Veillez etc.

Batoum, le 10 Octobre 1919.

**Pour le Président du Comité Central pour
la Défense des Intérêts de la Population de
Caucase du Sud-Ouest
Sérvér Féyzoullah ATABEC
Prince de Koblian**

[p. 7]

**Comité Central National Musulman
du Caucase du Sud-Ouest
5 Août 1919, No. 343, à Kars**

A la délégation de la Caucasic Sud-Ouest :

Le Comité Central National Musulman de Kars a l'honneur de soumettre à votre Connaissance les considérations suivantes avec prière de les transmettre à qui de droit :

Dès que les Troupes Ottomanes, ont, selon les stipulations de l'acte d'armistice, évacué en Janvier (1919), les provinces de Kars et de Batoum, les Arméniens attaquèrent de tous côtés, la province de Kars; ils brûlèrent les villages Pehlér et Kochavenk où s'étaient installés Musulmans d'Erivan qui s'étaient enfuis de leur appression. Après quoi, les Arméniens dirigèrent leurs agressions contre la ville Kaghyzman; des troupes régulières Arméniennes vinrent se joindre aux bandes en activité. Les démarches que le gouvernement du Caucase du Sud-Ouest a entreprises, à ce sujet au près des

Anglais, n'ont donné aucune résultat.. Le gouvernement arménien, en réponse aux notes que les Anglais : "Lui ont adressées prétendit que les troupes régulières arméniennes n'étaient point impliqués dans ces mouvements dirigés par certains bandes, et que le gouvernement, n'en avait aucune connaissance.." plus tard, les Anglais aggravèrent la situation, en faisant venir des Arméniens dans la province de Kars.

Les émigrés d'Erivan qui, abandonnant leurs biens mobiliers et immobiliers s'étaient fixés dans les villages que les Arméniens [p. 8] avaient quittés à Kars, furent presque littéralement exterminés par ces derniers.. Les Arméniens, après avoir repris leurs villages, se sont livrés à des attaques armées contre les villages Musulmans qu'ils pillèrent et massacrèrent leur habitant.

Afin s'assurer, à Kars, à Surmeli et à Kaghyzman, la majorité aux Arméniens, leurs chefs, ainsi que les commandants de leurs troupes, ont poursuivi la politique d'anéantir ou de force à émigrer la population Musulmans.. Le gouvernement arménien, a, intentionnellement, expédié des troupes pour exterminer les Kurdes d'Ararat et de Karakourt..

Les Kurdes, émigrés des environs d'Erivan, s'étaient établis dans les villages grecs de Sarykamyche d'Oulouklou, de Nouvo-Selim et d'autres; le gouvernement Arméniens leur propose d'abandonner localité.. Les Kurdes, ne sachant où se réfugier, n'ont pas quittés ces villages, dans le délai qui leur fut imparti à cet effet.. le commandant arménien, prétextant ce fait, extermina tous ces Kurdes.. Les mêmes actes d'atrocité se déroulèrent là, aux mois de Juin et de Juillet; partout, les Musulmans furent pour suivis et anéantis.

Aux environs de Surmeli (Touzloudja - Yghdyr-Aralyk), les Arméniens ont mis trente huit villages à feu; plus de trois mille cinq cent personnes y'ont trouvé la mort; et plus de quarant mille personnes restèrent sans domicile.

La cause unique de ces persécutions consiste dans l'abstention des Kurdes relevant du gouvernement de Kars, de prendre part aux élections législatives arméniens.. Cette abstention est aussi confirmée par les agences télégraphiques arméniennes du 6 Juin et du 4 juillet :

Le 6 Juin, la même agence faisait savoir qu'au district de Surmeli 46 441 personnes avaient droit de participer aux élections.. Or, le Juillet, toujours la même agence annonçait qu'à Surmeli, le Comité arménien de Dachnakzoutiun avait eu 9 135 voix, tandis que les Musulmans n'en avaient obtenu que 3 985, et les divers autres partis, 1 722..

Neuf villages Tartares et un village Kurde s'étaient abstenus de prendre part aux élections.. D'après la statistique de 1917, soixante-dix mille musulmans vivaient aux environs de Surmeli; il ressort, donc, de ce fait même, que le pays entier, refusant de [p.9] donner leurs voix aux Arméniens, s'est abstenu de participer aux élections..

En même temps, le gouvernement Arménien contraignait à la soumission les Musulmans à Sarykamyche, à Gueulé, à Karakourt. Les Arméniens furent battus à Oltou; mais 70 villages, aux environs de Kars, 50, aux environs de Kaghyzman, ainsi que tout le Gueulé — 30 villages — furent détruits par eux; les tués et les blessés se comptent par des dizaines de mille; plus de 150 000 personnes sont restées sans domicile, parmi lesquelles, les enfants et les vieillards courent le risque de périr des rigueurs du climat, des ravages du typhus et d'autres maladies qui y sévissent..

De l'infortunés population musulmane de Kars, les riches émigrent du côté d'Azerbaïdjan et de Batoum, tandis que les pauvres, affamés et sans ressources, se réfugient à Erzouroum..

Le Comité Central vous prie, donc, de protester, auprès des Grandes Puissances, contre ces barbares arméniens, de

faire en sorte que l'administration de notre pays, sous le contrôle commun des Grandes Puissances, nous soit confiée, jusqu'à ce que la Conférence ait confirmé l'autonomie de nos pays et que l'on nous vienne en aide, afin de pouvoir aux besoins hygiéniques et à l'approvisionnement de la population..

**Le Président du Comité Central National
Musulman du Caucase de Sud-Ouest
Dr. Essad (OKTAY, de Tchylgyr)**

**STATISTIQUE DE LA POPULATION INDI
(GÜNEY - BATI, KAFKAS HÜKÜME
I — Statistique Administrative de**

LES RAYONS

Les Nations (Milletler)					
	Olta	Ardahan	Kars	Kağızman	Batum
Musulmans	(1) 500 (2) 32 000	600 77 700	1 000 81 127	2 100 28 918	2 589 56 857
Arméniens	1 000 500	1 040 280	10 600 42 983	7 634 22 023	5 106 83
Russes	— —	120 2 140	400 14 245	3 471	4 420 1 062
Grècs (Rum)	20 320	350 383	1 240 10 270	— 1 210	934 813
Géorgiens (Gürcü)	— —	— —	— —	— —	3 559 419
Kurds - Jézids (Yezidiler)	— —	— —	— —	— —	— —
Juifs (Yahudi)	— —	— —	— —	— —	— —
Allemands, Estoniens, Polonais	— —	— —	24 733	— —	65 55

II — Statistique Agricole de IX

Musulmans	40 520	140 140	150 140	50 140	75 110
Arméniens	2 180	2 400	64 500	35 320	6 300
Russes	—	3 401	17 650	500	5 950
Géorgiens	—	—	—	—	4 580
Grècs	498	15 012	17 010	1 496	2 056
Juifs	—	—	—	—	—
Allemands, Estoniens, Polonais	—	—	792	133	—

(1) Şehir ve kasabalardaki nüfus.

(2) Köylerdeki nüfus.

**GENE D'ETAT DU CAUCASE SUD - OUEST
TI YERLİ HALKININ İSTATİSTİKİ)
1.1.1916 (1 Ocak 1916, İstatistikî)**

(Bölgeler)

Artvin	Ahıska	Ahikalek A Bölgesi	Sürmeli	Erniazin B Bölgesi	Toplamı	Umumi Toplamı	en	en
							vil-	vil-
							%	%
143	315	—	—	—	7 247	468 447	68,2	1,0
25 146	51 712	7 000	55 935	44 804	461 200	186 289	26,33	6,8
4 853	17 875	—	—	—	48 108	23 066	3,26	0,7
3 658	9 693	1 500	31 318	25 743	138 181	15 613	2,21	0,35
—	205	—	—	—	5 148	10 559	—	—
—	—	—	—	—	17 918	3 235	—	—
—	—	—	—	—	2 544	89	—	—
—	73	—	—	—	13 069	877	—	—
—	1 477	—	—	—	5 036	—	—	—
—	7 487	1 230	—	—	9 136	—	—	—
—	—	—	10 559	—	10 559	—	—	—
—	3 235	—	—	—	3 235	—	—	—
—	—	—	—	—	89	—	—	—
—	—	—	—	—	788	—	—	—

- 1917 (1917 Eylül'ü İstatistikî)

54 520	57 920	8 560	—	—	577 150
9 022	27 977	1 533	—	—	149 232
—	205	—	—	—	27 706
—	9 128	1 255	—	—	14 963
—	100	—	—	—	36 172
—	3 283	—	—	—	3 283
—	—	—	—	—	925

[s. 1]

(Yukarıki Belgelerin Türkçesi)

Halkın sesi - Halkın sesidir
(lâtin atasözü)

GÜNEYBATI - KAFKAS HÜKÜMETİ

(Kars - Milli Şûrası)

Güneybatı - Kafkas Ahâlisinin Haklarını Koruma
Merkez Komitesi tarafından yayımlanmıştır.

—ooOoo—

Batum - H. Şmayvski Basımevi

1 9 1 9

[s. 3]

Güneybatı - Kafkas Ahâlisinin Haklarını Koruma
Merkez Komitesi

Beyefendiler, (İstanbul'daki Galip Devletler Mümessillerine, Gazetecilere, Yazarlara, Paris Barış Konferansı Üyelerine, Kızılay Derneğimiz eliyle göndertilmiştir).

Güneybatı - Kafkas toprakları, bir yandan Karadeniz'den İran'a uzayan ve öte yandan Doğu - Anadolu'dan Kafkasya'ya varan yollar üzerinde kurulmuş bir ülkeyi teşkil eder... [s. 4] Ondokuzuncu Yüzyıla doğru tamamıyla bir Türk ili haline gelmiş olan ülkemiz, XIX. Yüzyılda Ruslar ile Türkler arasında geçen sürekli savaşlar sonunda (1828 - 1829 ve 1877 - 1878 Savaşlarında) Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

Ruslar, çok iyi bilinen politik sebeplerle, bu ülkede oturan milletlerin tahsil ve terbiyelerini büsbütün ihmal ettiklerinden, onların irfanı ve görüşleri üzerine hiçbir tesir yapamamışlar ve böylece onlara, Türk ve Müslüman an'anelerine göre gelişmek fırsatını vermemişlerdi. Büyük ve Son Rus İhtilâli, bu milletleri emperyalist Rusya'nın baskısından kurtarmış ve onlara, kendi kendini idare etme hakkını vermiştir. Türkler tarafından (1918 Haziranında) yapılan halkın oylaması sonunda Batum, Kars ve Ardahan Sancakları'nın (Elviye-i Selese'nin) ahâlisi, bu bölgelerin Türkiye'ye katılması için oybirliği ile karar vermişlerdir.

Brest - Litovsk Antlaşması'nın kaldırılması üzerine ve Türk Ordusunun çekilmesinden sonra ülkemiz, Mesyö Wilson Prensipleri'nin doğurduğu yeni bir mesele karşısında bulunmuştur. Ülkenin durumu, Türk Ordusu'nun çekilmesinden sonra (1 Ocak - 13 Nisan 1919 arasında) İngilizler'in işgaline kadar, daha da kötüleşti. Çünkü, nisbeten kısa olan bu arada, bir yandan Ermeniler, öte yandan Gürcüler, sırasıyla topraklarımızın büyük bir kesimini işgal ettiler; ve hiç müdafaa edilmeden kendilerine bırakılmış bulunan yağmaları bölüşmek için silâha sarılarak, birbirleriyle vuruştular. Bu mücadele, İngiliz işgal kuvvetlerinin işe karışması ile, istilâcılar aleyhine sona erdi. Bu istilâ savaşlarına yabancı kalmış olan Müslüman ahâli, en büyük yoksunluklara ve en büyük zararlara maruz kaldı.

Ermeniler, hem Ruslar'ın Kafkasya'dan çekildiği zamanda, hem Gürcülere karşı yaptıkları savaş sırasında, hem de İngiliz hâkimiyeti tarafından Kars'ın (30 Nisan 1919 da) kendilerine teslim edilmişinde, Müslüman kardeşlerimizi, sanki koyunları boğazlarcasına sistemli bir şekilde ve insafsızca kırdılar. Ahıska'yı ve Ahılkelek'i — Rusçada Akhhaltsykh ve Akhalkalaki — haksız yere işgal etmiş olan Gürcüler de, hâkimiyetlerini kabul ettirmeye zorlamak üzere, din kardeşlerimizi [s. 5] kırmayı ihmal etmiyorlar ve onlara, Ardahan çevresinde sürüklenmiş oldukları savaşlar sırasında ağır kayıplar verdiriyorlardı. Böylece, Ermeniler tarafından başlanan ve Gürcüler'ce devam ettirilen Müslüman ahâlinin yok edilmesi işi, sürüp gidecekti.

Böyle bir durum karşısında, son derecede mühim bir soru ortaya çıkıyor : Bu toprakların Müslümanlar'ı neyi istiyorlar? İstiklâllerini mi diliyorlar; yoksa, kaniçici zâlimlerin boyunduruğu altında kalmaya devam edecekler midir?

Güneybatı - Kafkas bölgelerini temsil eden Millî - Şûrâ (Kars'taki toplantıda), onların istiklâllerini keskince ilân etmek suretiyle, bu soruya parlak bir biçimde karşılık verdi (30 Kasım 1918).

Merkez Komitesi, bu ilânın en belli hususlarını tam olarak yeniden anmanın faydalı ve gerekli olduğuna hükmediyor :

“Milletlere, kendini hür bir şekilde idare etme hakkını tanıyan Wilson Prensipleri'ne dayanan Millî - Şûrâ, Güneybatı - Kafkas'ta bulunan toprakların ve ileri sürülebilecek olan tarih ve tarih öncesi hakları ile uğraşmadan, menfaat bağları ile

buraya bağlı olan milletlerin meşru yurtları olduğu kanaatin-
dedir.”

Ruslar'ın, Rumlar'ın vesaire gibi azınlık olan unsurların
mümessillerini de içine alan (30 Kasım 1918'deki ilk Kars
Kongresi'nde) Millî - Şûrâ, şu kararı vermiştir :

“1 — Batum ile Kars illeri'ni (Artvin ve Oltu dahil),
Ahıska ile Sürmeli (Tuzluca - Iğdır - Aralık ilçelerini içine alır)
Sancakları'nı ve aynı zamanda Türkler'in çoklukla oturdukları
Ahılkelek ile Eçmiyazın (Serdarabad) Sancakları'nın batı
kesimlerini içerisine alan Güneybatı - Kafkas Hükümeti, müs-
takil bir devlettir.. Millî - Şûrâ, Kurucular Meclisi'nin toplan-
masına değin, bu bölgelerde Cumhuriyet'i ilân eder. Millî - Şû-
râ Batum, Kars ve Ardahan ahâlisi tarafından daha önce ve-
rilmış olan kararı da, bu illerin Türkiye'ye katılmasını gözönü-
ne alarak, tamamaz. Ayrıca, daha önceki (Haziran 1918'deki)
plebisitin sonuçları kabul edildiği ve Barış Konferansı yeni bir
halk oyuna müracaate karar verdiği takdirde, Millî - Şûrâ, bu
plebisitin Sürmeli ile Ahılkelek ve Eçmiyazın'ın batı kesim-
leri için de yapılmasını diler.”

“2 — Millî - Şûrâ tarafından alınmış kararları itilâf ve
Ortak Devletlerin Mümessillerine anlatmak vazifesiyle bir
Hey'etin, böyle bir imkân [s. 6] düşünülebildiği anda, Paris
Barış Konferansı'na gönderilmesi kararlaştırılacaktır.”

“3 — (Kars'taki) Millî - Şûrâ, Geçici Hükümet'e, halka
ve aynı zamanda komşu Hükümetlere, aldığı kararlar hakkın-
da bilgi verir.”

Merkez Komitesi, Kafkasya ile Yakındoğuda barışın ve
düzelmenin, ancak Müttefik ve Ortak Devletler, bu bölgelerde
yaşayan milletlerin istiklallerini keskin olarak tanıdığı takdir-
de kurulabileceğine kuvvetle inanılmaktadır; ve karşılıklı men-
faatlerinin şuuruna varan bu küçük milletlerin, en sonunda
ve yakın bir gelecekte, ülkelerinde çok bol olan ve Avrupah
sermayecilerin yabancıları olmadıkları tabii zenginlikleri ve baş-
ta madenleri daha büyük bir başarı ile işletmek isteği ile, kes-
kin olarak birleşeceklerine inanır.

Adâletinize ve tarafsızlığına güvenen Merkez Komitesi, si-
ze göndermekle şeref duyduğu 1915 - 1917 yıllarına ait (Rus-
ça) Kafkas Yıllığı almanaklarında resmen yayımlanmış olan
etnografya haritası ve Rus istatistikleri ile doğrulanıp belge-
lenmiş bulunan Millî - Şûrâ'nın kararlarını iyi karşılayacağım-

zı umar ve ezilen bir milletin davasını ihmal etmemenizi teva-
zu ile rica eder.

Lütfen vesaire.

Batum, 19 Ekim 1919

Güneybatı - Kafkas Ahâlisinin Haklarını
Koruma Merkez Komitesi Başkanı adına
(Hukuk Doktoru, Maden Mühendisi ve
Ziraat Mühendisi Ahıskalı büyük zaim)
Kobhyan (Altunkale) Beyi
Atabek Server Feyzullah

[s. 7]

Güneybatı - Kafkas Müslüman
Millî Komitesi Merkezi

5 Ağustos 1919, Kars, Sayı : 343

Güneybatı - Kafkas Murahhaslar Hey'eti'ne :

Kars Müslüman Millî Komitesi Merkezi, şu hususları ilgi-
lilere nakletmenizi diliyerek, bilgilerinize arz etmekle şeref du-
yar :

Osmanlı Birlikleri, Mütâreke antlaşmasının şartlarına gö-
re, (1) Ocak (1919) da, Kars ve Batum illeri'ni boşaltır boşalt-
maz, Ermeniler her yandan Kars ili'ne saldırdılar; onların zul-
münden kaçmış olan Erivan Türkleri'nin yerleşmiş oldukları
(Arpaçayı sağındaki) Peğler ve Koşavenk köylerini yaktılar.
Bundan sonra Ermeniler, saldırmalarını Kağızman kasabasına
yöneltiler; nizamî Ermeni Birlikleri gelerek, faaliyet halin-
deki çetelerle birleştiler. Güneybatı - Kafkas Hükümeti'nin bu
uğurda İngilizler nezdinde yaptığı teşebbüsler, hiçbir sonuç
vermedi.. Ermeni Hükümeti, İngilizler'in kendilerine gönder-
diği notalara cevap olarak : “Nizamî Ermeni Birlikleri'nin,
birtakım çeteler tarafından idare edilen bu hareketlere karış-
mamış olduklarını ve Hükümetlerinin bu hususta hiçbir bilgisi
olmadığını iddia etti.. Daha sonra İngilizler, Ermeniler'i
(30 Nisan 1919 da) Kars ili'ne getirmek suretiyle, durumu
ağırlaştırdılar.

Taşınır ve taşınmaz mallarını bırakarak, Kars'ta Ermeni-
ler'in terketmiş oldukları köylere yerleşmiş bulunan Erivan

Türk Göçmenleri, Ermeniler tarafından hemen hemen yokedildiler. [s. 8] Ermeniler, onların kaldığı köyleri böylece yeniden ele geçirdikten sonra, (yerli) Türk köylerine karşı da silâhlı hücumlara geçtiler; bu köyleri yağmaladılar ve içinde oturanları kırdılar.

Kars'ta, Sürmeli'de ve Kağızman'da Ermeni çokluğunu sağlamak maksadıyla, Ermenilerin başları ile Ermeni Birliklerinin Kumandanları, Türk ahâlisini yoketmek veya göçmeğe zorlamak siyasetini güttüler.. Ermeni Hükümeti, Ağrı ve Karakurt Kürtleri'ni imha etmek için, kasıtlı olarak Asker Birlikleri gönderdi..

Erivan çevresinden göçüp gelmiş olan Kürtler, Rumlar'dan boşalan Sarıkamış Oluklu, Yeni-Selim ve öteki köylere yerleşmişlerdi. Ermeni Hükümeti onlara, yerlerini bırakmalarını teklif ediyor... Nereye sığınacaklarını bilemeyen Kürtler bu köyleri, kendilerine verilen mühlet içinde terketmediler... Ermeni Kumandanı bunu bahane ederek, bu Kürtler'in hepsini imha etti... Haziran ve Temmuz aylarında aynı kıyım hareketlerine devam edilerek, Türkler her yerde takip ve imha edildiler.

Sürmeli (Tuzluca - İğdır - Aralık) çevresinde Ermeniler, otuzsekiz köyü ateşe verdiler; üçbin beşyüzden çok insan, buralarda can verdi; kırk binden çok kişi de evsiz - barksız kaldı.

Bu mezâlimin biricik bahanesi, Kars (Millî - Şûrâ) Hükümeti'ne bağlı kalan Kürtler'in, Ermeniler'in (Erivan'daki Meclis için yapılan) Milletvekili Seçimlerine katılmakta çekimser davranmasından ibarettir.. Bu çekimserlik, 6 Haziran ve 4 Temmuzda Ermeni Telgraf Ajansları ile de doğrulanmıştır :

6 Temmuzda, aynı Ajans, Sürmeli Sancağı'nda 46 441 kişinin seçimlere katılma hakkına sahip olduğunu bildiriyordu.. Böyle iken, 4 Temmuzda yine aynı Ajans, Taşnakzutiyan Ermeni Komitesi'nin Sürmeli'den 9 135 oy almış bulunduğunu, halbuki Müslümanlar'ın ancak 3 985 oy almış olduklarını, öteki türlü partilerin de 1 722 oy aldıklarını, bildiriyordu.

Dokuz Türk ve bir Kürt köyü, seçimlere katılmaktan çekimser kalmışlardı.. 1917 İstatistikine göre Sürmeli çevresinde yetmiş bin Müslüman yaşıyordu; bundan da anlaşılıyor ki [s. 9], Ermeniler'e oy vermeyi reddeden bütün memleket, seçimlere katılmaktan çekimser kalmıştır...

Aynı zamanda Ermeni Hükümeti, Oltu'da, Sarıkamış'ta, Göle'de ve Karakurt'taki Müslümanlar'ı kendilerine tâbi kil-

mağa zorluyordu. Oltu'da Ermeniler yenildiler; fakat, Kars çevresindeki 70 köy, Kağızman civarındaki 50 köy ve aynı zamanda — 30 köyü — bütün Göle, Ermeniler tarafından tahrip edildi; ölümler ile yaralıların sayısı onbinleri buluyor; 150 00 den çok insan evsiz kaldı; bunların arasında çocuklarla yaşlılar, iklimin sertliğinden ve oralarda hüküm süren tifüs salgını ile öteki hastahıkların tahribatından dolayı, yokolmak tehlikesiyle karşılaşılıyorlar..

Kars'ın talihsiz Müslüman ahâlisinden zengin olanlar, Azerbaycan ile (İngiliz idaresindeki) Batum tarafına göçüyorlar; halbuki yoksullar, açlar ve çaresizler, Erzurum'a sığıyorlar...

Bu bakımdan Merkez Komitesi, bu barbar Ermeniler'e karşı, Büyük Devletler nezdinde protestoda bulunmanızı, Konferans'ın ülkemizin muhtariyetini tasdik edeceği âna kadar, Büyük Devletler'in kontrolü altında memleketimiz idaresinin bizlere emanet edilmesini; ve halkın sağık ihtiyaçları ile yiyeceğini karşılayabilmek maksadı ile, bize yardım yapılmasını sağlamamızı rica eder...

**Güneybatı - Kafkas Müslüman
Millî Merkez Komitesi Başkanı
(Çıldır) Dr. Esad (OKTAY)**

—ooOoo—

(Eski Birinci Kafkas Kolordu Kumandanı,
15. Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral Kâzım KARABEKİR)

**BİRİNCİ KAFKAS KOLORDUSU'NUN
1918 YILINDAKİ HAREKETLERİ VE GÖRDÜKLERİ**

— General Harbord Başkanlığı'ndaki Amerika Hey'etine
Verilen RAPOR SURETİ'dir —

Erzurum - Onbeşinci Kolordu Basımevi, 1335 (1919)

—ooOoo—

[Kapak içi]

25 Eylül 1919 da Amerikalı General Harbord Hey'eti Erzurum'u şerefliendirdiklerinde :

Umumî Harp'te Kafkas Cephesi'ndeki Hareketler üzerine, ne Ruslar ve ne de bizim tarafımızdan yayımlanmış eserlere tesadüf etmediklerinden, vak'aların geçtiği bu bölgedeki gezilerinde askerlikçe faydalanamadıklarından bahsederek, bu hareketlerin umumî çizgileri hakkında kendilerini aydınlatmamı istediler. Ruslar ile yapılan savaşların yatıştığı sırada Irak Cephesi'nden geldiğimi; ve elden çıkmış topraklarımızı geri alma hareketlerine katıldığımı; bu yüzden, daha önceki hareketleri, ancak hâtra gibi bildiğimi; yanımda resmî belgeler bulunmadığım söyleyerek, özür diledim. Bundan sonraki seyahatleri sırasında pek yarar ve değerli olacağından, hiç olmazsa, katıldığım Son Hareketler'in kısaca kendilerine bildirilmesini rica ettiler. Bu arzularına uyararak, bu Rapor'u yazdım ve sundum.

[s. 1] .

**BOLŞEVİK ORDUSU'NUN ÇEKİLMESİNDEN SONRA
OSMANLI ORDUSU'NUN İLERİ HAREKETLERİ**

1. Eski Sınır Kadar Hareketler :

8 Aralık 1917 de, on gün için Ruslar'la savaşın durdurulması emri geldi; Brest - Litowsk'ta (Bolşevik Rusya ile barış

için) müzakereler oluyordu. 18 Aralık (Salı) günü Mütareke emri geldi (Türk Üçüncü Ordu Kurmaybaşkanı Albay Ömer Lûtfi Bey ile, Rus Birinci Ordu Kurmaybaşkanı General Vişinsky arasında bugün saat 15 te Erzincan Mütarekesi imzalandı).

(1918) Ocak ayı içinde Cephe'den Ruslar'ın çekildiği ve yalnız Mütareke Hey'etine Memur Rus Subayları ile, Ermeni Birlikleri'nin kaldığı anlaşılıyordu. Her yandan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar : Ermeniler'in korkunç bir İslâm Kırğını'na başladıklarını, yağma ve ırza dokunmaların dayanılmaz bir çabuklukla ilerlediğini, bildiriyordu. Bilhassa, Erzincan Kırğını'mın pek korkunç olduğu isbat ediliyordu; Türkler'in, kuyulara doldurularak öldürüldüğünü, Ruslar da doğruluyordu. İki tarafın Ordu Kumandanları Vehib Paşa ile Odışelidze, bu uğurda uzun yazışmalarda bulundular — Belgeler Kitabı'nda —. Kafkas Cephesi'ndeki bizim dört Kolordu, İki Ordu'ya ayrılmıştı. Bunlardan, merkezi Diyarbakır olan Ordu Karargâhı ile, merkezi Silvan olan İkinci Kolordu Karargâhı ve bu Kolordu'nun birtakım birlikleri Suriye'ye aldırıldığından, ileri hareketler için, üç Kolordu bir Ordu hazır bulunuyordu. Bunlardan Dördüncü Kolordu Ali İhsan Paşa kumandasında Van - Doğubayazıt; Birinci Kafkas Kolordusu benim kumandasında Erzincan - Erzurum doğrultusunda; İkinci Kafkas Kolordusu da (Harputlu Yakup) Şevki Paşa kumandasında Bayburt - Trabzon Cephesi'ne karşı [s. 2] yürümek emrini aldı.

Benim Kolordu'mun Birinci Tümeni'ni, Ordu kendi yedekine aldı; emrimde 9. ve 36. Tümenler kaldı. 12 Şubat 1918 de hareketler başladı. Her taraf çok karla kaplı olduğundan, yürüyüşler yol dışında çok güç ve bazı yerlerde imkânsızdı. Kolordu'nun Erzincan Ovası'na inmesi için, her iki Tümen de boğazlardan geçecekti. Ermeniler buraları tuttuğundan, bir gece yürüyüşü ile 13 Şubatta Erzincan Ovası'na indik ve akşama doğru Erzincan'ı işgal ettik; karşıkoyma, pek azdı. 14 Şubatta Kolordu Karargâhı da Erzincan'da yerleşti.

Ermeni Kıyıcılıkları'nı bizzat gördük; Erzincan'daki Rus Subayı da gördüklerini yazdı; birçok fotoğraf ve raporlar — Belgeler Kitabı'nda — tutanak biçiminde yazıldı. Birçok güzel yapılar, kışlalar yakılmıştı. Bazılarının içlerine insan doldurularak ateşe vermişler. İçi ceset dolu kuyular çoktu. Bu dokunaklı görünüşler, Erzurum ve çevresinde de ne kıyıcılıklar geçtiğini de, bize gösteriyordu.

Taşıt araçları, Kolordu'nun yiyeceğini taşımaya yetmiyordu. Menzil kurulması da imkânsızdı. Kış ise, bütün ağırlığı ile hüküm sürüyordu. Her türlü yokluk ve güçlüklerle katlanmak, zarurî idi. Ufak bir Müfreze ile olsun, Erzurum'un yardımına yetişmeği uygun buldum.

Müfrezemiz, 22 Şubatta Mamahatun'u işgal etti. Burada sağ kalan kimse bulunmadı. Bütün ahâlisi büyük bir çukura doldurularak öldürülmüştü; her taraf da yanıyordu. Bunları, gözümle gördüm. 25 Şubatta bir Keşif Kolumuzla Aşkale işgal edildi. Müfrezemiz, 26 Şubatta Yeniköy'ü işgal etti. Burada bulunan bir miktar yiyecek, yürüyüşlerimizi çabuklaştırdı. 2 Martta, Karabyık Hanları işgal olundu. Burada iki yüz ton kadar yiyecek ve bir miktar et konservesi (Rus Menzil Teskilâtı'ndan kalmış olarak) [s. 3] bulunduğundan, 9. Tümeni, Kolordu Avcı Taburu'nu buna dayanarak Erzurum'a doğru yürüttüm. Karargâhım ile Yeniköy'e geldim. Buradan (13 yaşındaki bir Ermeni izcisi casusluk için gelmişken Kavurmaçukuru'nda yakalanarak bana getirildiğinden, onunla) Erzurum'daki Ermeniler'e (7 Mart 1918 de) bir Mektup yazdım :

Ruslar'la Barış yapıldığını; Ruslar yurdumuzu yine bize bıraktıklarından, karşıkoymalarını; ve yollarda görülen kırğınların pek korkunç olduğunu; buna engel olmalarını insanlık adına kendilerinden rica ettim. İşbu Mektubu, Ermeni Kumandanları'ndan (Albay) Morel almış; Erzurum'da birlikte bulunan Topçu Alay Kumandanı (Yarbay) Twerdo - Khlebof'a da bildirmiş ve bunun yazdığı Tarihçe'de anlatılmıştır.

10 Martta hazırlığımız bitti. Kolordu Karargâhı'nı Alacaköyü'nde kurdum. Bayburd'u (20 Şubat 1918 günü) işgal eden kuvvetten İkinci Kolordu'dan da bir Piyade ve bir Süvari Alayı — Bölük kuvvetinde —, bir Avcı Taburu emrime verildi. Ordu Kumandanı Vehib Paşa, Erzurum müstahkem mevki olduğundan, eldeki kuvveti zayıf buluyor; bir keşif taarruzu yapılarak ve İkinci Kafkas Kolordusu'nun da gelmesi ile, Ordu'ca taarruzu arzu ediyordu. Bunu, duruma uygun bulmamıştım. Çünkü, geçtiğim yerlerde, hayat kalmadığını görüyordum. Karargâh'ımın bulunduğu Alacaköyü'nde, cenazeler, insanın aklını oynatacak bir halde idi : Bütün çocuklar süngülenmiş; yaşlılar ve kadınlar samanlıklara doldurulup yakılmış, gençler baltalarla parçalanmıştı; çivilere asılmış ciğer ve kalpler görülmüyordu. Bütün bu acıklı görünüşler, Erzurum'a atılmaya ve oradaki zavalılara yardıma bizi mahkûm etmişti.

Ermeniler, (Erzurum'daki) Müstahkem Hat dışında, geniş bir çizgi üzerinde Ilıca'nın kuzey ve güneyinde bütün Ova köylerini işgal etmişlerdi. Ben de bunları, geniş bir cepheye işgal ederek, kuvveti şose boyunca düzenleyip, Ilıca - Gez - Erzurum istikametinde [s. 4] taarruz emrini verdim. 11 Mart (1918 Pazartesi) sabahleyin karanlıkta yürüyüş başladı; kısa bir çarpışma ile Ilıca ele geçirildi; Gez'de, akşama kadar direnme gördük, fakat bunlar da bozularak telörgüleri gerilerine atıldı. Bir gece hücumuyla telörgüleri kesilerek, siperler ele geçirildi. Ermeniler, Erzurum şehrinin çevresindeki koruyuculu hatta çekildiler. Karasu'nun kuzeyinde akşama değin, oyalama savaşı oldu. Bizim sağ kanatta Haydari - Boğazı'nda da Ermeniler, yaman durumda bozuldu. Akşamüstü Erzurum'da birçok yangınlar başladı. Gece, Birlikler Erzurum'a yaklaşarak, tan atarken bir hücum yapıldı; ve öğleden önce saat 5 te şehir işgal olundu. Ermeniler'in çekilmesini sağlamak ve yangınların söndürülmesine engel olmak için, birtakım fedâî çeteler, şuraya - buraya gizlenmiş; ansızın, şuna - buna ateş ederek, yine de kandökmeden geri kalmıyorlardı.

Öğleden sonra (12 Mart 1918 Salı günü) Kolordu Karargâhı'nı Erzurum'a getirdim. Hasankale'ye doğru Süvari Alayı ile de (Ermenileri) takibe başlattım. Erzurum Savaşı'nda bizim umumî kuvvetlerimiz beş bin, Ermeniler'in ise altı bin kadardı. Ermeniler'in Erzurum Muharebeleri'nde beşyüz telefâtı olduğu sanılıyor; birliklerimizden şehid ve yaralı yüzelli kadardı. Erzurum'da, bir Rus Topçu Alayı Subaylar Heyeti -38 kadar Subay- görüldü. Bunlar, Ermeniler ile birlikte vuruşmaya katılmışlar; baskı altında zorla savaşa sokulduklarını, çok üzülerek anlattılar ve Ermeniler'in kıyıcılığını esasen görmüşler; bu sırada da bizimle birlikte gördüler.

Erzurum'da öyle acıklı manzaralar gördük ki, insanı insanlıktan iğrendiriyordu : Halk, gözyaşları ile şuraya - buraya koşup kimi oğlunu, kimi babasını, kimi karısını süngülenmiş veya yakılmış buluyor, [s. 5] saçlarını yoluyordu. Birçok sokaklarda, hiç hayat görünmüyordu : Yerlerde çocuk, kadın, yaşlı kanlar içinde yatıyordu. Yalnız son gece (11 - 12 Mart 1918 de) üç bin Müslüman kestiklerini, iyice öğünerek Ermeniler, Ruslar'a da anlatmışlar; bunu, Yarbay Twerdo - Khlebof Rapor'unda ("Hâtıra"sında) neşretmiştir. Demiryolu İstasyonu'nda, sanki bir mezarlık ölülerini dışarıya fırlatmıştı. Cenazeler arasından geçerek, bu kıyıcılıkları gördük. Hele (Re-

gul Beyin Konağı başta olmak üzere), içerisine insanları doldurup birlikte yaktıkları karşılıklı binalar, insanı titretiyordu.

13 Mart'da Süvarimiz Hasankale'yi işgal etti. Orada da sayısız kıyımlar yapılmış; hele yolboyundaki köylerde, birazcık şenlik ve hayat bile bırakılmamış. 16 Mart'da Süvari Alayı Horasan'ı işgal etti. Burada, İstasyon'a doldurulup yakılmış birçok köylü ile tutsak askerlerimiz haber verildi. Ruslar'ın (Türkler'den) aldığı esirler, buralarda (şose ve dekovil boyunca) çalıştırılmış.

23 Mart'da birliklerimiz, (1878 de kesilen) eski sınıra dayandı. Ermeniler'den ancak, tahrip yapan ikiyüz kişilik bir çete ile temas vardı. Oltu yönüne, emrime verilen İkinci Kafkas Kolordusu'nun Alayı'nı göndermişim. O da, 17 Mart'da Narmân'ı (bu ilçenin merkezi) Id'i işgal ile, sınıra vardığını bildirdi. (Bu arada, kasabalarından ve köylerinden Ermeniler'in azlık olan ahalisi ile çetelerini kovan Oltu Sancak Merkezi Türkleri, yerli bir idare kurmuşken, 5. Tümen Kumandanı Yarbay Mürsel Bey'in sınırı aşarak Oltu'ya girdiği 25 Mart 1918 günü, ulu bayram ve şenlikler yaptı).

2. Üç Sancak'taki Hareketler :

(3 Mart 1918 de imzalanan) Brest - Litovsk Muahedesi'ne göre (Bolşevik) Ruslar, (13 Temmuz 1878 de "savaş tazminatı" yerine koparılan Kars, Ardahan - Oltu, Şenkaya ve Olur dahil - ve Batum - Artvin dahil - Sancaklarımızdan ibaret) Üç - Sancak bölgesini Osmanlılar'a geri verdiklerinden, Sarıkamış'ın işgali emrini aldım. Kolordu'mun her iki (9. ve 36.) Tümen'i de hazır. 3 Nisan'da harekete başladık; iki gün çarpışma oldu. 5 Nisan'da Sarıkamış'ı [s. 6] işgal ettik. Aynı günde karargâh'ın, Sarıkamış'ta kuruldu. Çarşı ve anbarlar ve birtakım yapılar, yanıyor; (koca kasabada) bir Rus ailesinden başka tek bir kimse yoktu. Ermeni Birlikleri, Yeni - Selim çevresine çekilmişti. Birlikleri, bunlarla karşılaşınca değin ileri sürdüm.

İleri birliklerimizle 7 Nisan'da. Ermeniler arasında savaş oldu. Ermenilerin Yeni - Selim bölgesinde kuvvetli oldukları ve kat'i muharebe verecekleri keşfolundu. Bugün, (Ali İhsan Sabis Paşa kumandasındaki) 4. Kolordu'nun da (6 Nisan 1918

de) Van'ı işgal ettiği haberi geldi. 8 Nisan'da Kağızman'ı işgal eden bir müfrezemiz, İslâm ahaliden dört yüz kişinin sokaklarda öldürüldüğünü; bu cinayetin yapılması için : —“Artık kardeş olduk, silâhlarımızı veriniz; birbirimize bir kötülük yapmıyacağız” diyerek, silâhları topladıktan sonra kırgın'a başlamış olduklarını bildirdi (bu arada, 1893 doğumlu ve eşsiz değerinde çok kudretli bir şâir olan Kağızmanlı Hâfız Receb Hifzî de, Çarşı Mahallesiindeki Mahbushane'ye doldurulup süngü ile şehid edilen yüzlerce Türk arasında, iki süngü yarası başından ve bir süngü yarası da göğsünden alarak ölüm halindeyken dize çöküp —“Allah, Allah” diye zikretmekte iken 8 Nisan'da görülüp bir eve götürülmüşse de, ertesi gün gece vakti şehid olmuştur).

9 Nisan'da Yeni-Selim bölgesinde Ermeniler sağ ve sol kanatlarımıza karşı saldırdılsa da, 10 Nisan'da yine eski yerlerine çekilmeye mecbur oldular. 14 Nisan'da Batum, 37. ve 10. Tümenler tarafından işgal olundu. 19 Nisan'da Yeni-Selim bölgesine taarruza başladık. İkinci Kafkas Kolordusu'nun bir Tümen'i de katıldı. Ermeniler'in sağ kanadı, geri çekildi; fakat solkanatları güçlü olduğundan, bir gece yürüyüşü ile solkanattaki 9. Tümen'i sağkanada alarak 36. Tümen'i takviye ettim; ikinci Kolordu'nun 2. Tümen'i de geldi, solkanattaki boşluğu doldurdu. 22 Nisan'da her iki Kolordu, dört Tümen ile taarruza başladık; Ermeniler, iki saat bile dayanmadılar, Kars'a çekilmeğe başladılar. [s. 7] 23 Nisan'da Ermeniler'den bir Hey'et, Mütareke teklifine geldi.

24 Nisan'da da Mâverâyi Kafkas Hükümeti (Trabzon Konferansı sonunda, Türk Hey'eti Sekreteri Merzifonlu İsmail Hâmi Danışmend'in vapur ile Batum'a dönmekte olan Ermeni Hey'eti'nden Hatisyan ile Aharonyan'ı Brest-Litovsk Muahedesini kabule ikna ettiğinden, bunların telsizle Tiflis'e verdiği şifre telgraf üzerine) Üç-Sancağı boşaltmayı kabul ettiklerinden; Kars'ın iki kilometre yakınında durma emri geldi. (Mütareke'ye göre Kars'ı teslim etmek için) Ermeni Murahhasları geldiler, gittiler; kat'i karar için beni ileri hatta çağdırdılar. Otomobil ile gittim; fakat, Kars Kalesi'nden topçu ateşi ile karşılandım; büyük tehlike atlattık. Ermeniler, akşama kadar topçu ateşine devam ettiler. Kolordum, bütünüyle Kars'ı saracaktı. Bunu Ermeni Murahhasları'na anlattım. “Kars'ı boşaltmakta olduklarını ve çevirme hareketlerinin yapılmamasını; ve bugün Batı Cephesi'nden çekileceklerini” bildirdiler; ve “takip etmemekliğimi rica” ettiler. Kabul ettim.

Karşılık olarak, şunu rica ettim : Kars'ta (Ruslar'dan kalma) birçok esir askerimiz olduğunu işittik; bunlara bir felâket erişmemesini, hasseten rica ettim (şehrin yerli Türk halkı, 1914 te savaş başlarken Ermeniler'in bir haftada hanlar'da ve yollarda 75 yolcu köylüyü şehid etmesi üzerine, Müstahkem Mevki Kumandanı Volga-Almanları soyundan Von dem Baum adlı bir zâtin emri ve Kazanlı Türk soyundan bir-iki Çarlık Subayının teşvik ve yardımı ile, anayol boyundan uzak ve sapa köylere göçüp gittiklerinden, 1914 Ekim sonundan beri şehirde yerli Türk yoktu ve bunların evlerini Ermeniler işgal etmişti).

Ne yazık ki, benim, Ermeni Birlikleri'ni Kars'a kapamak hareketinden ve takibinden vazgeçmek gibi yüce büyüklük göstermeme karşılık, Ermeniler, Kars'ı her tarafta yakmakta ve zavalh esirlerimizi İstasyon'da öldürmek gibi vahşilikten kendilerini alamamışlar. 25 Nisan (1918 Perşembe) akşamı Kars'ı işgal ettik. 26 Nisan'da bizzat Kars'ı dolaştım : Her taraf yanıyor; İstasyon'da yüz kadar (asker) esirimiz, cefa ile öldürülmüş. Ayrıca, (Kaleensesi'ndeki) Kars Müstahkem Mevki Kumandanlığı Dairesi'nin yirmi metre kadar batısındaki (küçük barajda) çağlayan yerinde İslâm ahaliden elli kadar da, Kars çayı'na atılmış ceset bulduk.

29 Nisan'da (1877 den önceki Türk hududu geçen) Arpaçayı sınırına kadar ileri hareket emrini aldım. 30 Nisan'da Müfrezelerimiz, sınıra vardı. 30 Nisan'da ben de Karargâhı'mı Haciveli'ye götürdüm. 3 Mayıs'da hazır bulunmak hakkında emir aldım. 4 Mayıs'ta Karargâhı'mı Başgedikler İstasyonu'na naklettim; Birliklerimi de toplu bir durumda bulundurdum. 8 Mayıs'da : “Bir Tümen'imizin Tebriz'e doğru güneye hareket edeceği; Ermeniler engel olmayacaklardır. Eğer mukabele [s. 8] ederlerse, Arpaçayı'ni geçerek zorla kabul ettirileceği”, Kars'ta bulunan Gurup Kumandanlığı'ndan bildirildi. —Ordu Karargâhı, Erzurum'dan sonraki hareketlerde (Mâverâyi Kafkas Hükümeti Murahhasları ile yeni barış görüşmeleri yapmak üzere Vahib Paşa ile birlikte) Batum'a gitmiş olduğundan; ikiser Tümenli olan Birinci ve İkinci Kafkas Kolorduları'na Gurup denilmesi ve kıdemli bulunan İkinci Kafkas Kolordusu Kumandanı (Harputlu Yakup) Şevki Paşa kumandasına verilmişti—. Karargâhımı Kızılçakçak'a (şimdi : Akyaka) naklettim (21 Nisan 1918 gecesine kadar Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak varlığını ilân eden Mâverâyi Kafkas Hükümeti, 22 Nisan 1918 günü Meclis Kararı ile kurulan “Mâverâyi Kaf-

kas Federatif Cumhuriyeti'nin, mutlak istiklâlini ilân ederek; Cumhurbaşkanlığı'na da, Gürcü Menşevik Geçekuri'nin yerine, Trabzon Konferansına gelen Murahhasların Başkanı Gürcü Akaki Çhengeli seçildi. Rusya'nın tâbii iken, 22 Nisan 1918 den önce onun imzaladığı Brest-Litovsk Muahedesini tanımayan Gürcü ve Ermeniler, Uç-Sancağı'mızın kurtuluşu için kandökülmesine sebep oldukları gibi, Çarlığın eline 1827 de geçen Sürmeli Sancağı —Tuzluca, İğdır ve Aralık ilçeleri bölgesi— ile, 1829 da "savaş tazminatı" yerine Ruslar'a bırakılan Ahıska Sancağı —Ahılkelek - Azgur ve Hirtis ile Altınkale/Koblyan dahil— bölgesinin çokluk olan Türkleri de, Anayurdumuza katılmak istemişlerdi. Bu yüzden, Batum Muahedesi görüşmelerinde Başmurahtımız Vehib Paşa, Gürcüler'e Ahıska'nın; Ermeniler'e de Sürmeli'nin Türkiye'ye geçme hakkını kabul ettirdi. Bu arada Ermeniler, İngilizler'e karşı yürüyecek Türk Ordusu'nun, Gümrü - Culfa - Tebriz demiryolu'ndan serbestçe faydalanmasını da, Batum Konferansı'nda kabul etti).

3. Arpaçayı Doğusundaki Harekât :

İngilizler'in İran'ı istilâ ettikleri ve (Bakû Petrollerini ele geçirmek üzere ilerleyip) Müfrezeleri'nin Tebriz'e kadar gelmesi, Güney Harekâtı'mıza yolaçtığı, Ordu'dan bildirildi. Ermeniler (Batum'da imzaladıkları) Barış'ı kabul etmedikleri gibi, (Tebriz'e gidecek Birliğimizin yapacağı harekâta da müsaade etmediklerinden, Gümrü'nün (şimdi : Leninakan) zaptedilmesi için emir geldi.

15 Mayıs'da her iki Kolordu Arpaçayı'mı geçtik. Kolordu, Gümrü'nün güney ve doğusunu kuşattı. Akşama değin cepheye İkinci Kolordu Birlikleri, (Müstahkem bir yer olan) Gümrü'nün dayanması ile karşılaştı; akşamüstü de Gümrü, teslim oldu. Buranın ahalisi, iyi davrandılar : Tahribat yapmadılar ve kaçmadılar. Ordumuzun Subayları ile Erlerini gördükten sonra da, hayretlere düştüler; meğer kendilerine Ermeni Çeteleri, Türk Ordusu'nu çok kötü anlatmış : İlkçağ giyimli, yatağan bıçaklı demişler. Halk, Ermeni Ordusu'ndan gördükleri kötülüklerden kurtulduğunu ve Türk Ordusu'nun yüce büyük-

lüğüne sükranlarını ödüyordu. Yakın köyler de karşı koymadı ve herkes yerli yerinde kaldı (1).

20 Mayıs'da Karargâhı'mı, Gümrü kasabasının iki kilometre kadar güneyindeki Kışlalar'a götürdüm. Ermeniler, (Tebriz'e yapacağımız) Güney hareketleri'ne karşı koyuyorlardı. 22 Mayıs'da Serderabad (şimdi : Oktemberyan) bölgesindeki Müfrezemiz, biraz çekilmeğe de mecbur oldu.

24 Mayıs'da Ordu [s. 9] Kumandanı Vehib ve Gurup Kumandanı Şevki Paşalar, Gümrü'ye geldiler. Ermeni Kolordu Kumandanı (1916 Ağustos'unda koruduğu Bitlis'i 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın hücumu karşısında bırakan Çarlığın Generali Ermeni Nazarbekyan) Nazarbekof da bir Ermeni Generali ile gelecek, müzakere edeceklermiş. Fakat, Ermeni Generalleri gelmediler. Mesele, Tebriz yönüne ve (Azerbaycan Türkleri'nin "Batum Antlaşması"na göre Türkiye'den yardım dileği üzerine) Gence yönüne kuvvet gönderilmesi için, Ermeniler'in karşı koymaması imiş (I. Cihan Savaşı'nda Türkiye'nin müttefiki olan ağgözlü Almanlar, bu sırada manganez başta olmak üzere, Gürcistan madenlerine konmak için, Gürcüleri himayesine alıyor ve Türkiye'nin Kars - Tiflis demiryolundan Gence ile Bakü'ya asker göndermesine resmen engel oluyordu. Bu yüzden, Gümrü - Karakilise - Dilican - Akıstafa/Kazak şosesinden Gence'ye gitme mecburiyeti doğuyordu. Fakat, gelen olmadığın müzakere de olmadı ve aksine, 25 Mayıs'da Ermeniler, benim Kolordu'ma bile saldırdılar. Ordu, Ermeni Ordusu'na taarruz emrini verdi.

26 Mayıs'da, Ermeniler'in güçlü bulunduğu Karakilise (şimdi : Kirovakan) bölgesinde İkinci Kolordu'nun 11. Tümeni'ni muvaffak olamadı; dört kilometre kadar geri çekildi. Çekilirken, bilhassa Hacıkara köyünde kadın ve köylüler, geçen Erlerimizi baltalarla parçalamışlardır. Karakilise'nin zaptı için Kolordu'mdan bir Tümen'le gidip Onbirinci Tümen'i de emirime almahğımı, Gurup emretti. Solkanadımda bulunan Doku-

(1) Gümrü Ermenileri'nin, Türkiye'den kaçıp gelen kaatil ve âsi "Kaktagan" (Göçmen) Ermeniler'e söğerek ve onları hor görerek —" Sizler, Türklerin silâhsız ve çoluk - çocuk takımını kırıp, kan dökünüz. Sizin bu günahsızlarınızın cezasını bizler de çekeceğiz" dedikleri; hattâ Gümrülü Ermeni kadınlarının umumî çeşmelerde Kaktagan kadımlarına su bile vermediği, yaygın olarak bilinir.

zuncu Tümeni, henüz karla örtülü bulunan Maymak dağları'ndan gönderdim; ben de (Penbek'teki Hamamlı) Amamlı doğusunda Saral (şimdi : Spitak) yanındaki Onbirinci Tümen katına geldim. Gösteriş taarruzları ile Ermeni Kolordusu'nun dikkatini cepheye çevirttirerek, 28 Mayıs'da 9. Tümen ile ricat hatlarına düşüldü. Ermeni Kolordusu panik yaptı (Karakilise elimize geçti).

Fakat, 27 Mayıs'da Ermeniler, Serdarabad bölgesinde bizim Müfreze'yi tarda muvaffak olmuşlar; Müfrezemiz, (kuzeydeki) Alagöz (dağı) sırtlarına çekilmişti. Bunun için, 9. Tümen'i derhal —yorgunluğuna rağmen—, 28 Mayıs akşam Karakilise batısına Kışlakköyü yanına çektim. Ben de Gümrü'ye döndüm. 29 sabahı, üzücü haberler geldi : Gümrü ile güney yönündeki köyler ahalisi, Şirvancık ve Mahmudlu (köyleri) yanlarında ellerinde silâh, dağlara çıkmışlar; ne kadar anbarlarımız varsa basmışlar, muhafızlarını öldürmüşler. Bunlardan tek - tük kaçabilenler, [s. 10] bu haberi verdi. Sağkanadın yardımına gönderdiğim Müfreze'nin savaşım, Gümrü'den ben bile görüyordum. Birtakım Ermeni Çeteleri, Müfreze'nin gerilerine geçerek, esasen silâhları saklı bulunan halkı ayaklandırıp, anbarlarımızı yağmalayıp, muhafızlarını öldürmüşler.

Kolordum, (22 Nisan 1918 de Tiflis'te kurulan Mâverâyî Kafkas Federatif Cumhuriyeti'nden 26 Mayıs'da Gürcüler'in ayrılmasından sonra, 28 Mayıs 1918 de Müstakil Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri'nin de ilânı üzerine "Ermenistan Cumhuriyeti" Başkenti olacak) Erivan (şimdi : Erevan) ile, (Ermeni Başkilisesinin bulunduğu Katolikosluk makamı Üçkilise) Eçmiyadzin'i işgal için, toplandı. Karşımızdaki kuvvet, bizi yürüyüş hızından bile alkoyacak bir halde değildi. Ana gövdesi (28 Mayıs 1918 günü) Karakilise'de perişan olmuş iken, çete savaşları ile varlıklarını yoketmeye çalışan Ermeni milletine, Türklüğün şânından olan "mağlûba acımak" töresine uyararak, hareketleri durdurdum. (Tiflis'ten Batum'a koşan ve Ermeni Cumhurbaşkanı olacak. H. Kaçaznuni ile Dışişleri Bakanı olacak A. Hatisyan'ın "Batum Konferansı"nda 10 bin Km.² lik yeri "Ermenistan Cumhuriyeti"ne bırakan Türk tekliflerini kabul ile, yola gelmeleri üzerine), 1 Haziran'da Ermeniler'le Barış emri geldi.

4. Barış'tan Sonra :

4 Haziran'da, (1914 Kasım'ında Türkiye sınırları Rus Ordusu yanında aşan ve Ağrı ile Van bölgelerinde silâhsız Türk köylülerini kırıp soyan "İkinci Ermeni Gönüllü İntikam Alayı" Kumandanı başcellâd İğdırlı Dro ile, Erzurumlu cânilerbaşı Antranik'in kışkırttığı) 30 kadar Ermeni, Eçmiyazın yönündeki Sıçanlı'da, Birliklerimize 1300 metre uzaktan ateş ettiler. Karşılık görünce, kaçtılar.

8 Haziranda, İkinci Kafkas Kolordusu'nun 5. Tümen'i, Celâloğlu (şimdi;Stepanavan)dan Gence'ye gitmeye başladı. 11 Haziranda emir aldım. Buna göre, İran'a geçecek birliklerimize karşı konulmaması için, bütün Cephe'de Ermeni Kumandanları'na haber verildi. Ben de, Ermeni Kolordusu Kumandanı Nazarbekof'la yazışmaya başladım. 12 Haziran'da, (Van'dan ilerliyen Ali İhsan Sabis Paşa kumandasındaki) Dördüncü Kolordu'nun Khoy'u işgal etmiş bulunduğu ve bir Süvari Bölüğü'nün de Tebriz'e girdiği, bildirildi. Dilman bölgesinde Ermeniler varmış; barışa yanaşmıyorlarmış.

13 Haziranda, (İğdırlı Dro'nun idaresindeki) Alagöz dağı yönünden kırk kadar Ermeni piyadesi, cepheden ateş açtı; kırk kadar süvarisi de oradaki [s. 11] Müfreze'mizi kuzeyden çevirmeye başladıysa da, uzaklaştırıldı. Halbuki, Cephe'deki Görüşme Memurları, "yarın Culfa'ya tirenlerimizin serbest işleyebileceklerini ve 15 Haziran'da Ermeniler'in büsbütün yeni sınıra çekileceklerini; çarpışma yapanların (1880 yıllarında Eleşgirt ve Bayazıt'tan Ruslar'ın getirterek, Arpaçayı sağındaki Digor'un 22 köyüne yerleştirdikleri, Nisan 1918 sonunda Digor bölgesinin kurtuluşu üzerine, Ermeni kirvelerine uyararak Arpaçayı sağındaki Talın kesimine kaçan) Yezidiler olması ihtimali"ni söylediler (3 Haziran 1918 de Ermeni Murahhasları ile Batum'da imzaladığımız "Türkiye - Ermenistan Muahedesi" ile, 10 bin kilometre kare içindeki "Ermenistan Cumhuriyeti"nin istiklâlini, ilk defa Türkiye tanıdı ve "Penbek/Hamamlı - Karakilise, Gümrü, - Erivan Şosesi boyu, Serdarabad Ovası, Eçmiyadzin'in batı kesimi, Karakilise - Uluhanlı demir-

yolu Türkiye'ye" bırakılmıştı. Gökçegöl'ün doğu kıyıları ile Nahçıvan bölgesi Azerbaycan Cumhuriyeti'ne aitti. Sonra, Penbek - Karakilise Ermeniler'e bırakılıp Türkiye sınırı : Gümrü kuzeydoğusundaki Caçur İstasyonundan Alagez dağı tepesine ve oradan Üçkilise/Eçmiyadzin'e iniyordu. Rusça 1906 "Erivan İli Nüfus İstatistikleri" ve Türklerin 1918 de Arpaçayı so-lundaki çokluk durumu da, bu sınırın böylece kesilmesini gerektiriyordu).

Gümrü'de Barış Görüşmeleri'nin teferruatını kararlaştırmak üzere, her iki taraftan birer Hey'et tayin olundu. Ben, Osmanlı Hey'eti Başkanı idim. Ermeni Hey'eti de, 16 Haziranda geldi. (Batumdaki) Barış Maddeleri gereğince, (Uluhanlı - Revan sapağı dışındaki) Culfa'ya kadarki demiryolu boyu, Osmanlılar'a bırakılmıştı. Bu hususun kararlaştırılmasına rağmen, 24 Haziranda Kamerli (şimdi; Artasat) İstasyonu'na gitmekte olan bir Süvari Bölüğü'müzü Ağamzalu, İmanşalu ve Koyluhisar Ermeni köylüleri, her taraftan ateş altına aldılar. 17 şehid ile 5 yaralı verdik; 46 at öldü. Ermeni Çeteleri, Bölüğün bütün eşyasını yağmaladı. İşbu Ermeni Çeteleri'nin, Nahçıvan bölgesinde kırgımlar yapmakta bulunan (Erzurumlu) Antranik'e ait olduğu sanıldı.

Antranik'in alçaklığı hakkında, Ermeni Komisyonu ile Erivan'daki Kolordu Kumandanı Nazarbekof, çok üzülererek beyanda bulundular — Belgeler Kitabı sonundaki imzaları ile —. Gümrü'deki Ermeni ahâlisi de, Taşnakşiyun Komiteleri'nin Ermeni milletini felâketlere sürüklediğini, yanayakıla anlatıyorlardı. Vak'a, Ermeni başkendi olan Erivan'ın yanbaşımda olmasına rağmen, bu vak'ayı ben de üstüme bildirirken, Ermeni Hükümeti'ni bu işte suçsuz gösterdim. Buna göre, yeni başlayan dostluğun, devam ettirilmesine muvaffak oldum. Ermeniler için ölüm - kalım meselesi olan bu sıkışık zamanlarda ne fayda beklediklerini anhyamadığım Ermeni Komiteleri, yine uslu durmuyordu. Meselâ, 4 Temmuzda öğleden sonra saat ikide, 200 kadar Ermeni eşkıyası Serdarabad bölgesinde Eçmiyadzin güneyinde Keçerli'deki Piyade Bölüğü'müze taarruz

ettiyse de, karşılık görünce Eçmiyadzin'e doğru kaçtılar. [s. 12] 8 Temmuzda, Güney'e giden Onbirinci Tümen'in yürüyüşüne, Eçmiyadzin güneyinde 500 kadar Ermeni karşıkoymaya kalktılarsa da, uzaklaştırıldılar.

Bu vak'alara rağmen, belli edilen sınır çizgisinin öte yanına asla geçilmemesi için, Birlikler'e keskin emirler verdik. Ermeniler, pek korkulu bir teşebbüste daha bulundular. O da, Onbirinci Tümen'e bile Ağamzalu, Bacalu ve Haratlu köylüleri ateş açtı ve hattâ saldırmaya bile kalktı. Kuvvetleri 500 yaya ve 150 ath idi. Halbuki Erivan'a ve Eçmiyadzin'e hâkim olan benim Kolordum'dan vazgeçilsin, bu Tümen bile Erivan'ı işgal ile, Ermeni varlığına son verebilirdi. Böyle bir tarih vak'asını engelleyen mesele, bütün Subaylar'a ve Erilere gereği gibi anlatılmıştı ki, "Ermeni Hükümeti'nin varlığı, millî menfaatlerimiz için icabıdır. Ermeni Hükümeti ile Barış imzalanması, şimdiye değin canlarını ve zenginliklerini Komitecilikle kazanan Antranik ile benzerlerinin işine gelmediğinden, vak'a çıkarmadan geri durmuyorlar. Çizilen sınır, hiçbir suretle geçilmiyecektir." Komisyon'ca, Protokol'a göre (Gümrü'de) çizilen işbu sınır krokisi, bütün Birliklere dağıtılmıştı.

31 Temmuzda, Dördüncü Kolordu Rumiye'yi (şimdi : Rizaiyye) işgal etmiş. 1 Ağustosta Kolordular'ın düzen ve cephelelerinde değişiklikler yapıldı. Önceleri benim emrimde, 9. Tümen ile 36. Tümen vardı. 15. Tümen de, Romanya'dan Gümrü'ye geldi; emrime girmişti. İkinci Kafkas Kolordusu'ndan 5. Tümen Gence'ye ve 11. Tümen de İran'a geçmişti. Yeni düzene göre, 15. Tümen ile 36. Tümen de ikinci Kafkas Kolordusu olarak, Gümrü çevresinde kaldı. Benim emrimdeki Birinci Kafkas Kolordusu'na da, 9. ve 11. Tümenler verildi. 9. Tümen, Erivan güneyinden Nahçıvan bölgesine kadar, 11. Tümen de Tebriz'i işgal edecekti; [s. 13] Kolordum Karargâhı Nahçıvan'ı seçtim. 7 Ağustosta Nahçıvan'a geldim.

16 Ağustosta, emrime verilen 11. Tümen Kolbaşısı Tebriz'e vardı. Tebriz'e kadar mevcut olan demiryolunu da tamir ettirdik. Tebriz'de İngiliz kışkırtmalarının çokluğundan, un-

surlar arasında bir kötülük çıkabileceğini haber aldığım için, 2 Eylülde Karargâh'ımla Tebriz'e geldim. Buradaki Ermeniler'i, ağırbaşlı ve iş - güçleriyle uğraşıyor buldum. Karşılığında benden ve Birliklerimden gereken saygıyı gördüler.

5 Eylülde, Tebriz'in üç günlük mesafesine değin yaklaşılarak Tebriz'i tehdit eden İngiliz Müfrezesi'ne taarruzla, geri çekilmeye mecbur ettik; ve bir - iki yerde karşı koymak isteyen bir Müfrezeyi, Miyane doğusundaki Kaplankûh sıradağlarından da doğuya attık. İran içindeki harekâtı burada durdurdum. Almanlar'm ısrarı ile Ordu, Kazvin'in zabtını ve sonra Tahran'ın tehdidini istiyordu. Fakat, maddî imkânı olmadığını anlattım; hoşça gitmemekle birlikte, mutalealarımı kabul ettiler. 15 Eylül'de Bakûnun (kozmpolit Rus - Ermeni "Şehir Sovyeti" elinden) zabtı haberini aldık.

22 Ekim'de İran'ın boşaltılması emri geldi. Ben de, Karargâh'ımı yeniden Nahçıvan'a götürmek üzere, Tebriz'den ayrıldım.

31 Ekim'de aldığım emirde, "Birinci Kafkas Kolordusu Karargâhı lâğvedildiği ve Karargâhın da İstanbul'a gideceği", bildirildi. Bugün aldığımız Ajans da bize. (30 Ekim 1918 de Mondros'ta) kabul ettiğimiz Mütâreke Şartları'm bildirdi. Ben, Karargâh'ımla Batum üzerinden 28 Kasım 1918 de İstanbul'a geldim ve Tekirdağ'ında — Merkez Rodosto'da — bulunan 14. Kolordu Kumandanlığı'na tayin olundum.

Dokuzuncu Ordu'nun lâğvı ve Şevki Paşa'nın İngilizler tarafından İstanbul'a getirilmesi ısrarı üzerine, bu çevreyi [s. 14] bilip tanımama ve Ermeniler'ce de bilinmeme göre, adı Onbeşinci Kolordu'ya çevrilen eski Birliklerime yine Kumandan olarak tayin olundum ve 3 Mayıs 1919 da Erzurum'a gelerek, Kumanda'yı üzerime aldım.

Sürüp gelen bu beş ay içinde, Sınırın öte tarafından (Mütâreke'ye göre bırakılan Kars ili topraklarından) kaçıp gelenlerden ve gerekse birçok zavallıların feryadından anladım ki : Ermeni milletinin iğrisinde kök tutmuş Çeteciler, (Türkler'i)

kesip, yakmakta yine devam ediyorlar; ve bunların bu cina-yetlerini tasvib ile, insanlığın gözlerine tersini göstermek için, her yanda fikirlerini yayan güçlü yayınları da vardır. Fakat, inancıma göre Komitecileri aralarından kovmadıkça ve siyasi entrikalardan uzaklaşmadıkça Ermeni milleti, ne kendisi ve ne de aralarında yaşayanlar rahat ve güvenlik görmeyecektir. Bundan dolayı, o milletin tanıdığım suçsuz kimselerine karşı da, acıaktan kendimi alamıyorum. Fakat, bir âdil elin, dünyanın o köşesinde de, saadetler uyandıracığım düşünmekle, gönlü rahat buluyorum.

Eski Birinci Kafkas Kolordu Kumandanı
Onbeşinci Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral
Kâzım KARABEKİR

—ooOoo—

تورکيا بويوک مەن مەجلیس حاکومى شەرق جەھەتى سى قوما ئىداللى
شەرقى

۳۳۵ و ۳۳۶ نەزىرى

قۇتاسىدا ۱۰۰۰ مەنە قارىتىلىپ ئىجرا ئولتۇرۇلدى

ئىبن ئابدۇل

ارمىنى مەظالىمى

قۇرغۇ

۳۳۷-۱-۱

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Şark Cephesi Kumandanlığı
X Şubesi

1919 VE 1920 YILLARINDA KAFKASYA'DA İSLAMLARA KARŞI YAPILDIĞI BELİREN

ERMENİ MEZALİMİ

—ooOoo—

Kars

1.1.1921

[s. 1]

1919 ve 1920 Yıllarında Ermeniler Tarafından Kars ve Erivan İleri'nde Yapılan Kırğınlar ve Mezâlim Üzerine Özet

Osmanlı Ordusu, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mütareke şartlarına uyararak, Umumi Harp'ten önceki Osmanlı-Rus Sınırları gerisine çekildiği sıradan başlanarak, sınır dışında himayesiz kalan İslâm ahâlisi de, yeniden Ermeni kırğınları ile zulümlerine uğramaya başladı. Osmanlı Ordusu'nun boşalttığı topraklarda çokluğu teşkil eden İslâm nüfusunun yok edilip bitirilmesine yürüyen bu kırğınlar ile zulümler : tohumluk istemek, sebepsiz vergiler salıp yüklemek ve silâhları toplamak gibi, en bayağı bahanelerle işlenmektedir. Zulüm gören İslâmlar'ın uğradıkları bu acıklı durumlar zinciri Avrupa'da, Amerika'da, kısacası her yerdeki Ermeni propagandacıları eliyle, hep İslâmlar tarafından yapılmış cinayetler biçiminde duyurulmakta ve İslâmlar'ın karşılaştıkları yıkım ve musibetlerden, zulüm ve kırğınlardan yine İslâmlar aleyhine binlerce bühân ve iftira vesileleri bulunmaktadır. Bu uydurma iftiralara açık bir cevap olmak üzere, "1919 Yılı Temmuz Ayı İçinde Kafkasya'da İslâmlar'a Karşı Yapıldığı Haber Almabilen ERMENİ MEZALİMİ", Osmanlı Genelkurmay Dairesince yayınlanmıştır.

İslâmlar için kanlı bir fecaat sahnesi teşkil eden 1878 sınıırı doğusundaki bölgeye Türk Ordusu 1920 yılında, yeniden

girdiği sırada, Ermeniler'in bıraktığı vahşet izlerini gözleriyle görmüş ve türlü hey'etler vasıtasıyla yapılan resmî incelemelerde, pek çok gerçekleri de öğrenmiştir.

Gözle görülenlere, sağ kalan yerli halkın anlattıklarına, belgelere ve delillere dayanarak bir Kitap halinde derlenip toplanan birtakım bilgiler, şimdiye kadar Ermeniler'in propaganda perdeleri arkasında gizlemeğe çalıştıkları, benzerleri görülmemiş pek acıklı tabloları, insanlığın görüşlerine sunacağından, bunların yayınlamp herkese duyurulması, bir insanlık vazifesi sayılmıştır. [s. 2]

İngilizler'in hile ve dolapları sonucu olarak, Kars (Millî -) Şûrâ Hükümeti 13 Nisan 1919 da (İngilizler'in Kars'ta Parlamento binasını ansızın basıp sararak, Hükümet erkânını yakalayıp Malta'ya sürmesiyle) idare mevkiini bıraktıktan üç gün sonra, Ermeni Generali Osebyan askerleriyle birlikte Kars'a girerek; Taşnak Ermeniler'den General Korganof, Hükümet makamına (Vâli olarak) geçti. Bundan bir hafta sonra da, Ermeni mezalimi yeniden başladı.

I. Kars ve Çevresinde Ermeni Mezâlîmi

a) Vaktiyle Millî - Şûrâ askerlerinden iken terhis edilen 100 İslâm, şehirden toplanarak, zulüm ve işkence ile yokedilmiştir.

b) Millî - Şûrâ Kurucuları'ndan : (Cihangiroğlu) İbrahim (Aydın), Hasan (Aydın), Aziz (Cihangiroğlu), (Orenburglu Tevhidüddin) Mamilof, (Digorlu Salâhoğlu) Musa Bey, Gümrülü (Halıcızâde) Yusuf (Arpaçay) Bey, (Karşlı Atamanoğlu) Muhlis Efendi ve Rus (Polonez) milletinden (Simon) Raçinski, (Rum Pavli) Çamışof, Kağızmanlı Ali (Rıza Ataman) Bey, Revanlı (İğdirlı ve Kars Vâlisi) Mehmed Bey, (Talınlı) Hüseyin (Han) Ağa ve (Akbalı) Ahmed (Karaçanta) Efendi bir gecede tutulup uzaklaştırıldıktan sonra; hepsinin evlerine elkonulup, eşyaları yağma edilmiştir.

c) Bir hafta içinde Furuncu Mustafa Ağa öldürülüp, eşyası yağmalanmış; ve Furuncu Mehmed oğlu Hasan'ın 700 Osmanlı altın lirası ile 2000 banknot lirası, Vâli - Muavini Çalkuşyan ile, Ceza Reisi tarafından hile ve korkutma sonunda gasbolunmuştur.

ç) Paşlı köyünden Molla - Mehmed, "Türkiye ile haberleşmede bulunuyormuş" iftirası ile, Kaleensesi'ne götürülerek,

sağ - sağ kafasının derisi yüzülmüş ve elleri kesilip yan taraflarında da cep yaparak, pek korkunç ve işkenceli bir biçimde öldürülmüştür.

d) 1919 Haziranında, Kars'a bağlı Hacihalil köyündeki Türkler'i, Sumbatoğlu Murat - Nazik 500 atlı ile kuşatarak : 8 000 koyun, 500 sığır ve 200 000 liralık nakit para ve değerli eşyalarını alarak, aile reislerinden 8 kişiyi de öldürmüşlerdir. (Sonra,) Küçükyusuf, Hacımaho (Verimli), Sanoköyü (Aslanızı) ve Ağadeve köylerine de hücum ederek; ahâlden otuz kişiyi kırıp, evlerini [s. 3] büsbütün yağma ile, 2 000 koyun ve sığırı aşırarak, Kars'a götürmüşlerdir. Bu cinayetler, General Osebyan ve Vâli Korganof'un buyruğu ile yapılmıştır.

1919 Aralık ve 1920 Ocak ile Şubat aylarında Ermeniler'in yaptıkları zulüm ve işkence ile kurgın, genişliği bakımından pek dikkate değer ve acıdırıcıdır. Bu olaylardan birtakımı, aşağıda anılmıştır.

e) General Osebyan'ın kumandasındaki asker birlikleri ve çete, Kars çevresinde bulunan : Karapınar, Çamurlu, Akkom (Akdere), Gölbaşı, Berdik (Alçılı), Aynalı, Kızılçakçak (Kayadibi) köylerine hücum ederek, yüzden çok suçsuz ve masum İslâmları öldürdükten sonra, 2 000 koyun, sığır ve 100 000 liralık halı, ev eşyası ve değerli eşyayı aşırılmışlardır. Ermeniler'in bu zulüm ve vahşiliğinden dolayı Kars yanlarını bırakarak Göle ile Çıldır çevresine kaçmaya mecbur kalan İslâm ahâlisinden, çoğu kadın ve çocuk olmak üzere, beşyüz kadar insan soğuktan donarak, telef olmuşlardır. Bu fâciaların tertipçileri de, Vâli Korganof ile Kumandan Osebyan'dır — Ermeni Mezâlîmi Belgeleri, Dosya : 1 —.

2 Ocak (1920) günü başlayarak Kars - Gümrü demiryolu üzerindeki Şahnalar köyüne hücum edilerek, zırlı vagonlardan top ateşleri yapılmış ve yalnız bu köyde, 500 den çok erkek, kadın ve çocuk pek acıklı biçimde şehid edilmiş olup, kaçabilen 200 kadar İslâm da, kar tipileri altında boğularak, Tanrının rahmetine kavuşmuştur.

f) Yine bu sıralarda, Kars Sancağı'na bağlı Digor Bucığı'ndan 38 köyü, Ermeniler bozup yakmış ve bu köylerden erkek, kadın ve çocuk olmak üzere, 14 620 İslâm'ı kırıp yokederek, bütün mallarını yağmalamışlardır. Bu gerçekler, anılan 38 köy halkından sağ olarak kaçıp kurtulan ve bugün geridönerek, Ermeni kaniçiliğine, [s. 4] Ermeni vahşiliğine açık

ve acıklı bir ibret levhası sayılan bu harabeler içinde gözyaşları dökerek, yeniden yuva kurmağa çalışan zavallıların yakma ve anlattıklarına ve yerinde yapılan araştırmalara dayanmaktadır. Bozulup yıkılan bu köylerin adları, aşağıdadır :

Digor, Pazarcık, Tarhan, Türkmenaşan (Kırdamı), Sor-kunlu, Alem, Magazbert (bugün de ıssızdır), Alaca, Türk - Söğütlüsü (Söğütlü), Bakran (Kilittaş), Komik (yine ıssızdır), Ayrandöken (ıssızdır), Yukarı - Aracık, Aşağı Aracık (ikisi de ıssızdır), Kızılmağara, Ketan (ikisi de ıssızdır), Karabağ, Çatak, Dolamaç (ıssızdır), Kesko (Sorguçkavaklı), Karakale, Horsun (ıssızdır), Kayakomu (ıssızdır), Pifik, Deliler, Yukarı - Karagüney, Aşağı - Karagüney, Abu - Şaban, Arpalı, Başköy, Tilik (ıssızdır), Halimcan (ıssızdır), Taşnik (Şenol) (ıssızdır), Yukarı - Çırık, Aşağı - Çırıklı (bugün : Çıyıklı), Halıkışlak, Hüseyinkendi, Kaleköyü (ikisi de ıssızdır).

II. Sarıkamış ve Buraya Bağlı Yerlerdeki Ermeni Mezâlîmi

a) Kars İslâm (Millî -) Şûrâ Hükümeti'nin düşmesinden bir müddet sonra Ermeniler'in Sarıkamış'a gelişinde, Kaymakam Varcabet Agop, önceleri Şûrâ Hükümeti hizmetinde Telefoncu olan yedi İslâm'ı, acıklı bir surette öldürmüştür.

b) Ermeniler, Sarıkamış'a varışlarının ikinci haftasında, Mescitli köyüne basım yaparak, Erivan Muhacirleri'nden Deriş Ağa ile, aile reislerinden 20 kişiyi öldürüp, köyü de topla bombarduman ederek, mallarını ve eşyasını aşırıldılar. Bu olayın ertesi günü, zâlimce saldırışı protesto eden Milletvekili ve Sarıkamış'ın Eski Kaymakam'ı Bekir (Sıdkı) Bey'in Hamamh köyünde bulunan evini ve bu köyü topla yıkarak, Bekir Bey'in akrabaları ve takımlarını kırarak, para ve eşyasını çekip aldılar.

c) 1920 yılı 1 Nisanından başlayarak, General Osebyan ve Vâli Korganof ile Alay Kumandanı Mirmanof'un emirleriyle, Osmanlı Muhaciri olan Ermenileri, Sarıkamış köylerine yerleştirmeye başladılar. Bundan sonra, Çete - Başı Sebo'nun, Mavzerist denilen atlı geteleri, başlarında çeteci Ermeni [s. 5] Şabo Murat Çavuş Nazik, Hacı - Bab ve Sarıkamış Jandarma Kumandanı Kör - Arşak Hayrabet olduğu halde, birer birer İslâm köylerini yağmaya başladılar. Yağma ve yıkıma uğrayan köylerin adları aşağıdadır :

Aşağı ve Yukarı - Kotanlı, Oluklu, Tozluca, Akyar, Karahamza, İğdir, Karaçayır, Akpınar, Alisofu, Cavlak, Kırkpınar,

Karnakazı (Kırbyık), Sipkor (Yamaçlı), Katranlı, Bölükbaşı, Laloğlu, Kamışlı, Çıplaklı, Aşağı - Salut (Aşağı - Salhpınar), Verişan (Gürbüzler), Boyalı, Akçakale, Başköy, Beyköyü, Karakale, (öteki) Katranlı, İmirhan (bugün de ıssızdır), Zellece (Darboğaz), Yenice, Hasbey, Sübhanazat (Çaybaşı). Bu 32 köyden birçoğunu büsbütün ve birtakımını da kısmen yıkmış; ve pek çok mal, eşya ve parayı soyup alarak, ahâlisinden de 1970 kişiyi kırıp yoketmişlerdir. Yalnız Katranlı'da, ayrı ayrı üç büyük yapı içinde 800 İslâm'ı yakmışlardır. Geri kalan ahâlden birçoğu, canlarını kurtarmak suretiyle sınırı geçerek, Türkiye'ye sığınmaya mecbur kalmışlardır. — 1918 yılında Ermeniler'in bu bölgede şehid eyledikleri onbir bin yerli İslâm ile, 1918 yılında (1878) sınırı doğusunda Ermeniler'in yaptığı kırgın ve kıyıcılıklar, ayrıca yayımı tasarlanan risaleye dercedilecektir —.

ç) Bu sıralarda Ermeniler, (Göle'nin) Lavustan (Gedik), Toptaş ve Kelpikör (Esenboğaz) köyleri ahâlisinden 800 İslâm'ı, evlere doldurarak yakmak suretiyle, Ermeni vahşilik ve kaniçiliğine bir örnek daha katmışlardır. Bu üç köyden alıp götürdükleri 25 güzel kız ve gelinin ne oldukları, bilinmemiştir. Kırgın sırasında bu köylerden kaçmayı başaran ve bugün sağ olan dört kişi, bu korkunç kıyımın içinde bulunmuş tanıklardır.

d) 14 Eylül 1919 da Ermeniler, Karargan'ın 15 kilometre kadar doğusundaki Yukarı - Micngert (Çamyazı) köyüne saldırarak, İslâm ahâlisinden birtakımını kırıp, birtakımını da [s. 6] göçmeye mecbur etmişlerdir.

e) 10 Eylül 1919 da (Bardız'daki) Zakim, Güreşken ve Çermik köylerine taarruz ederek, ahâlden bazılarını şehid ve mallarını yağma etmişlerdir.

f) 1920 yılında Bardız Bucığı'na bağlı Güreşken, Zakim, Çermik, Vartanut, Kürkçü, Mitinder, Ehriz, Posik, Temürkişla, Vank, Nüsünk, Katresi, Pertus, Tirpenek, Dağir köylerinden 912 nüfus, kısmen kurşunla ve kısmen yakılarak öldürülmüş; 150 evi de yıkıp yakmış ve pek çok koyun, tahıl, değerli eşya ve para gasbeylemişlerdir. Yine bu köylerden birçok kız ve kadınlara, canavarca dokunarak ırzlarına geçmişler ve 29 genç kıza alarak birlikte götürmüşlerdir. Bu kırgın sırasında, önceleri kırma uğrayan türlü köylerden Kürkçü ile Vartanut köylerine getirilip yerleştirilerek beslenen 125 öksüz kız ve erkek İslâm çocuğu da, acıklı bir suretle öldürülerek, Ermeni

vahşiliğinin mazlûm kurbanları arasına katılmıştır. Bu kıyımları tertip ve idare edenler : Alay Kumandanı Mirmanof ve Marzmanof ile, Sıvash Murat adındaki kanlı çetecilerdir.

g) Karaorgan yanında Zek (Sırataşlar) köyü halkı, “Osmanlı Sınırı boyunca Müslüman ahalinin bulunması uygun olmadığından, Kars'a gönderilecekleri” bahanesiyle, köylerinden çıkarılarak Kars'a doğru yollanmış; ve Sarıkamış ile Kars arasında bu ahalinin araba, eşya ve hayvanları yağmalanarak, 150 nüfusunu da götürüp, orman içinde öldürmüşlerdir. Bu cinayetleri işleyen, Jandarma Kumandanı Kör - Arşak'tır.

Zarşat çevresine verilen emir

Romanof (Yolboyu) İstasyonu

30 Ocak 1920, saat : 12

Zarşat Çevresi Ahalisine

Sizce biliniyor ki, ben, Romanof (Yolboyu) İstasyonu'na geldim. Sizin karar vermeniz için, iki gün sabrederek bekliyorum : Kadınlarınıza, çocuklarınıza acıyarak, (Ermeni) tâbiliğini benimsediğinizi bildirmek için Murahhaslarınızı gönderiniz. Belki sizce de biliniyor ki, Ermenistan Cumhuriyeti, Büyük Devletler tarafından müstakil olarak tanınmıştır. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında birlikte barışla yaşamak için, korunmaya ait bir dostluk ittifakı imzalanmıştır. Bundan dolayı sizlere haber vermeden gerek Ermeni, gerek Rus (Malakan) veya Müslüman olsun, köylerimizden hiçbirinde kan dökmek istemiyorum. 31 Ocak saat :12 ye kadar en geç olmak üzere, tâbiliğinizi tasdik etmek için, on Murahhası Romanof İstasyonu'na benim katıma göndermenizi öğütlerim.

III. Akbaba, Çıldır, Göle, Zarşat Bölgelerindeki Mezâlîm

a) 1920 yılı Ocak ve Şubat aylarında, Kars ile Sarıkamış dolaylarında olduğu gibi, yerli İslâm - Şûra Heyeti tarafından idare edilen Çıldır [s. 7], Zarşat (Arpaçay İlçesi Merkez ve Susuz Bucağı) ve (Arpaçayı başlarındaki) Akbaba bölgelerinde Ermeniler, top ve makineli tüfek müfrezeleriyle güçlendirilmiş kuvvetlerle İslâmlar'a saldırmaya başladılar. Ocak ayında Zarşat İlçesi içinde önce Göğercin, Mamaş (Kırçiceği), İncilipınar köyleri Ermeni çetelerinin saldırısına uğramış ve bu köylerden 45 kişi, birtakımı ateşte yakılmak suretiyle şehid edilmiş; genç ve güzel kızlardan 30 u Gümrü'ye gönderilmiştir.

b) Bu ay içinde Göle Bucağının Çullu köyüne Ermeniler topçu ateşiyle ve çetelerle saldırarak, erkeklerinin hepsini öldürüp yok ederek, kız ve gelinleri tutsak alıp, mal ve eşyasını da aşırı yağmaladılar. Bu bucağın Yukarı - Çatak (Büyük - Çatak) ve Aşağı - Çatak (Küçük - Çatak) köyleri de taarruza uğriyarak, erkeklerinin birtakımı kaçmış, kadınlarının ırzları Ermeniler tarafından çiğnenmiş ve ahalinin hayvanları ile eşyası yağma olunmuştur. (Hoçuvan'ın merkezi) Hasköy'den de bir miktar hayvan aşırılmış ve dört erkekle bazı kadınlar, Ardahan'a götürülmüşlerdir.

Ermeniler'in, yalnız İslâmlar'ın oturduğu ve İslâm - Şûrası tarafından idare edilen bu bölgeleri zorla ele geçirmeye karar vermiş olduklarını, adigeçen bölgeye taarruza hazırlanmış olan Ermeni Birlikleri Kumandanı tarafından 30 Ocak 1920 de yayınlanan korkutucu bildiri gösteriyor. Evlerin topçu ateşiyle yakılacağından ve malların büsbütün yok edilip yıkılacağından sözeden bu bildiri, Ermeni Hükümeti'nin resmî mezâlîmine bir örnek sayılacağından, olduğu gibi aşağıya alınmıştır : [s. 8]

Murahhaslarınızın hürriyetle yaşamasını boynuma ahyorum. Eğer tâbiliği benimserseniz, kendi hürriyetinizi ve mallarınızın güvenini üzerime alırım. Yoksa, evlerinizi topçu ateşiyle yakmaya ve mallarımızı mahvetmeğe mecbur kalacağımızdan, ailelerinize gelecek zararın sorumluluğu size aittir.

Birtakım fesatçılar sizi yanlış yola yöneltip : —“Eğer Ermeni Hükümeti'ne tâbi olursanız, Ermeniler sizi kesecekler” diye aldatıyorlar; bunlara inanmayınız.

Siz biliyorsunuz ki, Göle, Soğanlı (Sarıkamış) ve Kağzman dolaylarındaki Müslümanlar'la Ermeniler, barış halinde ve uzlaşmış bir durumda yaşıyorlar. Zarşat çevresi [s. 9] ahali, siz de böyle yaşıyacaksınız.

İmza —aşına uygundur— General Mayor N. N.

” ” Nersisof Per

* * *

25 Ocak 1920 de Ardahan Kaymakamı (Nahçıvanlı İbrahim) Kadimof ve Askerî Kumandanı Marzmanof imzasıyla,

Çıldır Ahâlisi Milletvekilleri'ne hitapla yazılan bildirilerde : "Her taraftan Çıldır ahâlisi üzerine asker yürütüleceği ve bu Birlüklerin varışında, karşılarna tuz ile ekmek çıkarıp boyun-eğerek teslim olmak gerektiğini; eğer teslim olmazlarsa, Eri-van İli Müslümanlar'ma ve Göle ahâlisine yapılanlardan daha şiddetli cezalara uğrayacakları'ma bildirmişlerdir. Buna karşı-lık Çıldır ahâlisi, cevap olarak : "Eri-van İli'nde Müslümanlar için reva görülen kırgınlar ve bugün de Göle'de yapılan kırim ve mezâlim gözönünde iken, kendilerinin Ermeniler'e güvenip itimat edemeyecekleri"ni söyleyip, bildirmişlerdir.

Bunun üzerine, 27 Ocak 1920 gündüz saat 6 da Ermeni Birlükleri beş koldan saldırıp, Gölveren köyü sırtlarına top yer-leştirerek, topçu ve piyade ateşle taarruza başlamışlarsa da, yerli ahâlinin dayatma ve karşıkoyması üzerine, saat 12 de geriye püskürtülmüştür. Bir yandan Eri-van İli'nde uygulanan kırim ve göçürme mezâlimi, beriden Çıldır, Göle, Şüregel (Kı-zılçakçak/Akyaka ve Başgedikler Bucakları), Zarşat (Susuz ve Arpaçay Merkez Bucığı), Akbaba dolaylarına yapılan te-cavüzleri, Ocak 1920 de henüz Kars'ta (Ermeniler ile birlikte kukla gibi) hükümet etmekte olan (Arpaçayı sağındaki Şü-re-gel - Aralık köylü Meşhedî Samed Ağa Başkanlığındaki) İslâm - Şûra Heyeti, Tiflis'te bulunan Amerika Mümessili nez-dinde protesto etmiştir. Hiçbir yandan esirgenip korunma gör-meyen bu zavallı Müslümanlar'ın haklı ve acıklı sesleri, Azer-baycan Hükümeti Millet Meclisi'nde yankılanarak, oradan da yükselmiştir. [s. 10]

Azerbaycan Hükümeti Dışişleri Bakanlığı tarafından bu kırgınlar üzerine Ermenistan Hükümeti'ne; ve birer sureti de İngiltere, Fransa ve İtalya Siyasî Mümessilleri'ne verilip, Ba-tum'da çıkan "İslâm Gürcistanı" gazetesinin 4 Mart 1920 ta-rihli sayısında yayınlanan Nota sureti, aşağıdadır :

"İkinci Nota"

Ermenistan Hükümeti Dışişleri Bakanlığına :

Hükümetim, Kars olayları ve fâciaları hakkında, Kars İslâm Ahâlisi Murahhasları tarafından gönderilen evrakı ve 30 Ocak (1920) tarihinde General Osebyan tarafından yayın-lanan 1 numarlı Emirnâme suretini ve Kars'tan yazılan tel-grafa Zarşat Murahhasları'nın Cevab'ını ve bunlara benzer belgeleri almıştır. Azerbaycan Hükümeti tarafından alınan adı-geçen belgeler ve bilgiler, "Ermenistan Hükümeti'nin, Kars

Ülkesinde barış ve sükûn hüküm sürüp, Kars Ülkesi İslâm ahâ-lisi aleyhinde saldırgan davranışlarda bulunmadığını" gösterip belirten ve tarafınızdan gönderilen telgraflara, büsbütün aykırı ve onların tersini isbat etmektedir.

30 Ocak'ta General Osebyan tarafından yayınlanan Bir Numaralı Emirnâme : Zarşat bölgesi ahâlisinin tâbîlik göster-melerini; yoksa, top ve tüfek ateşleriyle yokedilecekleri kor-kutmasını içine almaktadır. Zarşat İslâm Ahâlisi Murahhas-ları, General Osebyan'a verdikleri Cevap'ta, Ermeni Memur-ları tarafından yapılan kırgın ve kanunsuz davranışlarından söz ederek, kanunsuzluğun önüne geçilmesini ve köylerinin yak-klıp yokedilmemesini dilemişler ve böyle yapılmazsa, doğacak sorumluluğuna, Osebyan ile Ermenistan Hükümeti'ne ait ola-cağını da bildirmişlerdir. Kars Ülkesi İslâm Ahâlisi tarafından verilen bilgilere göre, Marzmanof'un [s. 11] kumandası altın-da bulunan Ermeni askerleri 17 Ocak'da Müslümanlar'ın otur-duğu köylere saldırdığı gibi, Osebyan da Bir Numaralı Emir-nâmesindeki tehditlerini yapmıştır. Böylece : Göğercin, Kuz-gunlu, Geçit, Borçalı, Mescitli, Kümbet, Ağzacak, Mamaş (Kır-çiçeği), Bendivan (Kayalık) ve Kalecik köyleri, Ermeni asker-leri tarafından top ateşleri ile tamamiyle yakılarak, bütün mal-ları talan edilmiştir. Bununla birlikte, Ahılkelek ile Tiflis'te bulunan (Çıldır Dr. Esat Oktay ve Şüregel - Daynahıklı Ağa Ulu gibi aydın) Karslı Müslümanlar tarafından verilen bilgi-ler, adıgeçen olayları ve fâciaları doğrulamakta olduğundan, İslâm ve Ermeni milleti' arasında iyi geçinme münasebetleri kurulması isteğiyle, bu gibi vahşice ve korkunç davranışlara son verilmesi hususunda gereken tedbirlerin alınmasını, Hükü-metim adına rica eder; yoksa, doğacak olan sorumluluğun Er-menistan Hükümeti'ne ait olacağını da bildiririm.

Dışişleri Bakanı

Han - Hoyski

Artık dayanılmaz bir duruma giren Ermeni mezâlimi üle-rine İslâmlar tarafından yapılan feryad ve şikâyetler sürüp gidince, sonunda Tiflis'ten Amerikalı Albay Haskel ile bir İn-giliz Yüzbaşı, 1920 yılı Şubat'ı başında Şahnalılar ve yakın-ındaki köylere gelerek, ahâliyi yatıştırmaya ve avundurmaya çalışmış; ve "bundan sonra İslâmlar'a aslâ saldırlılmıyacağım" vaadeylemişlerdir. Bu vaadlere inanan halk, artık can, mal ve namuslarının güven altına alındığını sanarak, silâhını geri alıp köylerine dağılmışlardır. Fakat, bu teminata rağmen, aradan

çok zaman geçmeksizin, Ermeni çeteleri ve birlikleri toplanarak ve yardımcıları olarak, yeniden İslâmlar'a saldırmaya başlamışlardır.

c) 28 Şubat'ta Ermeniler yeniden Zarsat İlçesi'ne taaruzla geçerek, İslâmlar'a pek büyük telefât ve perişanlık vermiş ve 28 köyü iyice bozup yıkarak, kadın ve çocuklar da içinde olduğu halde, 2 000 nüfusu kanlı bir surette [s. 12] öldürüp, yoketmişlerdir. Bu köylerin genç ve güzel bâkirelerinden birçoklarını 13 kızığa doldurarak Gümrü'ye ve 6 kızak ile de Kars'a götürüp, Ermeni canavarlarının evlerine dağıtmış; ve bu zavalluları, ölümden daha pek çok korkuncu olmak üzere, hayvanlık duygularını doyurmak için sürekli tutsaklık almışlardır. Bu köylerden alınıp, sahipleri yok edilen talan eşyasını satmak ve sergilemek için Kars'ta bir pazar açılmış; ve bilhassa kadınların sırmalı ve işlemeli don ve gömlekleri, açık arttırmalarla satılmıştır.

Bu bölgeler içinde hiç silâh kullanmaksızın dayanmadan Ermeniler'e teslim olan köyler hakkında da kırgın, yağma ve ırza geçmeler, bütün korkunçluğu ile uygulanarak yapılmıştır. Ocak ve Şubat ayları içinde top ve makinelitüfeklerle donanmış Ermeni kuvvetleri, birçok defalar Akbaba, Çıldır, Zarsat ve Göle bölgelerine saldırmışlardır. Bu hücumların çoğu, Ermenilerin yenilmesi ve çokça telefatiyle sonuçlandığı için, her sıkıştıkça işi barışla çözmek ister gibi görünerek, Ermeni ve İngilizler'den kurulu Heyetler aracılığı ile İslâm ahali'yi kandırmaya; ve namuslu yaşamak ile toprağını korumadan başka bir dileği olmayan İslâmlar arasındaki uyuşma ve birliği bozmak için de, her türlü fesat ve bozgunculuğa başvurmuşlardır.

Bu bölgeler içinde Ermenilerin işledikleri mezâlim ve fâcialardan, yapılan araştırmalar sonunda beliren Şüregel Kırgını da, genişlik ve korkunçluğu bakımından pek acıklıdır.

d) 26 Ocak 1920 de Ermeni Kumandanlarından Baratof ve Marzmanof'un top ve tüfekle silâhlanmış Ermeni askerlerinin Şüregel Bucağı'nın : Anı köyünden 40, Daynalık (Soylu) dan 100, [s. 13], Bacioğlu'dan 50, Vartanh'dan 100 (bu son 5 den 80, Yılanlı'dan 40, Aküzüm (Büyük - Aküzüm) den 70, Aslanhana'dan 30, Aralık'tan 30, Karakilise'den 35, Mollamusa'dan 100, [s. 13], Bacioğlu'dan 50, Vartanh'dan 100, bu son 5 köy, 1920 den sonra sınır ötesinde kalmıştır), Okçuoğlu'dan 150, Cedere (Değirmenköprü) den 30, Ergine (Kayaköprü) den 40, İncedere'den 30, Sosgert (Taşdere) den 100, Şahnalar'dan 220, Karahan'dan 200, Söğütlü'den 18, Geçit'ten 30, Hacıpi-

ri'den 30, Küçük - Kımılı (Küçük - Durduran) dan 60, Akbulak'tan 30, Karamehmet'ten 20, Küçük - Kızıldaş (Süngüderesi) tan 20, Büyük - Kızıldaş'tan 100, Çakmak'tan 30, Mağaracık'tan 100, Karahaç (Başkaya) dan 150 İslâm evini yıkap, mallarını ve eşyasını yağma ve ahâlisinden çoğunu kırıp öldürmüşlerdir.

e) Zarsat İlçesinin Tepeköyü, (1919 güzünde) harman vakti Taşnaklar tarafından topla bozularak, bu köyden 5 erkekle 1 kadın öldürülüp, malları yağmalanmıştır. Ve yine Zarsat'ın Mescitli köyünden 30, Keçebörk (şimdi : Akçalar) köyünden 40, Kızılkilise (Erdağı) köyünden 60 evin yıkıldığı, 70 - 80 çocuğu ateşte yakıldığı ve 8 000 hayvanın alındığı gerçeği ortaya çıkmıştır.

f) Yapılan araştırmalara göre, Göle İlçesi'nden : Çullu, Senemoğlu, Lala - Vargınıs (Balçesme), Harabe - Altunbulak (Küçük - Altunbulak), Karatavuk, Çardakh, Şeki (Kuytuca) ve Gülistan köylerinin de Ermeniler tarafından bozulup, bu köylerden 180 İslâm'ın öldürülerek eşyalarının aşırıldığı belirmiştir.

g) Ermeniler, Akbaba Bucağına 1919 sonlarından başlayıp, 1920 yılı içinde de pekçok zarar ve ziyan vererek, birçok köyleri yıkarak, ahâlisini Gürcüler'e kaçıp sığınmaya ve Türkiye'ye göçmeye zorlamışlardır.

IV. Merdinik (Göle) ve Oltu Dolaylarındaki Mezâlim

a) 1919 Haziran'ında Marzmanof'un Birlikleri Pülümür (Dölekçayır) köyüne saldırarak, hayvanlarla eşyasını hep yağmalayıp, kaçamıyarak köyde kalmış olan [s. 14] 5 - 10 kişinin giyimlerini alıp kendilerini öldürmüş ve kadınların ırzlarına geçmişlerdir. Bu köyün halkı üç gün aç olarak dağlarda kalmış ve Ermeniler çekildikten sonra köye dönüşlerinde, harabe ve cenazeden başka nesne bulamamışlardır.

b) 4 Ağustos 1920 tarihinde Sivin (Filizli) köyüne saldırarak, 200 inek ve öküz ile 20 at ve birçok değerli eşyayı talan ederek, köy halkından 8 kişiyi de bir samanlığa doldurarak yakmışlardır. Yine bu sıralarda, Demirkapı (Eski - Demirkapı) köyüne saldırarak, bütün erkeklerini kırıp, 20 kadının da namusunu çiğnemişlerdir.

c) (Göle İlçesi merkezi) Merdinik ile yakınında bulunan Bozkuş ve Mirhel (Yaylacık) ahâlisi, Ermenilerin yaptığı mezâlim ve kırgından dolayı Oltu yönlerine göçmekte iken, Ersi-

nek yakınındaki Kârcıkı - Boğazı ile Partel - Deresi'nde Ermeniler'in saldırısına uğramış olan 28 İslâm'ın cenazesini gömmüşlerdir.

d) Bir Ermeninin anlattığına göre, "Kasap - Paşa" diye anılan Marzmanof, Allahüekber Dağı yanında Ayıderesi denilen bir mağara içinde barınan göçmen İslâmlar'dan 80 kişiyi, parçalatarak öldürmüştür.

e) Kosor Bucuğuna bağlı Egidkomu, Kârkılık, Hegbesor, Balkaya, Ağunder, Ersinek, Köşk köyleri Ermeniler tarafından yıkılıp yakılmıştır. Bundan başka, Kosor Bucuğundan sayılan 31 köyün de malları, hayvanları ve birçok değerli eşyası talanıp, yağma edilmiştir. Bu köylerden, dağınık halde, 500 den çok İslâm öldürülmüştür.

f) Bu bölgelerdeki Ermeni vahşiliği ve mezâliminden kaçarak Oltu'ya gitmek isteyen 40 arabalık göçmenler katarına, Penek önünde ve şose üzerinde iken top ve makinelitüfek ateşleri açarak, 200 den çok erkek, kadın ve çoluk - çocuğu alçakçasına yok ederek, 3 000 hayvanı ve bütün para ve eşya ile [s. 15] arabaları yağmalamışlardır.

Bu cinayetler : Alay Kumandanları Mirmanof ve Marzmanof ile, Çeteci Oltulu Kör - Artin'in oğlu Murathan ve Muşlu Pulos Aş - Bedros adlı herifler tarafından idare edilip işlenmiştir. —Ermeni Mezâlimi Belgeleri Dosya : 1—

g) Zek köyü halkından olup, Ermenilerin saldırışı üzerine Alakilise'ye (Şehidhalid'e) göçüp, orada oturan 18 Müslüman, 29 Haziran 1920 de Ermenilerin Oltu'ya taarruzları sırasında, ekin biçirmek bahanesiyle Ermeni Jandarmaları tarafından kaldırılarak götürüldükleri Sırbasan - Boğazı'nda (Karaorgan'da) önelerine çıkan silahlı Ermeni askerleri tarafından orman içerisine sokularak, bunlardan 17 si ağaçlara bağlandıktan sonra acıklı bir biçimde öldürüldükleri; bu sırada, hernasılsa çalırlar arkasına saklanarak kurtulan ve sonra Bardız'a kaçmayı başaran Tükezban adlı kadının anlatmasından ve ayrıca yapılan tahkikattan anlaşılımıştır.

ğ) Oltu Sancağı'nın Olur İlçesi'nde adları aşağıda verilen köyler, Ermeniler tarafından 1920 yılı başlarından, Türk Ordusu'nun buraları (25 Mart 1920 de) kurtarılmasına değin, sürekli olarak saldırılara uğramış ve çoğu top ateşi ile hep veya kısmen bozulup yıkılmıştır. Bu köylerin ahalisinden 2 832 kişiden çok İslâm, Ermeniler tarafından kurşun ve balta ile ve kısmen de yakılarak kırılıp yok edilmiş; eşya ve hayvanları da yağma olunmuştur. Köylerin adları : Pertuvan, Hanımkomu, Kaban,

Tecerek, Kuzukomu, Kazıhan, Eğrikilise, Sakurbet, Köprübaşı, Yukarı - Penesgert, Aşağı - Penesgert, Adrak, Yukarı - Kızılköy, Aşağı - Kızılköy, Kelaşut, Kab, Mihik, Çöleger, Kısmana, Pertanus, Ağdadap, Haydos, Kâmhıs, Arkivis.

[s. 16]

V. Kağızman - İğdır - Erivan - Zengibasar Dolaylarındaki Mezâlim

a) Kağızman yanında Devebüğü'nden Ermeni eşkıyası tarafından 400 kadar hayvan çalınmış; Ermeni Hükümetinin de eşkıyalar ile bu gibi işlerde belli olan ortaklığı dolayısıyla, İslâm ahâli'nin yaptığı şikâyetlerine hiç bakılmamıştır.

b) 30 Mart 1920 de Kağızman yanında ve Aras'ın kuzeyindeki Şorlu (Karakurt'taki : Yarkaya) köyüne gelen 40 kişilik bir Ermeni kuvveti, gündüzleri Aras - Geçidi'nden gelip - giden Müslüman yolcuları yakalayıp şehid eylemiş ve geceleri de türlü yollarda pusu kurarak, vahşilik ve mel'unluklarını göstermişlerdir.

c) Mayıs 1920 sonlarına doğru Ermeniler, (Erivan'da) Uluhanlı yanındaki Karadağ adlı İslâm köyünün ahâlisini zorla yerlerinden çıkararak, eşyalarını yağma ile, kendilerini göçme mecbur etmişlerdir

ç) 23 - 24 Mayıs 1920 gecesi saat 9 da, 300 den çok Ermeni Süvarisi, Uluhanlı'nın 5 kilometre kuzeyinde Cebecali köyünü sararak, eli silâh tutan İslâmlar'ı bir araya topluyarak, bunların hepsini süngüden geçirmişlerdir.

d) 27 Haziran 1920 gecesi (yine Erivan'da) Hacıbayram ve Haberbegli köylerine baskın yapan Ermeniler, ahâlinin malları ile eşyasını hep yağmalamış, birçoğunu öldürmüştür; kırıktan kurtulan az bir kısmı da, Aras ırmağından (güneye) geçerken, Ermenilerin baskını üzerine boğulmuşlardır.

e) İslâmları yoketmek için her saniye bir fırsat gözeten Ermeniler, 2 Temmuz 1920 de İğdır'ın batısında Kulp (Tuzluca) bölgesine saldırarak, ahâlden 300 kadarım şehid etmişlerdir.

f) 19.VI.1920 de Ermeniler, Zengibasar (Zengi/Hırastan çayı boyu) köylerini işgal ettikten sonra, yerli ahâlden birtakımını makinelitüfek ve tüfek kullanarak şehid etmişler ve [s. 17] 1 500 kadar çoluk - çocuğu da, Arabık Bucuğı'na kaçarken arkalarından yetişerek suda boğmuşlardır. Bunlardan ancak pek azı, kurtulmuştur.

g) Azerbaycan ve başka yerlere gitmek üzere, Erivan'daki Azerbaycan Elçisi'nin verdiği pasaportu taşıyarak Erivan yanlarından trenle Gence'ye giden 500 Müslüman, Gümrü yakınında vagonlardan indirilerek, hepsi öldürülmüşlerdir — 6 Nisan 1920 tarihli Rapor —.

ğ) 6 Nisan 1920 de Ermeniler : Zengezor, Ordubad, Vedi bölgelerindeki İslâm köylerine, türlü askerî sınıflardan kurulu nizâmî birliklerle saldırarak, zulüm ve vahşiliğin en iğrenç biçimlerini, insanlığın nefret edeceği alçaklıkları yapmışlardır. İslâmlar da, namus ve varlıklarını korumak için, erlikle karşı koymuşlardır.

h) Erivan şehrinin 15 dakika ötesindeki Haçaparak köyündeki İslâm ahâliye Ermeniler, 16 Nisan 1920 gecesi saldırarak, halkını toptan kırmaya girişmişlerdir. Bu zâlim vahşilikten kaçıp kurtulamayan 6 erkek, kamalarla öldürülmüştür. Kadın ve kızların namusu çiğnenmiş, sonra da yakılmış veya öldürülmüşlerdir. Evlerin hepsi talana uğramıştır.

ı) 17.IX.1919 günü Ermeniler, İğdır'ın 6 kilometre doğusundaki Oba köyünün halkını toptan; ve köye bir kilometre mesafede bulunan 300 evli Yayıcı köyü ahâlisini de kısmen acıklı bir surette öldürmüşlerdir.

ii) İğdir Mezâlimi'ne karşı ayaklanan o çevre ahâlisi, silâhlı halde İğdir üzerine yürüyerek, 21.IX.1919 da İğdir'a girmişler, top ve makineli tüfekten ganimet almışlarsa da, Ermenilerin karşı taarruzları üzerine İğdirı bırakıp çekilmişlerdir.

j) Ermeniler bu sıralarda (Ağrıdaki eteğindeki köylerde oturan) Çunkanh ve Banuki İslâm Aşiretleri'ne taarruz ederek, [s. 18] bunlara 24 şehid ve 24 yaralı verdirmişlerdir. Ermeniler, bir yandan bu kanh ve zincirleme cinayetler ile kırgın programlarını uygulamaya devam ederken, öte yandan da hileli ve aldatıcı beyannamelerle, Osmanlı toprağında olgun bir güven ile birlik ve tam sükûn ile refah içinde yaşayan Kürt dindaşlarımızı kandırmak teşebbüslerine giriştikleri ve en iğrenç ve ihtiraslı bir dil ile uydurulan tezvirlere, aldatma vesilesi olarak kullanıldığı, görüldü. Bundan bir örnek :

İğdir'daki Ermeni Kumandanı'nın, Bayazıt Sancığı İçinde Musun Bucağı Aşiretleri'ne Gönderilen 15 Mart 1920 tarihli Beyannâmesi'nin Sureti — Özet —

Ey Kürtler!

Biz Ermeniler ile Kürtler, binlerce yıllardan beri toprak ve su kardaşı ve komşu olarak yaşamışız. Türkler aramıza gir-

mezden önce, bizim atalarımız uzun müddet birbirleriyle Kirva (1) olmuşlardır. Hiç kimsenin ve hiçbir tarihin inkâr edemeyeceği bir gerçektir bu. Fakat, son zamanlarda Türkler dışarıdan gelerek, aramıza fesat tohumunu ektiler ve kurdukları tuzaklarla bizleri birbirimize düşürdüler; rahatımızı bozdular. Kendi menfaatleri için, her iki taraftan birçok suçsuz kanların dökülmesine sebep oldular.

Bunun için size seslenerek: Yokyere kan dökülmemesini teklif ediyorum. Size son sözüm : Acele ediniz, Hükümete başvurarak itâat ediniz; menfaatinizi ayakaltına almayınız. Bundan sonra Ermeni ve Kürt kanı dökülmesine Allahrâz değildir. Ordum henüz işe başlamadan, uyusmak üzere kendi tarafınızdan benimle konuşmak için adam göndermenizi teklif ederim. Yoksa, başlayacak bir savaşta, isteğime aykırı olarak, şiddetli davranmağa mecbur olacağım. [s. 19] İnanınız ki, bu da hakkınızda iyi olmaz.

* * *

Mazlûm İslâmlar üzerine gittikçe artan Ermeni mezâlim ve fâciaları, sınırmız içindeki güven ve sükûnu, uygunluk ve birliği bozmaya çalışan fesatçıları red ve kınamak ve İslâm ahâlinin acıları ile heyecanını yatıştırmaya yaramak üzere, Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti Askerî Kumandanlığı'na, aşağıdaki Mektup gönderilmiştir.

**“Onbeşinci Kolordu
Kumandanlığı”**

**XV. Kolordu Kumandanı Tuğgeneral
Kâzum Karabekir Paşa
tarafından**

**Erzurum
21.III.1920**

• ERIVAN CUMHURİYETİ ASKERİ KUMANDANLIĞI'NA

Ermeni Hükümeti içinde kalan İslâm Ahâliye, öteden beri yapılan mezâlim ve kırgın, çok doğru bilgilerle belgelenmiş ve Ermeniler tarafından bu mezâlimin yapıldığı, Erzurum'daki İngiliz Mümessili Yarbay Mister Rawlinson'un tanıklık ve an-

(1) “Kirva/Kirve” ve “Kivre” deyimi, Dağıstan'dan Adana'ya kadar ki Türklük bölgelerinde yaygın olarak kullanılıp, İslâm âdetince sünnet olacak erkek çocuğu, usta berber veya sünnetçinin iş göreceği sırada kollarıyla tutan ve amuca ile dayı'dan daha itibarlı sayılan seçme bir “Sünnet - Babası”na denir. Bu âdet, her mezhepteki Kürtlerde de yaygındır.

latmasıyla de pekiştirilmiştir. Ayrıca, çoluk - çocuğunu, malını - mülkünü kaybederek aç ve perişan halde bize sığınan binlerce (Kars ve Erivan'dan kaçma) Göçmenler'i, Amerika'nın General Harbord Heyeti dahi (1919 Eylülü sonlarında) görmüş ve bu mezâlimin tanığı olmuştur. Hattâ, Birlikler ve halkımızın gözleri önünde bile, (Doğubayattı, Eleşgirt ve Pasmalar'daki sınırmıza yakın) birçok İslâm köyleri, top ve makinelili tüfekle donanmış Ermeni Asker Birlikleri tarafından bozulup yok edilmiştir. İşbu davranışlara son verileceği umulmuşken, ne yazık ki, Şubat 1920 başlarından beri, başta Şüregel, Akbaba, Zarşat ve Çıldır (gibi sınır boyundan uzak) bölgelerdeki İslâm ahâliye yapılan mezâlim, daha çok arttırılmıştır.

Anılan bölgede birçok İslâm köylerinin yıkıldığı ve binlerce nüfusun öldürüldüğü, birçok eşya ve hayvanların yağmalandığı, genç İslâm kadınlarının alımp Kars'a ve Gümrü'ye götürüldüğü; ve bu köylerden kaçan yüzlerce kadın ve çoluk [s. 20] çocuğun da dağlarda donarak öldükleri; İslâmlar'ın malına, ırz ve namuslarına yapılan bu saldırışın şimdi de devam etmekte olduğu, belgeli olarak haber alınmaktadır.

Din kardeşlerine karşı yapılan bu alçaklık ve fâciaları işiten bütün Müslüman ahâli ve ordu erleri ile, başta, akraba ve oymaklarından birçoğu idareniz altındaki yerlerde bulunan Aşiretler halkı, olağanüstü coşup köpürmeye başlamıştır. Hele son günlerde Kumandanlarımızın ve Memurlarımızın imzaları ile smir yanlarında öteye-beriyeye atılan ve gönderilen ve sözde "Kürtler ile Ermeniler'in anlaştıklarına ve ayrıca bir Kürdistan Hükümeti kurulduğuna; Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'un Ermeniler'e verildiğine" dair olan ve bütün İslâm arasına bölücülük ve ayrılık sokmak niteliğinde bulunan bildiriler; Şerif Paşa ve benzerleri gibi vicdamı düşman paralarına satmış olan vatan-hâni kimselerin hiçbir vekâlet hakkını taşımadığı ve Kürtler adına söz söyleyemeyeceği; ve Kürtler'in hiçbir suretle Osmanlı Birliğinden ayrılmıyacakları, bütün Kürtler tarafmdan her yana ve başta Antant Hükümetleri'ne (telgraflar ve tutanaklar ile) birçok defalar duyurulmuş ve Şerif Paşa ile benzerleri lânetlenmiş olduğundan, büyük bir öfke ve nefretle karşılanmış ve bu haller, var olan coşkunluk ve heyecana arttırmıştır.

Ermeniler'in (Kars ve Erivan illerinde) yapmakta olduğu mezâlim dolayısıyla İslâmların umumi efkârında beliren coşkunluk ve heyecanın yatıştırılmasına çalışılmakta ve halk uslu durmaya çağırılmakta ise de, heyecanın yatışması ve halkın inanması için, mezâlim ve kırgına son verdirilmesi; ve İslâmlar'dan alınan eşya ve öte-berinin geri verilip, zararlarının ödenmesi; ve İslâmların ırz, namus, can, mal ve her türlü haklarının korunması, Ermeni Hükümeti'ne düşen bir vazifedir.

Her millet gibi Ermeni milletinin de, yaşama hakkı ve idare istiklâline sahip olması, (1918 yazındaki) en zayıf ve korkuda bulunduğunuz bir sırada bile, Hükümet ve milletimizce sağlanmıştı. İki yıl önce Erzurum Kurtuluşu'nun ardında yapılan ileri yürüyüşte Birliklerimiz oralarda [s. 21] bulunurken, millî varlığımıza (Ermeni İstiklâline) karşı gösterdiğim adalet ve şefkat, hatırlarınızda olacağından, bu özlü öğütlerimin de içten gelme sayılacağı umar ve saygılarımı sunarım.

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Tuğgeneral Kâzım Karabekir

Ermeni mezâlimi, Türk Ordusunun bu mezâlimin yapıldığı bölgeyi işgaline değin kesintisiz ve en acıkh biçimlerde sürüp gitmiştir. Bu risalenin içine almadığı birçok mezâlim ve başta Şerür ile Nahçıvan dolaylarındaki kırgın ve saldırışlar, ayrıca basıhp yayınlanacaktır (2).

— S O N —

(2) Rahmetli Kâzım Karabekir Paşa, bu risalede vadettiği 1918 Kars ilindeki Ermeni Mezâlimi ile, 1919 - 1920 de "Şerür ile Nahçıvan" daki Ermeni Mezâlimi'ni bastırmaya, fırsat bulamamıştır. Bunlardan ilkinin anaçizgilerini, daktilolu bir sureti Genelkurmay Başkanlığı Harp Târihi Arşivi'nde ve aslı İstanbul'daki kendi kızlarında bulunan "Sarıkamış, Kars ve Ötesi" adlı çok değerli kitabında vermiştir (bu eserin bir an önce bastırılması, çok faydalı ve gereklidir). Şerür ile Nahçıvan (ve Ordubad) bölgesine ait Ermeni Mezâliminin belgelerinden birtakımı ile, Kars'ın Son Kurtuluşu sırasında yine Ermeni vahşet ve kıyıcılıklarını belirten 1919 - 1920 yıllarına ait yazışma ve belgelerin suretleri de, rahmetli Paşa'nın 1960 ta İstanbul'da basılan ve ikinci baskısı 1969 da yapılan 1216 sahifelik "İstiklâl Harbimiz" adlı eşsiz değerdeki büyük kitabında bulunmaktadır. Yeni yazı ile basıldığı için, bu kitaptaki belgeleri herkes okuyup anhyabilir.

"İstiklâl Harbimiz" in I. Baskısında (1960 İstanbul, s. 305 - 318) dercedilen ve yukarıda sadeleştirilen VI. Risale'den ayrı olarak, "25 Eylül 1335 (1919)" günü Erzurum'da Amerika Hey'eti'ne verilen "Rapor" da, 13 Nisan - 25 Eylül 1919 arasındaki Ermeni Mezâlimi, belgeleriyle belirtilmiştir. Yukarıdaki "Erivan Ermeni Cumhuriyeti Askeri Kumandanlığı"na yazılan mektubun bir sureti de, "İstiklâl Harbimiz" de (s. 555 - 556) verilmiştir.

I. EK

KARS'TA 1918 MART - NİSAN'DAKİ

ERMENİ MEZALİMİ

(Başkenti Tiflis olan ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeni Milletvekillerinin kurduğu "Mâverâyi-Kafkas Seym Hükûmeti"nde Müslüman (Azerbaycan - Türkü) Fraksiyonu Başkanı rahmetli Resûlzâde Mehmed Emin Bey, 1925 te İstanbul'da basılan "Azerbaycan Cumhuriyeti" adlı kitabının 50 - 51. sahifesinde, 12 Mart 1918 de Erzurum'dan kaçan Ermeni kuvvetlerinin Kars ile Revan'daki vahşet ve mezâlimini belirten ve Ermeniler'in bu korkunç davranışlarından ürkererek Tiflis'e göçen Rumlar'dan öğrenilen haberleri bildiren şu belgeyi, vermektedir) :

Kars ile Erivan illeri'ndeki Müslümanlar'ın, Ermeniler tarafından kırına uğratıldıklarına ait, (Tiflis'te), birbirinden daha korkunç haberler alınıyordu. Bu yandan (Bolşevik Rusya'dan dönen silâhli Ermeni askerlerinin yaptığı) Bakû Kırgını, öte yandan Erivan ile Kars fâcialarına uğrayan Güney-Kafkas Müslümanlığı'nın o günlerde geçirdiği korkunç kıyıcıklar üzerine biraz bilgi edinmek için, 15 Nisan 1918 tarihli Müslüman (Azerbaycanlı) Fraksiyonu Tutanağı'ndan çıkarılan satırları, aşağıya yazıyoruz :

"Tiflis'e gelen Rum Göçmenleri, Kars ili'ndeki Müslümanlar'm durumunu şöyle anlatıyorlar : (Erzurum'u kurtarıp ilerleyen) Türk Ordusu karşısında geriçekilen Ermeni asker birlikleri ve silâhli Ermeni kaçkınları, yol uğraklarındaki Müslüman köylerini yeryüzünden silerek, her nesneyi ateşten ve kılıçtan geçiriyor ve düşünülmesi bile imkânsız bir vahşete ve yıkıma uğrattıyorlar. GAALİB Ermeni Ordusu (!), savaş ganimetleri, yani süngü ucuna takılmış süt - emer çocuklarla, geçtikleri yollar üzerinde Müslüman kadınların çırıl - çıplak soyunduruyorlar..."

"Rumlar'ın anlattıklarına göre, bu Cehennem acılarını görerek çıldırmış olan kadınlar ile çocukların yürekleri parçalayan çığlıkları, yaşlıların umutsuz ağlayışlarını dinliyebilmek için, insanüstü bir sinire sahip olmak gerekir! (Sarıkâmış'tan Arpaçayı'na kadar ki, Merkez) Kars Sancağı'nda 82 köyden

çoğu, bu anlatılmaz yıkımlara uğramıştır. —Bu haberler, o zaman Bakû'da çıkan "İstiklâl" dergisinden alınmıştır—".

"Zengin Kars ili'nin, Kaptan Mosesyan ile General Arefoş'un yaptıkları kıyıcılık ve vahşilikler yüzünden gördüğü yıkım, Umumî Harbin 1915 yılında (Çıldır - Ardahan - Göle - Hanak ve Oltu ile Sarıkâmış ve Kars'ta) Rus Kazakları tarafından (üç ay boyunca) yapılan fâciaları unutturmuştur".

—ooOoo—

II. EK

1918 ERMENİ MEZALİMİNE KARSLI

AŞIK KAHRAMAN'IN İKİ AĞITI

(Aşağıdaki iki tarihi ağıt, 1958 de İstanbul'da basılan "Edebiyatımızda Kars, II. Kitap" adlı eserin 123 - 125. sahifelerinden alınmıştır).

Ermeniler, 12 Mart 1918 de ordumuzun Erzurum'a girişinden sonra, daha kanlı ve çok alçakça usullerle Türkler'i katliâma giriştiler. Yalnız, Sarıkâmış - Arpaçayı arasında bulunan 52 Türk köyünde silâhsız erkekleri ve çoluk - çocuğu câmi, merak, aşhane, kom ve ahır gibi büyük yapılarla evlere doldurup, bir yandan gazyağı ve benzinle ateşvererek, bir yandan da kapı ve pencerelerden fırlayanları balta, kılıç, süngü ve benzeri kesici nesnelere, yaylım ateşlerle pek vahşice kırdılar. 671 nüfuslu (Kars'ın doğu yanındaki) Kaloköyü'nden (Derecik'ten) kurtulabilen 11 kişiden birisi olan AŞIK KAHRAMAN (1863 - 1944), bu köyde 360 kişinin bir yere doldurularak, 15 Nisan'dan sonra nasıl kırıldığını, şu acıklı destanında anmaktadır —11 Haziran 1939 da bu ağıtı yazdırmak için tekrarlıyan rahmetli halk şâirimiz, bunu söylerken gözlelerinden dolu gibi yaş dökmüş ve sona gelmeden, bayıvermişti—.

1918 Kaloköyü (Derecik) Kırgınına Ağıt

1. *Ey ağalar nasıl diyem derdimiz :
Vardı zulmün sonu Arşa dayandı.
Ermeni, İslâm'ı kırdı, taladı,
Mazlûmlar amânı, Arşa dayandı.*
2. *Kalo'nun - Köyü'nü bastı, ceng - açtı
Mitralyoz, tüfenkle od, ataş saçtı
Ana : Evlât attı, dağ - taşta kaçtı
Sabiler şivanı, Arşa dayandı.*

3. *Mevlâ'nın takdiri eristi başa
Yüzçevirdi, bakmaz kardaş kardaşa
Üçyüz altmış canı yaktı ataya
Koptu Nuh - Tufanı, Arşa dayandı.*
4. *Bir cenaze gördüm : Kan olmuş yüzü,
Portlamış kenara sıçramış gözü,
Üçyüz altmış canın sönmemiş közü,
Yanan can dumanı, Arşa dayandı.*
5. *Bir Yiğit vurulmuş : Parmaklar, kamaş,
Kaçarken Kâfir'e yolu uğramış,
Kâfir tutmuş : Tike, tike doğramış,
Hançer, kılıç yanı, Arşa dayandı.*
6. *Bir yiğidi : Vurmuş, yolda koymuşlar,
Can teslim etmeden, deri soymuşlar,
Cep - cep etmiş, yanlarını oymuşlar,
El cepte, figanı Arşa dayandı.*
7. *Bir gelini gördüm : Ayağa kalkmış,
Sandım ki; canı var, yüzüme bakmış,
Kâfir, mısınar ile direğe çakmış;
Mısınar, çivi ünü, Arşa dayandı.*
8. *Bir hâmile kadın : Davranmış kaça,
Ermeni, eylemiş hep parça, parça
Kılıç ile vurmuş, bölünmüş kalça,
Akan kızıl - kanı, Arşa dayandı.*
9. *Çocuğu, karnından çıkartmış, bakar;
Can teslim etmeden, süngüye takar,
Bebeğin fizahı, dağ - taşı yakar,
Dağın, taşın şânı, Arşa dayandı.*
10. *Altıyüz altmış can, battı kırıldı;
Çoğu yandı, geri kalan vuruldu,
Bu köyün defteri artık dürüldü,
Hâlinin yamanı, Arşa dayandı.*
11. *Tanrı, Ermeni'ye vermiş fırsatı,
Kesti kökümüzü, kırar milleti,
Rûzi - Kıyamet'e kaldı müddeti,
Intikamın günü, Arşa dayandı.*
12. *KAHRAMAN, kanağlar, bu serim duman
Çattı bu zamana, ol Âhir - Zamân,
İslâm'a yâr olsun Âhrette imân,
Kâfirler ısyânı, Arşa dayandı.*

Kaloköyü Kırgını'nda, yakılmak için dolduruldukları me-
rek'ten (saman ve yem anbarından) bir mucize ile kurtulan
AŞIK KAHRAMAN, dağ yolları ile Digor'a doğru kaçarken
Gorhana (Eşmeyazı) köyünde Ermeniler tarafından yakala-
nıyor ve esir olarak, Arpaçayı solundaki Kazarâbâd köyüne
götürülüyor. Şüregel'in (Başgedikler Bucacı'nın) : Subatan,
Külveren, Karakaş, Daynalık, Aküzüm, Yılanlı, Astahana,
Kinigi gibi gözleriyle gördüğü ve Pergit (Büyük - Çatma) ile
İncedere gibi işittiği on Türk köyünde, Ermeniler'in aynı usul-
lerle yaptığı vahşetler yüzünden, sağ kaldığına üzgün ve dün-
yaya gelişine pişman olan zavallı halk şâirimiz, şu ağıtı söyle-
miştir :

1918 Baharında Şüregel'deki Ermeni Mezâlimine Ağıt

1. *Gördüm Şüregel'in ova, düzünü;
Çayır, çimen, yeşil almış yüzünü,
Ermeniler, yakmış yıkılmış özünü,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.*
2. *Elde dolu bâde, düşmüş dökülmüş,
Yıkılmış binalar, taş sökülmiş,
Kırılan kırılmış, kalan çekilmiş,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.*
3. *Ya Rab, neler geldi Mümin başına?
Dideler garkolmuş kanlı yaşına,
Sefil baykuş konmuş viran taşına,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.*
4. *Harabe kapılar, hep karşı karşı,
Kapıda dizildi mal'a tuztaşı,
Mevlâm, kabul etme sen de bu işi!
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.*
5. *Çok evler yıkılmış, harabe hanlar;
Kesilmiş kelleler, dökülmüş kanlar;
Hanı, "benim mülküm" diyen sultanlar?
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.*
6. *Mescid, mercek yanan insanla dolmuş,
Hepsi ite, kurda, kuşa yem olmuş;
Niçe ocak sönmüş, bir adı kalmış,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.*

7. Çocuklar sahipsiz, yoktur babası,
Ağlar, gezer, arar bulmaz anası;
Kesilmiş, havara gelmez ağası,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.
8. İslâmlar'dan on köy, bütün dağılmış;
Niçe bin can : Duman, odda boğulmuş;
Cenazeler, odun gibi yığılmış,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.
9. KAHRAMAN, seni sağ kalmaz olaydın,
Bu fâni dünyaya gelmez olaydın,
ŞÜREGEL'i böyle bilmez olaydın,
Sahipsiz vatanlar, insan kalmamış.

—ooOoo—

III. EK

1919 - 1920 ERMENİ MEZALİMİ'NE

ARPAÇAYLI VELİ ARAS'IN BİR HİTABI

(Aşağıdaki tanıtma ve tarihî şiir de, "Edebiyatımızda Kars, II. Kitap"taki 159 - 160. sahifelerden alınmıştır).

(Ordubad'dan Batum'a ve Oltu'dan Ahılkelek bölgesine kadarki Türklük bölgelerini Ermeniler ile Gürcüler'e karşı koruyan başkent Kars'taki "Millî - Şûra/Cenubigarbî - Kafkas Hükümeti"ni 13 Nisan 1919 günü hile ile basıp dağıtan) İngilizler'in yardımı ile Ermeniler, 1919 Nisanı sonundan itibaren yeniden Kars İli'nin Karsçayı ve Aras boylarına hâkim olmaya başlamışlardı. 1919 - 1920 kışında, Revan'daki Ermenileri de doyurmak için, Kars'taki silâhsız köylülerimize top ve makineli tüfeklerle saldırarak, koyun ve sığır sürülerini kapıp, talan ediyorlar; evleri yağmalıyor ve dağlık yerlerdeki (Ak-baba, Çıldır, Allahüekber, Kağızman, Kulp/Tuzluca'daki) Millî - Şûra kuvveti çetelerimizle vuruşuyorlardı. İşte bu sıralarda 1920 Mart'ında, Şüregel'in Möküz (Üçpınar) köyünden VELİ ARAS Efendi, SEFİLİ mahlastıyla şu koşmayı yazarak, köylere göndermiştir :

1. Bâkidir İslâm'ın şerefi, şânı;
Âsi olma böyle hannâs Ermeni.
Hiç kalmaz yanına Türkler'in kamı,
Alır, koymaz sende kısâs, Ermeni.
2. Rus yerine geçtin, vurdun darbeler,
Başımıza neler getirdin, neler
Ordumuz gelince, ettin tövbeler;
Şimdi azdın, yok mu "Asvas" (1), Ermeni?
3. Kahbe İngiliz'e sen belbağladın,
Kars - Eli'ni oda yaktın, dağıladın;
Kış günü köylere topu bağladın :
Kardın çoluk - çocuk, hep nâs, Ermeni.
4. Boş buldun meydanı, "arlanm" dersin,
Silâhsız İslâm'ı talar da, yersin,
Mevlâm, tez günlerde belâmı versin,
İçersin ağıyu tas - tas, Ermeni.
5. Türk'ün nâmı aziz, duası Halil,
Bunu bilmeyenler olur hor, zelil,
Sana olmuş vahşi Taşnaklar delil,
Çürüktür temelini esas, Ermeni.
6. Kars, Zarşat, Şüregel öksüzdür sanma,
Azgın keşişlerin sözüne kanma,
Erzurum, Erzincan adını anma (2)
Eyleme "Beğliğ"e havas, Ermeni.
7. Sana ibret olsun, Harâbe - Anı,
Düşünde görürsün Muş ile Van'ı,
Kaptırırsan Gümrü ile Revan'ı,
Giyersin kara - don, libas, Ermeni.

(1) "Asvas", ermenicede Tanrı, Allah demektir.

(2) Kars caddelerinde "Antranik Marşı" ile benzerlerini söyliyerek bando takımı ile gösterişler yapan Ermeniler, ünlü hayâlciliklerine uygun olarak, "Türkiye artık öldü, örtülmesi kaldı. Biz, Erzurum ile Erzincan'ı şapkamızla (silâh patlatmadan) alacağız; Sivas'a varacağız" diye konuşuyor ve Karşlar'm maneviyatını kırmayı gözetiyorlardı. Şâirimiz, bu hususlara işaret ediyor.

8. *Ptikadın bozma, bak Yaradan'a,
Fırsat böyle kalmaz, döner zamâne,
Düşersin ayağa, deste, dâmâne,
O zaman et sonun kıyâs, Ermeni.*
9. *Erzurum, Pasın'da bekliyor Ordu,
Emir çıkar, gelir kurtarır yurdu,
SEFİL der, atarız veremi, derdi,
Yakında oluruz halâs, Ermeni.*

—ooOoo—

S O N S Ö Z

Ermeni İddialarının Çürüklüğü

“Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlîmi”ni anlatan ve gerçekleri belirten baştaki 7 Risalenin herbirini ilk okuduğum zamanda, aziz Türk Milletinin başınagelenlerden, Ermeniler gibi eski “Milleti - Sâdika”ımızın vurduğu yaraların acısını, ruhumun derinliklerinde duymuştum. Şimdi de, bunları, bugün ve bundan sonraki kuşaklarımızın okuyup bilmeleri için, Kars Kurtuluşu'nun 50. Yıldönümü dolayısıyla bir arada yayıma hazırlarken, yine bu uğurdaki acılardan sarsıldığımı söylemeliyim. Çünkü, aradan 50 yılı aşkın bir zaman geçtiği halde, memleketim olan Kars'ta ve çevresinde, bu “Ermeni vahşetleri ile mezâlîmi”nin hâtıraları, bugün de köy ve kasabalarda canlı olarak yaşamakta; o fâciaların talihsiz tanıklarından sağ kalan yaşlılar, çoluk - çocuğuna ve komşularına, bunları zaman zaman veya yeri geldikçe anlatmaktadır.

1877 yılına girerken Kars şehrindeki 24 bin Türk nüfusu, gerek Nisan - Kasım 1877 arasındaki Moskof kavgalarında ordumuzla birlikte savaşanların ordumuzla Erzurum'a çekilmesi, gerekse 1882 yılına kadarki müddet içinde “Yeni - Sınır”ın ötesine göçmesi yüzünden, 40 eve inmişti. Bunlar da 1882 baharı sonlarında göçecekken, Kars'a gelen ilk Türk Şehbenderi'nin İstanbul'da Şeyhülislâm'dan alıp getirdiği gizli bir “Fetvâ”ya uyarak yerlerinde kalmış ve “din içinde din saklamak en büyük ibadettir” diye, Rus Çarlığı esaretine katlanarak, er - geç kurtulacaklarını ummuşlardı. 1914 Ekim'i sonunda Son Türk - Rus Savaşı başlarken, şehirdeki eski 40 Türk evi, 57 aile olarak çoğalmıştı. Göçen Türkler'in yerine Çarlık, Türkiye'den getirttiği birçok Ermeni ve Rum göçmenleri ile, 8 - 10 Rus ailesini yerleştirmişti. Resmî Rus istatistiklerinin belirttiği gibi, Kars İli köylerinde, çokluk, yine Türklerde idi.

I. Cihan Savaşı'nda önce “İntikam Taburları”na yazılıp, Rus Ordusu yanında Türkiye'deki silâhsız halkı kırıp bitirme talimleri gören Ermeniler, 1914 Kasım'ı başında 4 Alay halinde Kars ile Revan ilinden Türkiye sınırlarına saldırmışlardı. Bu sırada bir hafta içerisinde Kars şehrinde 75 köylü ve yolcu

olan silâhsız Türk'ün "Canfida" denilen Taşnak Komitesine mensup Ermeni fedailerini tarafından öldürülmesi üzerine anılan 57 Türk evinin başlarını kurtarmaları için, "yolboyundan uzak ve pek uğrak olmayan İslâm köylerine hemen gitmeleri", Alman soyundan Kars Müstahkem Mevkii Kumandanlığında vazifeli Von dem Baum ile, iki Kazan "Tatar" gibi Çarlık Subayları tarafından öğütlenip, şehirden çıkarıldı. Bu yüzden, yeni evli olan "en çok okumuş" şehirli "Molla" Babam ile "Hoca" Anam da, Susuz'un Mamaş (Kırçığeği) köyüne göçmek zorunda kalıyor. Mart 1917 de ben, bu köyde doğuyorum. Fakat, ikinci doğumunu yaparak lohusa yatan Anam, gerek Babamın Mamaş köylüleriyle birlikte Milis olarak cephede Ermeniler ile çarpışmasının verdiği heyecandan, gerekse Mamaş'a Ermeniler'in Mart 1918 sonunda topla saldırmasından dehşete düşerek, "şehide" oluyor... "34 (1918) Ermeni Kırgını Kurbanları"na katılıyor.

Köylerdeki şehir halkı, 25 Nisan 1918 de Kars'ın kurtuluşundan ancak 8-10 gün sonra dönüşlerinde, cämileri, çarşıları ve mahallelerinin çoğu yanmış bulunan şehirde, kendi evlerinden de çoğunun yıkıldığını görerek, yine hallerine binlerce şükredip, "Al-Bayrak" altında hür yaşamının sevinciyle yaralarını sarmaya bakıyorlar. Vahşet ve kırgınlara katıldıkları için, bu sırada Kars İli'ndeki bütün eski yerli ve göçmen Ermeniler de, "suçlu" olduklarından, toptan kaçarak, Arpaçayı doğusuna gitmişlerdi. Onlardan boşalan yerlere, Revan İli'nden kaçıp gelen zavallı Türk aileleri, pek perişan ve yoksul bir halde yerleşiyorlardı.

Yerli halkımızın deyişiyle, "Kars'ın Kırk - Yıllık Karagünler"den (1878 - 1918) kurtuluşunun sevinci, çok sürmedi. 30 Ekim 1918 günü imzalanan uğursuz Mondros Mütarekesi'ne göre Ordumuz, "1914 Sınırı gerisine çekilme"ye mecbur kaldı. Bu durum, "Ermenistan Cumhuriyeti" ile "Gürcistan Cumhuriyeti"nin de, Rus istatistiklerinin belirttiği : Nahçıvan, Sürmeli, Serdarabad, Batı - Ahılkelek, Ahıska gibi 93 (1877) den önce Rus esaretine düşen Türklük bölgeleri ile Artvin'i de içine alan Batum İli'nin Kars ile birleşerek "Millî İslâm Şûrası" adı ile bir yerli hükümet kurmasına ve bu anılan Türklük bölgelerinin birleşip, Ermeniler ile Gürcüler'e karşı yurtlarını ve yuvalarını korumasına yolaçtı. Bunun, Çarlığın son resmî istatistiklerine dayanan ve hukuk esaslarını belirten belgelerini, yukarıda fransızca metni ve türkçe tercümesi verilen 1919 da Batum'da basılmış Risalede buluyoruz. 13 Nisan 1919 da İn-

gilizler'in hile ile ve bir baskın sonunda, "Cenubigarbi - Kafkas Hükümeti" merkezi Kars'taki Parlâmento konağını basarak, getirip yerleştirmesi, İlimizin ikinci defa korkunç yıkımlar ve Hükümet Erkâmını Malta'ya sürüp, Ermenileri yeniden Kars'a vahşi kırgınlara uğramasına sebep olmuştur. 18 ay süren son Ermeni işgalinin ve 1905 ten beriki Ermeni "Canfidaları" ile çete ve "asker" sürülerinin işlediği korkunç vahşet ve mezâlimin belgeleri, az - çok yukarıdaki 7 Risalede verilmiştir. Halk şâirlerimizin tarihi destan ve koşmaları da, bu Ermeni kırgın ve yıkımlarını, daha canlı olarak dilegetirmiştir (1).

Artık, yerli yabancı araştırmacıların, hattâ 1919 güzünde Doğu - Anadolu'yu ve Erivan bölgesini inceliyerek dolaşan General Harbord Başkanlığındaki Amerikan Hey'eti'nin vardığı sonuçlar göstermiştir ki, Karadeniz - Irak arasındaki sınırlar dahil, Türkiye'nin hiçbir yerinde Ermeniler, öteden beri bir "nüfus çokluğu" teşkil edememişlerdir. Bu yüzden de, Ermeni Komiteci ve öncülerinin, bütün dünyaya yaydıkları propagandalarında ilerisürülen "Türkiye - Armenyası/Ermenistan" da, hep hayalde kalmıştır. Bu gerçeği, Ermeniler de iyi bildiklerinden, komşuları ve yüzyıllar boyu efendileri olan Türkleri kırıp azaltarak, hattâ yok ederek, yapma bir "Ermenistan" yaratmaya özendikleri için, çok vahşi usullerle kırgınlara girişmişler; sonunda da, eski yuvalarından bile olmuşlardır. Biz bu gerçeği, 1919 Temmuz'unda ERZURUM KONGRESİ hazırlıkları sırasında KARS'ta Ermenilerin koro ile söyledikleri şu ermenice "ANTRANİK MARŞI" başında da görüyoruz :

*"Antranik yekhaber, ertang Dacgasdan
Carteng Turkeri, darni Hayasdan!"*

Aynen tercümesi :

*"Antranik kardeş, gidelim Türkiye'ye,
Kırahm Türkleri, olsun Ermenistan!"*

(1) Bunlardan birtakımı, 1958 de İstanbul'da bastırduğum "Edebiyatımızda Kars, II. Kitap"ta (s. 80 - 84, 86, 93 - 94, 104 - 105, 121 - 125, 134 - 141, 159 - 160, 171 - 176) verilmiş olup, ya adsız (anonim) veya şu şahıslara aittir : Çıldır Aşık ŞENLİK, Digozlu ABBAS, Karşı TAŞTAN, Karşı Hafız KURBAN, Karşı Aşık KAHRAMAN, Kağızmanlı Aşık SEZAI, Aşkaleli SADAYI, Kağızmanlı CEMAL - HOCA, Hanaklı Molla DURSUN, Arpaçaylı VELI, Selimli Aşık BEKTAŞ, Şüregelli Yusuf NİHANI, Posoflu Aşık ZÜLALİ.

Evet, siyasete karışmayan Katolik ve Protestan Ermeniler dışında, sayı bakımından daha çok olan Gregoryen Ermeniler'in dün olduğu gibi, bugün de "millî ülkü"lerinde yaşatageldikleri "Büyük - Ermenistan", ancak "CARTENG TURKERI" (=Türkleri kıralım) felsefesiyle gerçekleştirilmek isteniyor. Bu uğurda, dün Çarlık Rusyası orduları yanında Türkiye'ye "İntikam Taburları"ndan kurulu Alaylar ile saldıran Ermeniler, bugün de Sovyet Rusyası'nda "en imtiyazlı millet" olarak, bu uğurdaki mektepler ve yayınlar ile, büyüünüp eğitilerek, "yarına hazırlık" yapıyorlar...

Bugünkü "Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti"nin kurulduğu topraklarda bile, 100 yıl öncesine değin Ermeniler çok azlıkta idi. 1559 da Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Bayazıd ile İran'a kaçan Konyah "Turgutlu" oymağından gelen Hanlar sülâlesinin idaresindeki "Revan Hanlığı", 1827 de Ruslar'ın eline geçmişti. Ruslar, Türkiye ile Azerbaycan'ın arası kesmek isteği ile, 1829 Edirne Antlaşmasına göre Türkiye'den ve sonra İran'dan getirtikleri Ermenileri, onların Katolikliğünün bulunduğu Revan/Erivan bölgesine yerleştire yerleştire, 90 yılda bir "Ermenistan çekirdeği" kurmaya çalıştılar ve Ermenileri, İskenderun Körfezine çıkmada âlet olarak kullanmayı güttükleri. Böyle iken, 1907 de 7 Sancaklı Erivan ilinin ancak Yeni - Bayazıt, Gümrü ve Eçmiyazın gibi üç Sancağında sun'î bir Ermeni çokluğu vardı ve Erivan/Merkez, Sürmeli, Şerür - Derelegez ve Nahçıvan gibi dört Sancağında, Türkler çoklukta idi (2). 1918 - 1920 arasında buralardaki Türkleri kıran ve kısmen kaçırılan Ermeniler, bir "Ermenistan" yapı-

(2) Çarlığın "Erivan İli İstatistik Encümeni" tarafından Rusça olarak yıllık niteliğinde 1908 de "Erivan"da bastırılan ve herbiri ayrı ayrı sahifelenen 4 bölümlük "Pamyatnaya Knijka Erivanskoj Guberniy na 1908 god" adı resmî eserin III. Bölümünde, her köyün adı ile evi ve kadın ile erkek nüfusu verilmiştir. 1906 sayımını gösteren bu istatistiklere göre, ERIVAN İLİ'nin 7 Sancağındaki Türk/İslâm ve Ermeni nüfusu şöyledir :

Erivan Sancağının	242 köyünde	45 329 Ermeni,	70 623 Türk/İslâm,
Eçmiyazın Sancağının	219 köyünde	86 040 Ermeni,	42 060 Türk/İslâm,
Sürmeli Sancağının	227 köyünde	29 027 Ermeni,	60 374 Türk/İslâm,
Şerür-Derelegez San.	163 köyünde	20 842 Ermeni,	55 085 Türk/İslâm,
Nahçıvan Sancağının	167 köyünde	44 616 Ermeni,	59 503 Türk/İslâm,
Yeni-Bayazıt Sancağının	135 köyünde	88 276 Ermeni,	43 467 Türk/İslâm,
Gümrü (Leninakan) San.	161 köyünde	138 470 Ermeni,	11 855 Türk/İslâm.

rak, bütün türkçe yer adlarını da değiştirip, ermenicelerini koydular.

Ermeniler'in "Eski Armenia" ve "Armenya Tarihi" üzerindeki iddiaları da, çürüktür ve "buz üzerinde kurulan yapı"ya benzer. Bütün bu hususları, 1952 de İstanbul'da çıkan "Dede - Korkut Oğuznâmeleri - I. Kitap" ve 1953 te basılan "Kars Tarihi - I. Cild"nde, delilleri ile gösterdim. Bununla, dünya ansiklopedileri ile yayınlarında "Ermeniler" ve "Armenya" üzerine yazılanların ne olduğu ortaya çıkarıldı. Eski Yunan ve Lâtin kaynaklarındaki "Armenya" adının, Batı - Dicle başlarında "Yukarı" anlamına bir coğrafya deyiminden çıktığı ve "Balkan, Dağistan, Çöl, Sahrâ" gibi bölgenin niteliğini belirttiği; kendilerine "Hay" ve oturdukları yerlere "Hayasdan" diyenlerin tarihte ve bugün hiçbir zaman bu "Armenya, Armenyan, Ermeni" adını kullanmadıklarını; m. ö. VII. Yüzyılda Kafkaslar güneyine geçip, Hazar denizi ile Yukarı - Fırat arasına yerleşen Saka/İskit urukları ile, bunların Horasan kolundan çıkarak m. s. 429 yılına değin "Armenya" ülkesine hâkim olan Arsaklılar'ın tarih destanları olan yaygın ve sağlam "Dede - Korkut Oğuznâmeleri"nde de aslâ "Armenya/Ermeniyeye" ve "Ermeni" deyiminin geçmeyip, buraların "Türkman" ve "Oğuz - Elleri" sayıldığını; Yunus Emre'den beri de Türkiye Türkçesindeki "Yukarı - Eller" ve Akkoyunlular ile Osmanlı kaynaklarındaki "Yukarı - Cânib" deyiminin de, klâsik eserlerdeki "Armenya" ve İslâm kaynaklarındaki "Erminiyye" karşılığında kullanıldığı, belgeleriyle belirtildi.

"Ermenice" kaynaklarda geçen "Askenaz" ve "Askenazlı Milleti" adının, Tevrati - Şerif'teki gibi Saka/İskitler'in adından ve "Torkom, Torkomlu" deyiminin ise, Sakalar'ın Arsaklılar (Partlılar) kolunun "Türkman" adından kaldığı da bu "Kars Tarihi"nde gösterildi. 450 yılındaki Kalkedon (Kadıköy) Konsilinden sonra Rum/Bizans Ortodoksluğundan ayrılarak Arsaklılar'ın Horasan kolundan gelme Aziz - Greguvar'ın 300 - 325 arasında kurduğu Hristiyanlık esaslarına bağlı kalan ve bu Azizin adı ile "Gregoryen" denilen mezheptekilere, Ortodoks "Rum" ve "Gürcü"lerden ayırt edilmek için "Ermeni" denilmeye başlandığı; bugün de "ermenice" denilen karma dille konuşanların Gregoryen mezhebindekilere "Ermeni" denilip, Katolik ve Protestan mezhebindekilerine, öteden beri "Ermeni" adını benimsemedikleri, hattâ bundan nefret ettikleri, bilinen gerçeklerdendir. Eskiden "Albanyah" ve bundan bozma "Ağvanlı/Ağovanlı" denilen, Osmanlı ve İran kaynakların-

da da "Araniyan" adı ile anılan Kür - Aras boylarındaki Genç - Karabağ Gregoryenlerinin ise, "Haylar" ile hiçbir soy ve dil ilgisi olmadığı; fakat ana ve tek dilleri Azerbaycan Türkçesi olan bu Sakalı, Hun ve Hazarlı torunlarının mezhep birliği yüzünden "Ermeniler'e katıldıkları, artık biliniyor.

Dili, folkloru, musikisi, sanatı öteden beri hep Türk tesirinde bulunan; hattâ, 70 - 80 yıl öncelerine gelinceye kadar köylü ve şehirli halkından çoğu yalnız Türkçe konuşup "Ermenice"yi hiç bilmeyen; eski yazma ve basma İncilleri, dua kitapları, "Beğ - Böğrek, Köroğlu, Kerem ile Aslı, Aşık Garip, Şâh - İsmâil" başta olmak üzere halk hikâye ve destanları Türkçe ve "Mesrop alfabesi" ile yazılan; 1784 te Venedikte yazılan Türklük aleyhindeki en büyük "Ermeni Tarihi" sayılan Çamiçyanın yine Venedikte 1862 de "Gülzari Tevarih" adı ile "Ermeni/Mesrop alfabesi" ile Türkçe tercümesinin baskısını okuyan "Ermeniler" in kökünün Samî, Hind - Avrupalı ve Turanlılar'a yakın "Kafkas/Yafes" soyundan oluşları, hâlâ ilim çevrelerinde münakaşa konusudur, Bütün tarih belgeleri ve eski kaynaklar gösteriyor ki, "Armenya" ülkesinde tarih boyunca hâkim olan kavımlar ve hanedanlar, "Ermeni/Hay" soyundan gelmemişlerdi. Son 70 yıldan beri Ermeni aydınları ve bilgileri de, kendi atalarının kökünü : a) Van gölü çevresinde yaşayan yüksek medeniyetli ve çiviyazılarını kullanan Khaldi/Urartu kavımına, b) m. ö. XV. - XIV. Yüzyıllardan kalma Hitit belgelerinde Erzincan ile doğusunda gösterilen ve kendi kızkardeşleriyle evlenebilen Hayasa/Hayaşa hükümetini kuranlara, c) Eski Yunan kaynaklarında geçen Hind - Avrupalı ve Trakya'dan gelme Frigler'e, ç) Kızılırmak çevresinde kurulup bütün Fırat batısındaki Anadolu kesimine hâkim olan Hititler'e bağlamakta ve bu uğurda birçok tezler ileri sürerek, yayınlar yapagelmektedirler. Kısacası, kökü ve soyu - soppu tam belirmemiş olan "Ermeniler", kendilerine mâzideki eski medeniyet mensubu tanınmış kavımlardan bir "ata" uydurmaya çalışmakta ve bu uğurda bir fikir birliği gösterememektedirler.

Artık bugün Türk Üniversitelerinde yetişen ve tarih kaynakları ile usulünü ilim gözü ile inceleme yetkisine erişen Türkler, bütün Önasya tarihi gibi, eskiden "Armenya" denilen coğrafya bölgesinin mâzisini de gerçek durumu ile ortaya çıkarmaktadır. Bu uğurda, rahmetli Hocam Prof. Dr. A. Zeki Velidi TOĞAN Bey, 1946 da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce yayımlanan "Umumî Türk Tarihine Giriş I. Cild" kitabı ve İslâm Ansiklopedisi'nde çıkan makaleleri ile gerçek-

leri göstermiştir. Onun ilim yolunda yürüyerek biz de, yayınlarımızda ve başta "Kars Tarihi I. Cild"inde, eski "Armenya" ile Dede - Korkut Oğuznâmeleri"ndeki "Oğuz - Eli"nde tarih boyunca hâkim olan kavım ve sülâlelerin kökünü ve gerçek niteliklerini ortaya koyduk. Ne yazık ki açığız "Ermeniler", hâlâ Selçuklu hâkimiyetinden önceki çağlarda "Armenya"ya hâkim olanların kendi ataları olduğu saçmasını bir gerçek olarak ileri sürmekte ve bu sahte tapuya dayanarak "Tarih Hakları" nı iddia eylemektedirler.

Sözü uzatmamak için, 3000 yıldan beri ve Selçuklu Fethi'ne değin "Armenya/Yukarı - Eller/Oğuz - Elleri" ülkesine hâkim olanların köklerinin ne olduğuna, "Kars Tarihi"ndeki sahifelere de işaret ederek, kısaca dokunacağım.

1. Khaldililer/Urartulular (m. ö. 900 - 600)

Yuvarlakbaşı, bitişken dilli "Asyanıklar" soyundan ve Sümerliler ile bir kökten gelen, Gökçegöl ve Çıldır gölü çevresinden Halep bölgesine değin yayılan ve asıl yurtları Van gölü çevresi olan Urartulular'ın "Ermeni/Hay" topluluğu ile hiçbir ilgisi olmadığı, ilim âleminde ortaya konmuştur (s. 36 - 65). Bu gerçeği, 1960 ta Moskova'da toplanan "Müstesrikler Kongresi"nde verdiği "tebliğ" ile, yetkili bir Türk Profesörü de, yeniden isbat etmiştir. Fakat son yıllarda Sovyet Ermenileri, Khaldi/Urartu devletini kuranları kendi ataları saymada ısrar ediyor; hattâ Revan/Erivan şehrinin bunlar tarafından kuruluşunun 2500. Yıldönümünü kutlama şenlikleri ile de, bunu yaygınlaştırmaya çalışıyorlar.

2. Saka/Askenaz/İskitler (m. ö. VII - II. Yüzyıllar)

Çinlilerin Se/Su, Türk destanlarının Çu/Şu, Hinlilerin Sakaya, İranlılar ile kendilerinin Saka, Tavrati - Şerif'in Askenaz, Asur çivi yazılarının Aşguzay, Yunanlıların Skyth/İskit dedikleri Ortaasya'dan çıkma atlı göçebe ve yaman okçu - savaşçı kavımın bir kolu, m. ö. 680 - 665 arasında Kafkaslar güneyine aşarak Kür, Aras, Çoruk boyları ile Yukarı - Fırat ve Dicle bölgelerine yerleşmişlerdir. Kaynakların bildirdiği : Yukarı - Kür bölgesi hâkimi Gogarlar/Orbelyanlar (Dede - Korkut Oğuznâmeli'ndeki "Gogalet - Koca oğlu Şor - Şamsoldın " = Goga-

renli Şor boyunun "Şam-Şolde/Üç-Ok" oymağı), Şirvan ve Dağıstandaki ALBANLAR/AĞOVANLAR, Karabağdaki SAKASIN/Sİ-SAKAN, Çoruk boyundaki TAOK/TAYK, SAPER (İspir), KALAÇ/KALARÇ, EKER (Acaralı), Yukarı-Aras boyundaki PASIAN (Pasin), Erzurum-Erzincan'daki KHALYB, Van gölü güneyindeki PAKTYK (Bokhti/Bogduz) ve KARDUK (Kortuk/Kürtler) ve EREŞT-UNİ hanedanı, hep bu Sakalar'ın soyundandır. Herodot'un "28 yıl bütün Asya'ya hâkim" olduklarını andığı Sakalar'ın "Madyas" denilen cihangir hükümdarı (m. ö. 654-626), Türk destanlarındaki OĞUZ-HAN/AFRASYAB/ALP-ER TONGA'dan ibarettir. Bunun soyundan olup m. ö. 66-65 yıllarında Romalı Pampeus ordusu ile savaşan Albanya hükümdarı "OROSESİN" adı, hanedanı bildirmekte ve Dede-Korkut Oğuznâmeleri'nde "Efras-yab-oğlu ALP-ARIZ/ORUZ-KOCA" kütüğü ile ve "At-Ağzlu" vasfı ile anılmaktadır. Yukarı-Kür boylarındaki eski GOGAREN (Gogalet) eyaleti halkının Ortaçağ boyunca "Çenasdan"dan gelme oldukları hâtrası ve bunların Osmanlı kaynaklarındaki gibi bugün de "ÇİN-ÇAVAT" (Çin = Kaşgar'dan gelme Çavlar) diye anılması, bu yüzdendir (s. 66-115; ayrıca bakınız: Kirzaoğlu, "Kürtler, I. Bölüm", 1964 Ankara, s. 21-62, 94-128).

3. İranlı Artaksiyashlar (m. ö. 188 - m. s. 14)

Batı-Dicle başlarında yerleşmiş olan İranlı/Persli Akhemenid sülâlesinden bir Satrap ailesinden gelen Selevkoslu hizmetindeki Artaksiyas'ın Roma hâkimiyetine bağlı olarak kurduğu krallığın merkezi, Ağrıdaki kuzeyinde ve Aras boyundaki eski Saka merkezi Armavir olunca, "Armenya" adı, Aras ve Kür boylarına da yayıldı. Bu sülâleden "Büyük Tigran" (m. ö. 95-56) da, sarayında Yunanca konuşurdu ve araştırmacıların belirttiği gibi, İranlılığa bağlı ve hiç "Ermenice" bilmezdi (s. 116-134).

4. Arsaklılar/Eski-Oğuzlar (m. ö. 150, m. s. 53-429)

Sakalar'ın Hazar denizi doğusundaki DAHA kolunun PARN boyundan gelen ve Makedonyalılar'ı Horasan ile İran'dan kovup Fırat boylarına değin hâkim olan ARSAKLILAR'

ın bir kolu, Hazar denizi ile Kızılırmak başları ve Kafkaslar ile Kerkük arasındaki ülkelerde "KÜÇÜK-ARSAKLILAR"ı kurarak, eski Armavir'i merkez edindiler; sonra da Erovantaşat (Digor'da), Valarşabad ve Divin'i (her ikisi de Revan'da) kurup, başkent yaptılar. Bunlar kendilerini "TÜRKMEN" söylediklerinden, 301 yıllarında Hıristiyanlığı resmen kabul ettikten sonra da "TORKOMLU/TORKOM SOYU"ndan diye anılıp, yurtlarına da "Armenya" değil, hep "TORKOM ÜLKESİ" diyorlardı. Arsaklılar'ın Horasan'daki tahta geçmeyen kolundan ANAK adlı prensin oğlu olarak Ağrıdaki doğukuzeyinde doğan ve Kayseri bölgesinde vaftiz edilerek GREGUVAR adını alan "Aydınlatan" unvanlı Aziz-Greguvar (253-325), 301 yıllarında resmen Küçük-Arsaklar ülkesinde Hıristiyanlığı yaydı, karakuş'u vaftiz ederek kilisenin sembolü yaptı ve mezar taşı olarak da kullanılan Koç/Koyun tasvirini kiliseye soktu. Bunun töresi, 450 Kalkedon Konsilinden sonra, GREGORYENLİK adı ile "Ermeni" mezhebine alem oldu.

Sonradan Aziz-Greguvar'ın torunlarından Büyük-Sahak (İshak) (387-439) ve Muş bölgesindeki 250 yıllarında Kaşgar'dan gelme Mamikonlu çevresinden yetişme Rahip Mesrop ile birlikte 410 yıllarında, Sasanlıların teşviki ve Bizanslılar'dan İncil bakımından da ayırma siyasetlerine uyarak bir ALFABE yaptılar. 36 harfli olan bu "Ermeni/Mesrop Alfabeti"ndeki : "B, E, İ, L, DZ, K, N, Ç, R, V, NG" gibi 11 işaret, Yenisey/Orkun yazılarındaki aym seslerin harflerine benzemekte ve bunlardaki gibi, kelime araları da (:) üstüste iki nokta ile ayırılmaktadır. Sonradan Alban/Ağovan ve Gürcü alfabeleri de, bu Mesrop tarafından düzenlenmiştir.

Küçük-Arsaklılar sülâlesi Dede-Korkut Oğuznâmeleri'nde bunların en yiğit ve ünlü hükümdarı "Valarş oğlu Büyük Khosrov"un (217-252) kütüğü ile "Olaş oğlu Salvur KAZAN HAN" diye ve "Beğlerbeği" olarak anılmakta ve ilk defa Hıristiyanlığı kabul eden bunun oğlu Tirdâd da "Dırsa Han" diye gösterilmektedir. Bunların kışlak "Armavir" ve yaylak Erovantaşad adlı başkentleri de, aynı destanlarda "Sürmeli" ve "Ağcakala (k)" diye anılıyor ve Hz. İsa'dan önceleri Horasan'dan gelen "Oğuz Tâifesi"nin ANI ile KARS bölgesini merkez edip, Tiflis ile (Dağıstandaki) Demirkapı (Derbend) bölgesine hâkim oldukları belirtiliyor (s. 135-190).

5. Ulu - Başbuğ Mamikonlular (451 - 514)

Bütün kaynakların "Çenasdan" (Kaşgar) ülkesinden siyasi kaçınlar topluluğu başı ve hükümdar sülâlesinden gösterdiği "MAMİK ile KONAK" adlı iki kardeş ile taallûkatı, 226 yıllarında ilkelerinden kaçarak Afganistan bölgesine sığınıyor, sonra da topluca gelerek 240 - 250 yıllarında Ahlat - Muş - Bingöl kesimlerine yerleşerek, buraya "DURU - BARAN" (=Baran - Yurdu) denilmesine sebep oluyorlar; şimdiki Ağrı İli, Kağızman, Elegez - Dağı, hattâ Çoruk boyu bölgesinde de mâlikâne edinen hanedan kuruyorlar. Khorenli Moses ile Sebeos'un eseri başındaki anonimde, büyük şehzâdeye göre "Çenasdan'dan gelme MAMIKONYAN/MAMKUN" diye anılan ve 451 - 515 arasında ateşe tapan İranlılara karşı eski Küçük - Arsaklı ülkesini ve Hıristiyanlığı koruyan ulu - başbuğlar hanedanı sayılan bu Türkistanlılar, Dede - Korkut Oğuznâmeleri'nde, küçük ve daha uzun ömürlü yiğit şehzâdeye göre "Kara - KONAK" diye anılmaktadırlar. Sonradan bunlardan "Baranlı" oymağından gelme "Kara - Koyunlu" diye tanınan ve 1295 te İlhanlılar ile birlikte toptan İslâmîliği benimsiyen Türkmen Hanları sülâlesi çıkmıştır (s. 169 - 173, 190 - 199).

6. Şüregel ve Kağızman Beğleri Kamsarakanlılar (310 - 772)

Arsaklılar'ın Horasan'daki "Karen - Bahlav" kolundan Perviz - Amat'm büyük oğlu olup, Kuşanlar (Ak - Hun) Kağanı ile vuruşurken yediği bir kılıç vuruşu ile başkemiğinin bir kısmı sıyrıldığından farsça "KAM - SAR" (=Kel - Baş) lakabı ile anılan yiğit prensin oğlu ARŞAVİR, 310 yıllarında Sasanlı zulmünden kaçarak, kendi takımı ile gelip, akrabası Küçük - Arsaklı Büyük - Tirdat'a sığınıp, onun hizmetine girdi. Tirdat da bu "Kamsarakan" (Kamsargil) hanedanı büyüğüne, kendi mâlikhanesinden Arpaçayı boyları ile Kağızmanderesi bölgesini bağışlayıp, "Sparabed" (Sipehbüd) unvanı ile onu ordusuna başbuğ edindi. Eski başkent Erovantaşat (Digor - Miren Karabağ ve Anı kalelerini "Ostan" = Astane edinen Arşavir'in adı ile Kamsarakan hanedanının mülküne "Arşavir - Unik" (Arşavir - Hanedanları) ve sonradan bundan bozma olarak da kısaca "Arşaruni" denilmeye başlandı.

Küçük - Arsaklılar'ın Saray - Nâzırlığını da yapan bu Kamsarakan hanedanı kütüğü, Dede - Korkut Oğuznâmeleri'nde "Kazan - Han (Küçük - Arsaklı)" sülâlesinin "İmrakhur" ve "Divan - Beği" olarak "İlak - Koca oğlu Sarı KAL - BAŞ" diye anılmaktadır. 1306 da Tebriz'de farsçaya çevrilen "Besideddin Oğuznâmesi"nde ise bunlara "İlak Sarı KAL - BAŞ" denilerek, unvanları da "Sipeh - Salar ve Leşker - Keş" gösteriliyor. Kamsarakanlar, 772 yılında ülkelerinden BAGARAN Kallesini ve çevresini Bagratlılar'a vererek, Kars İli Bagratlıları kolunun kurulmasına yolaçtılar (s. 179 - 183).

7. Eski Başvezir ve Başbuğlar

Sonradan Kırallar Hanedanı Bagratlılar

(53 - 252, 885 - 1064)

Kars'ın Digor kesiminde ve Arpaçayı sağındaki BAGARAN adlı kutlu yeri Kamsarakan hanedanından "satın" alan Bagarat/Bagrat hanedanı, 772 de buraya yerleşmişti. Burada, Divin İslâm Emîrliği hizmetinde Gregoryenlerin vergisini toplama işine bakarak yükselen Bagratlılar'dan Ebü'l - Abbâs Sembat'm oğlu AŞUT, 862 de Halife'nin izin ve emri ile "Erminiyye Beylerbeyi" olmuş ve 885 te "Melik" (Kıral) unvanını alarak, 1064 yazındaki Selçuklu Alp - Arslan'ın Kars'ı fethine değin yaşayan Kars İli Bagratlıları sülâlesini kurmuştu. Gregoryen Kars ve Taşir/Loru Bagratlıları ile, Ortodoks Ardanuç/Tayk ve bunların Apkaz - İber (Gürcistan) ülkelerine hâkim olup, 1801 de Ruslar'm hile ile Tiflis'e yerleşmesine değin yaşayan "Gürcistan Bagratlıları" da, hep bir kökten geliyordu. Bunların soyu, Çoruk - Sakaları'ndan Saper ve Skythen oymaklarından geldiğinden, 885 te Bagaran'da "Melik" olarak takdis edilen AŞUT'a Katolikos resmen, "Askenaz ırkının tacı" - m giydirmişti. Bunların uluatası, Küçük - Arsaklı Başveziri ve Başbuğu Paybert Kallesi hâkimi ve Sper (İspir) bölgesinin sahibi BAGARATLI hanedanından PİURAT oğlu SEMBAT" idi ve kendilerini resmen "Davud Nebi" soyundan ve Yahudi/İbrani kökünden gösteriyorlardı. Dede - Korkut Oğuznâmeleri'nde bu yüzden bu hanedan "İç - Oğuzlar" kolundan ve "Kazan - Han" (Küçük - Arsaklı) sülâlesinin "İNAK" (=Takatir/Taggyidiren Başvezir) unvanlı Sol - Kol Başbuğu ve "Kam - BURRA(T) BEĞ oğlu BAMSİ - BAYARAK" kütüğü ile anılmakta ve "Parasar'un BAYBURD - HİSARİ" ile Oltu'daki Penek/Ba-

nak'tan ibaret "BAN - HİSARI"nın mâlikleri olarak gösteriliyor (s. 151 - 153, 231 - 246). Bagrathlı Gagık ile Sembat'ın, Dedede - Korkut kitabında anılan "KABA - SARIK"lı heykelleri bulunmuştur. Soylarını Asurlar'ın âsi ve kaçkın şehzâdelerine bağlayan Van bölgesindeki ARDZER - UNİK hanedanı (908 - 1022) ile, öteki Beylik sülâlelerini artık anmak gerekmez.

* * *

Görülüyor ki, Romalıların "Armenya" ve Arapların "Erminiyye" diye tanıdığı coğrafya bölgesinde 3000 yıl öncesinden Selçukluların Anadolu'yu fethine değin hâkim olanlar, asla "Hay/Ermeni" soyundan gelmemiş ve en çoğu Türk/Türkmen uruğundan ve Eski - Oğuzlar olarak yaşamışlardır. SAKA ve ARSAKLILAR ile MAMIKONLULAR'ın mezartaşları, Hıristiyanlıktan önce ve sonra olduğu gibi, İslâmı benimsedikten sonra da Koç/Koyun - Heykeli biçiminde ve Güney - Sibirdede, Orkun boyları ile Yenisey başlarında olduğu gibi devam edegelmıştır. Sivri Türk çadırı biçimindeki "Ermeni" ve "Gürcü" Kiliseleri kümbetleri de, Türkistan - Horasan örneğinde Arsaklı yapısı olarak yaşatılagelmıştır. Gerçekler böyle iken, "Ermeniler", hangi "Ermeni Tarihi"nden ve "Tarih Hakları"ndan bahsederek, yüzyıllar boyunca efendileri ve sipahi ruhlu komşuları olan Türkleri kırıp yok ederek bir "Büyük - Ermenistan" kurma hayali peşinde koşuyorlar ve bu uğurda Moskofluğa hizmet ediyorlar!...

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Öğretim Görevlisi

Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin

—ooOoo—

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
SUNUŞ — Kars Turizm ve Tanıtma Derneği —	3 - 5
— I —	
TARİHÇE — (Aralık 1917 - 12 Mart 1918 arasında Erzincan ile Erzurum'da Ermeniler'in Türklere yaptığı mezâlim) - Erzurum Rus İkinci Topçu Alayı Kumandanı Yarbay Twerdo - Khlebof	6 - 31
— II —	
HÂTIRA — (Erzincan ile Erzurum'daki Ermeni mezâlimi) Twerdo Khlebof	32 - 40
(Erzurum'daki Ermeni mezâlimi üzerine) Mektup - Yüzbaşı İvan Gokilaviç Pilyat	40 - 41
— III A —	
İSLÂM AHALİ'NİN UGRADIKLARI MEZÂLİM ÜZERİNE BELGELERE DAYANAN BİLGİLER (1918'deki Ermeni mezâlimi) Kars İli ve Ötesinde Ermeni Birliklerinin Zulüm ve Vahşeti Osmanlı Genelkurmayı	42 - 47
— III B —	
Ahılkelek'teki Türkler'e Ermeniler'in Yaptığı Vahşet ve Kırgınlar - (Dr.) Khoreşenof	48 - 51
— IV A —	
1919 YILI TEMMUZ AYI İÇİNDE KAFKASYA'DA TÜRLERE KARŞI YAPILDIĞI HABER ALINAN ERMENİ MEZÂLİMİ (Kars ile Erivan üzerine) Osmanlı Genelkurmayı	52 - 57
— IV B —	
ATROCİTES ARMENIENNES Commise contre les Musulmans du Caucase durant de mois du Juillet 1919 - L'Etat Major Générale Ottoman	58 - 63

L'ETAT DU SUD - OUEST DU CAUCASE - Le- Comité Central pour défense des intérêts de la population du Sud - Ouest du Caucase Sérvér Féyzoullah Atabec Prencce de Kolian Dr. Essad (OKTAY, de Tchylgyr) ————	64 - 68 68 - 71 72 - 73
Statistique I. et II. (1.I.1916, IX.1917) ————	

GÜNEYBATI KAFKAS HÜKÜMETİ (1919 da Kars, Nahçıvan, Kamerli, Ahılkelek ve çev- resindeki Ermeni mezâlimi) - Kobhyan Beyi Atabek Server Feyzullah ————	74 - 77 77 - 79
(Çıldır) Dr. Esad (OKTAY) ————	

— VI —

BİRİNCİ KAFKAS KOLORDUSU'NUN 1918 YI- LINDAKİ HAREKETLERİ VE GÖRDÜKLE- Rİ : General Harbord Başkanlığında Ame- rika Hey'etine Verilen RAPOR SURETİ - Kâ- zım KARABEKİR ————	80
1. Eski Sınıra Kadar Hareketler ————	81 - 85
2. Üç - Sancak'taki Hareketler ————	85 - 88
3. Arpaçayı Doğusundaki Harekât ————	88 - 90
4. Barış'tan Sonra ————	91 - 95

— VII —

1919 VE 1920 YILLARINDA KAFKASYA'DA İSLAMLARA KARŞI YAPILDIĞI BELİREN ERMENİ MEZÂLİMİ - Şark Cephesi Kumand- danlığı X Şube (Kâzım KARABEKİR) ————	96
Özet ————	97 - 98
I. Kars ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi ————	98 - 100
II. Sarıkamış ve Buraya Bağlı Yerlerdeki Me- zâlîm ————	100 - 102
III. Akbaba, Çıldır, Göle, Zarşat Bölgelerin- deki Mezâlîm ————	102 - 107
IV. Merdînik (Göle) ve Oltu Dolaylarındaki Mezâlîm ————	107 - 109
V. Kağızman, Iğdır, Erivan, Zengibasars Do- laylarındaki Mezâlîm ————	109 - 113

I. EK

KARS'TA 1918 MART - NİSANDAKİ ERMENİ MEZÂLİMİ (Azerbaycan) Fraksiyonu Tuta- nağı ————	114 - 115
---	-----------

II. EK

1918 ERMENİ MEZÂLİMİNE KARSLI AŞIK KAHRAMAN'IN İKİ AĞITI (Kaloköyü/De- recik ve Şüregel Köyleri Kırgınına) ————	115 - 118
---	-----------

III. EK

1919 - 1920 ERMENİ MEZÂLİMİNE ARPAÇAY- LI VELİ ARAS'IN BİR HİTABI ————	118 - 120
---	-----------

S O N S Ö Z

Ermeni İddialarının Çürüklüğü - Dr. Kırzoğlu	
M. Fahrettin (Giriş) ————	121 - 127
1. Khaldililer/Urartulular. ————	127
2. Saka/Askenaz/İskitler ————	127 - 128
3. İranlı Artaksiyashılar ————	128
4. Arsaklılar/Eski - Oğuzlar ————	128 - 130
5. Ulu - Başbuğ Mamikonlular ————	130
6. Şüregel ve Kağızman Beğleri Kamsarakan- lılar ————	130 - 131
7. Eski Başvezir ve Başbuğlar, Sonradan Kı- rallar Hanedanı Bagrathlılar ————	131 - 132
İçindekiler ————	133 - 134
Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları ————	135

—ooOoo—

Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları

a) Basılmış olanlar :

- 1) 100. Yıldönümü dolayısıyla : "1855 Kars Zaferi", 1 plan, 1 tablo, 8 resim ve 5 fotokopi ile 232 s. 1955 İstanbul 750 Kuruş
- 2) Kars'ın Son - Kurtuluşu'nun 40. Yıldönümü dolayısıyla : "Millî Mücadelede Kars, I. Kitap - Belgeler", 5 Kasım 1918 - 23 Temmuz 1919 arasındaki 82 belgenin kronolojik sıra ile metinleri, izahı ve yerleri, 1 Madalya, 1 Harita ve 1 Gazete klişesiyle 80 s. İstanbul 1960 5 Lira
- 3) Kars Fethi'nin 900. Yıldönümü dolayısıyla : (Selçuklu Sultan) "Alp - Arslan Marşı", Söz : Hâlide Edib Zorlutuna - Küg : Nüvit Kodallı (Notalı), 4 s. Ankara 1964 3 Lira
- 4) "Selçuklular'ın Kars İli Fethi'nin 900. Yıldönümünü Kutlama Programı", İzahlarla birlikte, 16 s. 1964 Ankara Parasız
- 5) Kars İli, I. Sayı : "Çıldır - Ardahan - Hanak - Posof", 7 tarihli resimli, belgeler, şiirler ve bilgiler, 80 s. 1966 Ankara 5 Lira
- 6) Kars'ın Kurtuluşu'nun 50. Yıldönümü dolayısıyla : "Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi", 1918 - 1921 arasında basılmış 7 risalenin asılları, 10 fotokopi, 135 s. 1970 Ankara 750 Kuruş

b) Basılacaklar :

- 1) "Anı Şehir Örenleri Kılavuzu", 1 plan, 64 fotoğraf, 4 renkli tablo ile Türkçe - Almanca - Fransızca - İngilizce.
- 2) "Kars İli Albümü", yukarıdaki gibi dört dilde.
- 3) "Karşlı Divan Şâirlerimiz".
- 4) "Karşlı Halk Şâirlerimiz".
- 5) "Kars Folklor ve Etnografyası".
- 6) "Karşlı Büyüklelerimiz".
- 7) "Kars Tarihi, II. Cild - Osmanlı Fethi'nden İlk - Rus Saldırışı'na Değın" (1534 - 1807).
- 8) "Kars Tarihi, III. Cild - İlk - Rus Saldırışından İlk - Kurtuluş'a Değın" (1807 - 1918, Son Beş Türk - Rus Savaşları ile İlk Türk - Ermeni Savaşı).
- 9) "Kars Tarihi, IV. Cild - Millî Mücadele, Son - Kurtuluş ve Günü-müze Değın".

Basılan Yayınları İsteme Adresi :

KARS TURİZM ve TANITMA DERNEĞİ - KARS.

Basılan Yayınları İsteme Adresi :

KARS TURİZM ve TANITMA DERNEĞİ - KARS.

Fiatı : 7,5 Lira